

BIDLO-DOBIÁŠ-ŠUSTA

VŠEOBECNÝ DĚJEPIS

PRO VYŠŠÍ TŘÍDY ŠKOL STŘEDNÍCH.

DÍL TŘETÍ.

DĚJINY NOVÉHO VĚKU OD OSVÍCENSTVÍ.

PRAHA 1933.

BIDLO - DOBIÁŠ - ŠUSTA:

VŠEOBECNÝ DĚJEPIS

PRO VYŠŠÍ TŘÍDY ŠKOL STŘEDNÍCH.

DÍL TŘETÍ.

DĚJINY NOVÉHO VĚKU OD OSVÍCENSTVÍ.

Napsali

JAR. BIDLO a JOS. ŠUSTA,
profesoři university Karlovy.

Vydání třetí, přepracované.

S 15 tabulkami.

Schváleno výnosem ministerstva školství a národní osvěty ze dne 28. června 1933, čís. 73331/33-II/1,
jako učebnice pro vyšší třídy středních škol s vyučovacím jazykem československým
ve znění českém.

Váz. za Kč 20.—.

NÁKLADEM HISTORICKÉHO KLUBU V PRAZE I.,
Smetanovo nám. 55.
1933.

Stránky 1—56
byly pojaty do II. dílu.

ČÁST IV

Doba osvícenská.

1. Pokroky věd exaktních.

Červánky nového vědění. Význačným rysem novověku se stala rostoucí vláda lidského důmyslu nad světem přírodním přesnějším poznáváním jeho zákonů. Slibné toho počátky přineslo již 16. století, kdy jednotlivci se dopracovali s pomocí humanistických studií o vědění antickém cenných výsledků i ve vědách exaktních. Tak Mikuláš Koperník (1473—1543), kanovník polský rodem z Toruně, dospěl ve stopách některých filosofů řeckých k jistému poznání, že země spolu s jinými tělesy nebeskými se otáčí kolem slunce. Svůj objev uveřejnil krátce před svou smrtí, ale souvěkovci jej přijali většinou jen jako holou smyšlenku. Více je poutaly tehdy fantastické pokusy o ovládnutí tajemných sil přírodních.

M. Koperník.

Astrologové měli značnou váhu u velmožů, libujících si obecně v horoskopech, t. j. v předpovědích osudu člověka podle konstelace hvězd při jeho narození. Alchymistické hledání zlata a tajemných substancí hmoty kvetlo na dvorech panovnických, kde vznikaly také sbírky přírodních kuriosit z dalekých krajů a první botanické zahrady. Bylo v tom všem ještě mnoho pověry anebo pouhé kratochvilé, ale také vědění skutečné mělo z pokusů těch zisk i život hospodářský. Tak učinila na př. matematika značné pokroky zásluhou mužů, jako byl Vlach Jeronym Cardanus († 1576) a Francouz F. Viète († 1603), původce písmenové notace v algebře. Nizozemec Ondřej Vesalius († 1564) položil základy vědecké anatomie a pitvy. Z botanických zahrad se rozšířily v jižní Evropě rychle kukuřice, pomerančovník, akát a jiné cizokrajné rostliny; později také tabák a brambory.

Astrologie a alchymie.

Zápas o názor heliocentrický. V prostředí tom také myšlenky Kopernikovy počaly znenáhla nabývatí půdy; narazily však na odpor římské inkvisice, jejíž nedůvěřivost k novým myšlenkám byla vzrostla v úporném zápase papežství s církvemi evangelickými. Vlach Giordano Bruno, který studiem řeckých filosofů i spisu Kopernikova do-

G. Bruno.

Tycho de
Brahe.

Kepler.

Galilei.

spěl ku přesvědčení o nekonečnosti všehomíra a ve spisech básnický vzrušených se stavěl proti středověké představě o uzavřené sféře světové, byl r. 1600 v Římě upálen. Spis Koperníkův přišel na index zakázaných knih. Protoslavný hvězdář dánský, Tycho de Brahe, povoláný do Prahy Rudolfem II., ač přijal nauku o pohybu oběžnic kolem slunce, snažil se aspoň zemi zachovati nepohnutost. Jeho mladší vrstevník Jan Kepler († 1630) hájil však již rozhodně pohybu země a dal astronomii nový základ zákony o eliptických drahách těles nebeských. K porážce starých názorů pak přispěl obzvláště geniální Toskánec Galileo Galilei († 1642).

Vedle rozličných vynálezů technických, na př. teleskopu, jímž objevil hory na měsíci, světelné fáze Venuše a Marta, družice Juppiterovy, složení mléčné dráhy a sluneční skvrny, Galilei založil vědeckou mechaniku, zjistiv zákony volného pádu těles i pádu na nakloněné rovině. Inkvisicí římskou byl sice donucen odvolati r. 1633 tvrzení o pohybu země kolem slunce, ale nový názor heliocentrický rozšířil se přes to rychle v celém světě vzdělaném.

F. Bacon.

Učené
společnosti.

Nová organisace práce vědecké. Obecně zrálo přesvědčení, že staré dohady scholastické mají ustoupiti před skutečným poznáním přírody, opřeným zejména o přesné metody matematické a fyzikální. Tak žádal zejména učený velmož anglický Francis Bacon († 1626), aby badání se dalo nikoliv diskusí opřenou o autority z dávné minulosti, nýbrž živou indukcí a pokusy. Mínění to docházelo v průběhu 17. věku značného ohlasu. University trvaly sice ještě dlouho při metodě scholastické, ale nová věda nalézala domov ve vědeckých společnostech, které zakládali panovníci, uznávající, že vědění rozmnožuje moc. Vědy přírodní se zároveň počaly zřejměji oddělovati od věd duchových, dosavadní polyhistorství ustupovalo znenáhla účelnějšímu dělení práce badatelské. Vědecké spisy vycházely sice ještě po latině, ale vedle toho se množil počet těch, které byly psány v národních jazycích.

V Londýně vznikla 1662 „Royal Society“, v Paříži 1666 „Academie des Sciences“. Astronomie nalezla oporu v státních observatořích. Pařížská hvězdárna hostila slavné cizince, jako byl Nizozemec Kristian Huygens († 1695), zakladatel vědecké optiky. Z observatoře v Greenwichu, založené 1676, vyšly první soustavné seznamy hvězd. Fysiologie pokročila zejména poznáním velkého oběhu krve, které učinil Angličan William Harvey 1628. Lékařství počalo se vymaňovati z pout starověkých spisů Hippokratových a Galenových; náběh k vědecké chemii učinil Angličan Robert Boyle († 1691), poznáv mnohost prvků. Pro fysiku pokusnou byla to doba velikých pokroků: Vlach Torricelli sestrojil 1643 tlakoměr, Němec Guericke 1651 vývěvu; Francouz Papin pokoušel se na počátku 18. věku v Anglii první o užití síly parní v hornictví.

Vrcholem vědeckého snažení 17. věku byl objev obecného zákona gravitačního, jež Angličan Isaac Newton († 1727) ohlásil světu

roku 1687. Tím byla zjištěna mechanická zákonitost všech zjevů a postavení země ve vesmíru.

Nová hlediska filosofická. Potud se lidé domnívali, že slunce a souhvězdí se kolem země otáčejí na souběžných sférách a že na světě vše jen pro člověka bylo stvořeno (názor geocentrický a antropocentrický). Nový názor kosmický však ukazoval zemi a lidstvo jako nepatrné dílečky v ohromnosti světů; poznávání zákonitostí zjevů přírodních otrásló vírou v zázraky, jimž mysl člověka středověkého přisuzovala velikou důležitost. Vzmáhá se snaha po ryze rozumovém (rationalistickém) poznání záhad vezdejších i věčných. Snahou tou byl naplněn Francouz René Descartes (†1650), učenec všestranný a zakladatel analytické geometrie.

Názor
kosmický.

R. Des-
cartes.

Descartes (Cartesius) se snažil sestrojiti nový názor světový přesnou dedukcí matematickou. Prohlašoval za pochybné vše, co nebylo možno zřejmě dokázati. Tvrdil, že myslícímu duchu jest pouze vlastní jsoucnost (cogito, ergo sum) věci zcela jistou. Tak postavil proti sobě na jedné straně svět myšlenek, podrobený zákonu časové posloupnosti, na druhé straně svět hmotný, podrobený zákonům prostoru; jen v jejich nevysvětlitelném spojení, tvořícím jádro veškerého života, viděl působnost Boha. K víře v Boha dospíval Descartes tedy úsudkem vědeckým a nikoliv věrou ve zjevení biblické a autoritu církve.

Ve šlépějích Descartových pokračoval nizozemský Žid Baruch Spinoza (†1677) učním pantheistickým, tvrdě, že hmota a duch jsou pouhé projevy jediné božské bytosti, naplňující všechen svět. Složitou nauku o světové harmonii a základních pomyslných jednotkách všeho bytí (monadách) podal Němec Gottfried Leibniz (†1716), vynikající v rozličných vědách, matematických i duchových; Leibniz jest zejména hlavním ze zakladatelů počtu diferenciálního (infinitesimálního).

B. Spinoza.

G. Leib-
niz.

2. Hlediska osvícenská.

Nová filosofie společenská. Pokroky vědecké a nové proudy filosofické přinášely s sebou také změněné názory na řády společenské a státní. Vznikala filosofie sociální, která nehledala již základů řádného života lidských společenstev v příkazech bible nebo tradičních rádecí zvykových, nýbrž v právu přirozeném. Právem přirozeným slul tu názor, který, spoléhaje na vrozený sklon člověka k dobru, žádal, aby poměry právní a společenské byly nově upravovány především úvahou rozumovou v duchu podobné účelnosti a zákonitosti, jakou ukazovala příroda. Tak měl býti zajištěn přirozený pokrok lidstva a odstraněny jeho překážky i nespravedlnosti, které nakupil nesprávný vývoj historický.

Právo přirozené.

- John Locke.** Zvláště úspěšným zástupcem hledisek těch se stal v Anglii John Locke (†1704), myslitel, slavný jako zakladatel empirické psychologie a horlivý obhájce vládní soustavy parlamentní proti absolutismu. Dovojuje, že veškerá moc veřejná pochází z lidu, přiznával poddaným právo vzepříti se panovníkovi, kdyby despoticky zkracoval přirozené svobody občanské, k jejichž ochraně stát především vznikl a jest určen. Ježto pak soukromé vlastnictví tvoří část přirozeného práva lidského, nesmí vládce sahati naň daněmi, leda se svolením zástupců národa. Za nejlepší ústavu státní prohlašoval Locke ústavu, která náležitě dělí svrchovanou moc ve státu na moc zákonodárnou, výkonnou a soudní, a kde jejich souhra zabezpečuje klid vnitřní i pokrok. Zároveň hájil velmi vřele zásady náboženské svobody a snášenlivosti k jinověrcům (tolerance), za níž se přimlouvali tehdy také t. zv. angličtí deisté.
- Tolerance.**
- Deism.** Deisté zavrhovali spory věroučné, doporučovali prosté ctění nejvyšší bytosti a hlásali morálku, souhlasící s rozumem a láskou k bližnímu. Názory anglických myslitelů padly na úrodnou půdu zejména ve Francii a vyrostly tam v ucelenou filosofii osvícenskou.
- Osvícenství.**
- Montesquieu.** Absolutistická vláda Ludvíka XV byla velmi nedůsledná v dozoru nad životem duševním. Někdy stíhala censurou přísně veškeré projevy volnějších názorů, zpravidla však trpěla, když vyšší kruhy zákonů těch nijak nešetřily. Sami královští ministři psali směle úvahy o nedostacích řádů veřejných a společenských. Satiricky osvětlil je zejména baron Karel Montesquieu (†1755) ve svých „Perských listech“. On šířil spisem „Duch zákonů“ i nadšení pro konstituční zásady anglické monarchie. Ještě účinněji působil však Voltaire.
- A. Voltaire.** **Voltaire a encyklopaedisté.** Arouet Voltaire (†1778), slavný básník epický i dramatický a působivý publicista, zůstával sice přívržencem silné moci panovnické, bojoval však proti všeliké nelidskosti, páchané jménem církve a státu; ostrou satirou tepal zvláště pověřivost a nesnášenlivost náboženskou. Hlásaje účinně nový názor kosmický a hesla deistická, otrásl náboženským přesvědčením většiny vzdělců po vší Evropě. Fridrich Veliký hostil ho jako přítele na svém dvoře, vznešení cestovatelé vyhledávali ho v ústraní ferneyském poblíž Ženevy. Spisy Voltairovy vzbudily řadu myslitelů ještě smělejších, zejména Denise Diderota (†1784), který s pomocí jiných spisovatelů vydal rozsáhlou „Encyklopaedii“, naučný slovník, který přehledně shrnoval vědění nabyté volnou činností rozumovou a nešetřil šlehy proti stoupencům tradice.
- D. Diderot.**
- Encyklopaedisté.** Tato mladší skupina francouzských osvícenců, encyklopaedisté,

došla namnoze k čirému materialismu, popírajíc nadsmyslný svět a měníc v představách svých přírodu a život v pouhý mechanism. V politice hájili názoru, že nedokonalé řády státní a příkré rozdíly třídní, utvořené dějinným vývojem, mají býti rázně změněny podle požadavků rozumné účelnosti a rovnosti práv i povinností všech poddaných před zákonem. Při tom přezírali namnoze rozdíly národnostní, za nic nevážíce historických tradic a zvyků jednotlivých krajů. Mnozí z nich odsuzovali také souvěké umění výtvarné a libovali si buď jen v střizlivých stavbách kasárnických nebo v řeckém umění klasickém, v němž viděli dokonalý výraz věčné a přirozené krásy všelidské. Nový klasicismus počal skutečně v druhé polovici 18. věku zatlačovati svou jednoduchou důstojností hravost slohu rokokového.

Racionalism.

Kant a Rousseau. Osvícenský racionalismus nebyl však jediným duševním proudem doby. Již v 18. věku vznikal, zvláště v Anglii, zájem o šerý dávný věk národní minulosti. Sbíraly se báje a pověsti a také se padělaly.¹⁾ Současně hlubší badání se stavělo proti naprosté důvěře v neomylnost rozumu. Tak Angličan David Hume († 1776) zahájil pronikavou kritiku lidské soudnosti, německý filosof Immanuel Kant († 1804) šel pak ještě dále, poznáv naprostou subjektivnost všech představ a nemožnost nepochybného vědění o světě zevním. Platnost řádů mravních snažil se proto jiným způsobem než rozumovými důvody podepřít. Rychleji však nežli takové kritické úvahy rozšířily se názory ženevského rodáka Jana Jakuba Rousseaua († 1778). Proti sebedůvěře osvícenců vytýkal Rousseau, že jednostranná vzdělanost rozumová a složité řády společenské nepovznášejí lidské přirozenosti, nýbrž ji kazí. Jako ideál postavil tvora společenskou lži nedotčeného a velebil stav drsné prostoty venkovské proti městskému pohodlí. Hlásal návrat k přírodě a výchově citové, uznávající nejen nároky mozku, nýbrž i práva vřelého srdce lidského. Proti despotismu hájil důrazně svrchovanosti lidu ve státu.

D. Hume.

I. Kant.

J. J. Rousseau.

Fysiokraté. Volání to mělo ve vyšší společnosti značný ohlas; stalo se módou zahrávati si s pobytem v přírodě a mravy prostých venkovanů. Vážnější důsledky měl vzrostlý zájem o zemědělství. Vzniká, zejména ve Francii, skupina t. zv. fysiokratů, vytýkajících soustavě merkantilistické přílišný zájem o průmysl i obchod a jejich přemrštěné pod-

Fysiokraté.

¹⁾ Zejména Škot Macpherson vydal s velikým úspěchem své vlastní skladby jako překlady domnělých zpěvů reka Ossiana a jiných keltských bardů. Skladby ty těšily se pak i na pevnině obecnému obdivu.

porování státem. Fysiokraté tvrdili naproti tomu, že jediným ryzím pramenem bohatství jest půda, zatížená dotud příliš složitou soustavou dávek státních i vrchnostenských a málo účelně vzdělávaná. Žádali proto novou úpravu poddanských poměrů, racionalisaci zemědělské techniky a větší zájem o bídu venkova.

Volná
soutěž.

A. Smith.

Zároveň zaznívaly z kruhu fysiokratů i hlasy, doporučující větší svobodu průmyslu i obchodu. Vzniká názor, že jen přirozená, volná konkurence (*laissez faire, laissez passer*), nerušená vtíravou reglementací státní, povede k hospodářským poměrům stejně utěšeným a harmonickým jako volná příroda. Názory ty byly nejdokonaleji vysloveny škotským učencem Adamem Smithem, který ovšem ve svém „Pojednání o bohatství národů“ (1778) proti příliš jednostranným heslům fysiokratů francouzských dokazoval, že nejen zemědělství, nýbrž jakákoliv práce výrobní jest hlavním zdrojem hodnot hospodářských. Smith, podáváje první vědeckou teorii národního hospodářství, založenou na úvaze o přednostech svobodné výroby a směny, žádal zrušení celních hranic států a toužil po svobodě světového trhu. Volná dělba práce mezi národy měla odstraniti dosavadní soupeřstva hospodářská, vlivem merkantilistických hledisek vykvetlá.

Svobodné
zednářství.

Nové pojetí úkolů panovnických. Myšlenky osvícenské, směřující k nápravě tvrdostí společenského řádu, nalézaly přívržence také ve vysokých kruzích. Šlechta jala se vystupovati ze stavovské výlučnosti své. Mocným prostředkem jejího sblížování se vzdělaným měšťanstvem bylo vedle literárních salonů a kaváren také svobodné zednářství, které vzniklo roku 1717 v Anglii jako napolo tajné sdružení vzdělanců k boji proti předsudkům a k šíření lidskosti. Jsouc obklopeno půvabem tajuplných obřadů pronikalo rychle i na pevninu.

Povinnosti
vladařské.

Osvícenství podporovalo však i u mnohých hlav korunovaných zásadní změnu na úkol vladaře ve státu. Ustupuje názor, že stát má sloužiti především cílům církevním anebo okázalému přepychu panovníkovu a jeho dynastickým ctižádostivostem, a vzniká vědomí, že pravým úkolem státu jest povznesení životní úrovně, vzdělání a blahobytu poddaných. Proto na místo výsostných práv vstupují do popředí povinnosti vladařské. Proniknutí jsouce tímto vědomím, snažili se osvícení mocnáři uváděti v život myšlenky sociálních filosofů své doby, zejména o zmírnění příkrých rozdílů stavovských hlediskem rovnosti všech před zákonem a účelnou úpravou správy státní. Při tom ovšem nemínili se vzdáti neobmezené moci ve státě. Byli přesvědčeni, že lid potřebuje poručníka, který by ho vedl k pokrokům i proti jeho vůli a silnou

rukou drtil překážky lepšímu pořádku v cestu se kladoucí. Proto se snažili moc svou ještě stupňovati, zejména proti právům stavů i církve, a vedli si při tom často se zjevným despotismem, nešetrným k dějinné tradici a řádům v ní zakotveným. Mluvílo se tudíž o osvícenském despotismu, a novoty zaváděné jeho stoupenci narážely nejednou na odpor i u těch, jimž měly prospívati.

Osvícenský
despotism.

3. Osvícenství v jižní Evropě.

Poloostrov Pyrenejský. Značnou překážkou postupu osvícenských novot v románské oblasti jihoevropské se osvědčil zejména řád jezuitský, který od 16. století měl v krajích těch vliv veliký, ovládaje namnoze nejen školství, nýbrž i dvory panovnické. Tak bylo zejména v Portugalsku, zemi, která v 17. věku si vybojovala sice nezávislost na moci španělské, ale poklesla hluboko hospodářsky i kulturně. Rázné pokusy o povznesení jejích sil výrobních učinil v polovici 18. věku zejména státník Sebastian José Pombal, jenž je ovšem spojoval drsným stupňováním absolutistického režimu způsobem, připomínajícím Petra Velikého. Když pak se v čelo odporu proti tomu postavili jezuisté, zlomil Pombal roku 1759 i jejich moc tím, že je ze země vypověděl a statky řádové zabral, necouvaje ani před klatbami, které z Říma proti němu byly metány.

Portugal-
sko.

Pombal.

Nedlouho potom, roku 1767, stihl jezuity podobný osud i ve Španělsku, když se tam střetli s osvícenskými sklony krále Karla III. (1759—1788). Panovník ten zahájil boj proti pověřivosti a zahálčivosti národní, podporované nadbytkem klášterů a přílišným počtem svátků. Zároveň snažil se povzbudit i obchodní podnikavost národní částečným uvolňováním zastaralé soustavy styku s osadami zámořskými, státem přísně reglementované.

Španělsko.

Zrušení řádu jezuitského. Jak ve Španělsku, tak v Portugalsku ovšem osvícenský náběh neměl trvalosti; zůstal jen krátkou epizodou, pro niž půda nebyla dosti připravena v národě příliš klášterům oddaném a novoty jen s odporem přijímajícím. Pro řád jezuitský byla věc však ranou tím těžší, ježto také ostatní dvory bourbonské proti němu se nepřátelsky postavily. Byly to především sekundogenitury španělské větve rodu toho v království neapolském a ve vévodství parmském, kde osvícenská hesla nabyta půdy a vedla k zrušení inkvizice a vyhoštění jezuitů. Zároveň rostl však i ve Francii od počátku vlády Ludvíka XV. odpor proti mocnému řádu, jsa živěn zejména také

řád
jezuitský.

Jeho zruše-
ní (1773).

z kruhů, jež prály jansenismu, odvěkému soupeři jesuitského vlivu. Řád jesuitský zapletl se ve Francii ostatně také hluboko do obchodních podniků západoindických a sypaly se naň výtky bezuzdné ziskuchtivosti. Ježto pak jesuitský generál nechtěl připustiti změn v řádových stanovách, naléhala francouzská vláda ve spolku se dvory neapolským a parmským v Římě, aby řád vůbec byl zrušen. Opravdu papež Klement XIV. povolil nátlaku tomu a slavnostně zrušil roku 1773 mocný řád Loyolův. Statky jesuitské byly ihned zabrány jednotlivými státy; pouze v pruském Slezsku a na Rusi jednotlivé kolleje se zachovaly až do obnovení řádu v 19. století.

Italie.

Poměry italské. Mocně působilo francouzské osvícenství také v Italii, rozdělené na několik útvaru státních, z nichž hospodářsky nejvíce prospívaly země, v nichž vládla nová dynastie lotrinsko-habsburská. Byla to Lombardie, kde Milán se stával významným střediskem průmyslovým, a Toskana.

Pompeje.

I v duševním životě vlašském jevila se vzpružená činnost vlivem podnětů osvěcenských, které pusobily nezádržitelně i v nejvyšších kruzích církevních, zvláště za pokrokového papeže Benedikta XIV., který zrušil roku 1757 zákaz nauky Kopernikovy. Na výtvarné umění vlašské působily značně zejména výkopy, které od roku 1738 počínajíc odhalovaly zakletý svět antický v Pompejích a Herkulaneu. Množstvím památek odtud vynášených vzrůstal obecně zájem o lepší poznání umění starověkého, jemuž razil cestu zejména německý archeolog, v Římě žijící, J. J. Winckelmann († 1768). Také v souvěkém tvoření výtvarnickém podporovalo to šíření nového směru klasicistického. Ze sochařů vlašských dosáhl ve směru hledicím napodobiti jednoduchou krásu hellenského umění nejvyšší dokonalosti Antonio Canova († 1822; obr. 38). V Římě značně pověsti těšil se také Rafael Mengs († 1779), Němec z Čech, který se snažil spojit výtvarnou mohutnost antiky s puvabem italské renaissance. V básnictví italském vynikl zejména Vittorio Alfieri tragediemi, v nichž rhetoricky bouřil proti tyranům. Hudební tvorba vlašská ustupovala sice co do původnosti před hudbou zaalpskou, veliká divadla v Neapoli a Miláně zachovávala však pověst světovou, stejně jako se jí těšily Benátky svým karnevalem a přepychovými zábavami.

Klasicism.

4. Německo v 18. století.

Sasko.

Politický nelad. Politická roztržičnost zatěžovala vývoj národa německého. Většina knížat říšských závodila navzájem v malicherném, ale tím tíživějším despotismu. Residence jejich jevily přemrštěnou nádheru podle vzoru versailského. Zvláště dvůr saský v přepychu tom vynikal od té doby, co kurfiřti byli polskými králi. Stavitel Matouš Pöppelmann († 1738) ozdobil Drážďany mistrovskými díly německého

rokoka, mezi nimiž zejména t. zv. Zwinger vyniká. V Sasku rozkvetla tehdy výroba míšenského porculánu, zavedená J. Böttgerem roku 1709.

Útisk poddaných vzrůstal v německých knížetstvích zvláště tam, kde se k dvorskému přepychu družila záliba v povolání vojenském. Někteří panovníci neváhali pak prodávati své poddané do válečných služeb Angličanům. V druhé polovici 18. století měnily se poměry ty v některých státech německých vlivem názorů osvícenských. Počiná se mluvit zejména o nutnosti, ulehčiti poddanskému lidu venkovskému a zájem fysiokratický jevil se také péčí o zvýšení výroby agrární; zřizují se hospodářské společnosti a šíří nové rostliny kulturní, zejména jetel a zemáky.

Zeměděl-
ství.

Fridrich Veliký. Zjevem veškeré vrstevníky převyšujícím byl Fridrich II. Pruský, jemuž již souvěkovci přiznali název „velikého krále“ nejen pro jeho válečné výkony, nýbrž i pro jeho kulturní snahy. Snahy ty neměly ovšem přízvuku národního, nýbrž kotvily úplně ve francouzském osvícenství. Fridrich II. psal jen francouzsky svá díla historická a básně, obklopoval se v zámečku Sanssouci (Bezstarostnost, obr. 33) u Postupimě cizími literáty, mezi nimiž zvláště Voltaire vynikal. Okázale prohlašoval, že panovník jest prvním služebníkem státu; opravdu vládl absolutisticky, ovšem se snahou povznést blahobyt svých poddaných.

Fridrich II.
Pruský.

Jsa deistou zavedl Fridrich II. v říši své úplnou snášenlivost náboženskou; heslo rovnosti občanů před zákonem nenalezalo však u něho valného porozumění. Měl zachování šlechty za potřebné k zajištění dobrých důstojníků pro četné vojsko a spolehlivých byrokratů pro říznou správu civilní; na těchto dvou podporách spočívala síla státu pruského především. V politice hospodářské zůstal král věren zásadám merkantilistickým a neobíral se naprosto myšlenkou zrušiti poddanství lidu venkovského. Pečoval však o příliv kolonistů k zalidnění řídké osazených končin říše a neváhal se účastniti za stát rozsáhlých podniků obchodních.

Pisemnictví německé. Podobně jako Fridrich II. projevovala většina vládnoucích kruhů v Německu neváznost k národní řeči, dávajíc přednost franštině. Proto pokroky německého pisemnictví v 18. století byly umožněny především přičiněním měšťanstva. Ve větších městech obchodních počal se tehdy stav měšťanský vzrůstat také hospodářsky. Hlavními středisky zůstaly Lipsko a Frankfurt n. M., Brémy a Hamburk.

Německá
města.

Šosácký duch měšťanstva počal ustupovati názorům pokrokovějším; značný podíl na tom měly literární vlivy pronikající do Německa z ciziny, jednak francouzské osvícenství, jednak anglické pochopení pro půvaby dávné minulosti národní. Osvícenský racionalismus, hlásající náboženskou toleranci, nalezl horlivého šířitele v Gottholdu Ephraim-

Lessing.

movi Lessingovi († 1781), který však zároveň založil moderní drama německé, spíše k anglickým vzorům se přiklání. Myšlenky Rousseauovy, hlásající úctu k nezkažené přírodě, spojoval s důvěrou ve výchovnou sílu zásad všelidské humanity protestantský theolog a filosof Jan Herder († 1803). Tento učil souvěkovce oceňovati přirozenou tvořivost národního ducha, která se zračí zejména v lidové písní, pověsti a tradicích dějinných. Pravou humanitu spatřoval v hledání obecného pokroku lidstva ušlechtilým vlastenectvím, jemuž vřelá láska k vlastnímu národu neznamená zášť k národům jiným. U Slovanů cenil přirozený sklon k mírumilovné demokratičnosti, odlišující je od bojovných a spíše k stavovskému kastovníctví sklonných Germánů. Herder byl dvorským kazatelem výmarského vévody Karla Augusta. V témž ovzduší působili i nejsilnější geniové německého básnictví, Jan Wolfgang Goethe (1749—1832) a Fridrich Schiller (1759—1805). Goethe prošel nejdříve dobou varu t. zv. Sturm und Drang, kdy německé mladé pokolení, dotčené zejména vlivy anglickými, uctívalo Shakespeara a vzrušenou barvitost středověku. Později však delší pobyt v Itálii posílil u Goetha sklon k antice a zjednal jeho dramatům i lyrickým básním olympickou výši a klid. Jako dvořan a ministr výmarský dovedl německé poesii získati i nejvyšší kruhy. Schiller byl více roznícen hesly svobodomyšlnými a bojoval ve svých dramatech se zápallem za nové ideály volnosti a lidskosti.

Důležité pokroky učinil německý živel také v umění hudebním. V době, kdy vlašská opera ještě ovládala hlediště evropská, prohloubili Severoněmci Šebestian Bach († 1750) a Jiří Händel († 1759) v mohutných oratoriích hudbu instrumentální, jejíž harmonické zásady ustálil pak francouzský hudební theoretik J. Ph. Rameau († 1764). Pokrok hudby scenické vyšel od Kryštofa Glucka († 1787), který připravil cestu melodickým operám solnohradského rodáka Wolfganga Mozarta († 1791). Mozart působil dočasně v Praze a ještě více ve Vídni, která se stala důležitým místem ve vývoji hudby symfonické, zvláště činností skladatele Josefa Haydna († 1809). Vývoj ten vyvrcholil tam pak dílem geniálního Ludvíka Beethovena († 1827).

5. Reformy Marie Terezie.

Poměry
státo-
právní.

Starý základ státní správy. Vláda Marie Terezie přinesla veliké a zásadní změny veřejnému životu všech zemí habsburských, zejména však zemí českých, jejichž státní osobitost tehdy utrpěla těžké rány. Na počátku vlády panovnice té panství její nebylo nikterak jednotným celkem státním. Země české, uherské i rakouské, Belgie i Lombardie byly v státoprávním ohledu spojeny pouze osobou dědičné vládkyně a pragmatickou sankcí, zaručující trvalost tohoto svazku, v němž

koruna svatováclavská nepřestávala tvořiti stát osobitý. Stát ten u dvora zastupovala dvorská kancelář česká, v čele s nejvyšším kancléřem českým, skutečně to ministerstvo pro veškeré záležitosti českých zemí. V jejich vnitřní správě přes značné zesílení moci panovníkovy důležitý úkol zůstával stavům zemským, jejich sněmům, výborům i soudům. Jako královští místodržící a krajští hejtmani členové rodin šlechtických nebyli pouhými nástroji dvora, nýbrž zároveň i zástupci svých stavovských zájmů. Podobně země koruny svatoštěpánské měly ve Vídni dvorské kanceláře, v Bratislavě pak královskou radu místodržitelskou, složenou z palatina, dvorského soudce, tavernika a bána charvátského. Sněm uherský byl zřídka svoláván, zato však vládla šlechta uherská rozsáhlou samosprávou komitátní.

Dvorské
kanceláře.

Při správě celku tak nestejnorožného panovnice se opírala o dvorské úřady ústřední. Z nich nejdůležitější byla t. zv. tajná konference, složená z několika konferenčních ministrů; český kancléř byl rovněž jejím členem. Pro zahraniční politiku měla Marie Terezie dvorskou a státní kancelář, řízenou státním kancléřem, ústřední vedení armády císařské, seřizené od dob prince Eugena jako stálé vojsko, opatrovala dvorská rada vojenská, ale o hospodářské potřeby jednotlivých skupin jeho staraly se stavovské vlády zemské.

Správa
ústřední.

Počátky centralisace a dualismu. Válečné nezdary prvních let přičítala Marie Terezie především správní rozháranosti svých držav a nepořádkům stavovské spoluprády. Záviděla svému hlavnímu soupeři, Fridrichu II., soustředěnosti moci i byrokratické řády, v jeho zemích pevně zavedené. Přáním jejím stalo se, zavést také v habsburských državách ve všech oborech spolehlivou správu úřednickou, která by oddané a s odbornou znalostí hájila potřeb celku státního proti zájmům místním a výsadám stavovským. Hlavním rádcem jejím ve věci té stal se slezský šlechtic Fridrich Vilém Haugwitz. Z chystaných změn však od počátku vylučovala panovnice skoro úplně země uherské, jejichž starou ústavu byla v době největšího nebezpečí výslovně potvrdila a jejichž poměry svou zaostalostí žádaly opatrnější postup. Centralizační nápor mířil tedy především na těsné spojení zemí českých s rakouskými.

Centralism
terezian-
ský.

Haugwitz.

Nejprve vojenství bylo vybaveno ze závislosti na stavovských sněmích a výborech. Stalo se tak roku 1748 povolením jistého důchodu berního, potřebného k vychování armády 108.000 mužů, hned na deset let. S tímto penízem pak mohly volně hospodařiti zvláštní úřady, dvoru přímo podřízené. Potom hned roku 1749 se odhodlala císařovna k nepochybnému ústavnímu převratu, zrušivši dvorské kanceláře českou

Převrat
roku 1749.

Ústupky
r. 1762.

a rakouskou. Jejich správní a finanční agendu převzalo jakési společné česko-rakouské ministerstvo, nazvané *directorium in publicis et cameralibus*, kdežto nejvyšší soudní záležitosti obou zemských skupin měl opatrovati nově zřízený společný „nejvyšší úřad soudní“ (oberste Justizstelle). Spolu s tím byly dosavadní místodržitelství a zemské vlády zbaveny většiny své pravomoci a správa zemí svěřena placeným byrokratickým orgánům panovníkovým; toto postátnění veřejného života pronikalo až do krajské správy místní. Stavové nesli ovšem těžce tuto újmu. Naděje pak dvora v zisk, který měla přinést nová organisace, podstatně dražší správy stavovské, se úplně neuskutečnily, zejména za veliké zkoušky války sedmileté. Proto se Marie Terezie uvolila roku 1762 učiniti stavům českých zemí aspoň částečný ústupek tím, že změnila poněkud ráz direktoria a dala mu nový název „české a rakouské kanceláře“. I v některých jiných podrobnostech, zejména při úpravě „gubernií“, jako ústředních úřadů zemské správy, císařovna vyšla vstříc stížnostem stavovským; podstata centralisačního a postátnovacího převratu zůstala však v platnosti a hospodářská, právní i kulturní politika dvora přispěla k tomu, že státní svéprávnost českých zemí byla jejich těsným spojením se zeměmi rakouskými, a později i s nově nabytou Haličí, značně setřena a dualismus, dělící hlavní země habsburské na část rakouskou a uherskou, změnami těmi byl v podstatě založen.

Vojenství.

Pro nejdůležitější otázky, dotýkající se celého souboru rodových držav, panovnice hledala řešení nejčastěji ve schůzích státní rady, roku 1760 založené, v níž přednímu vlivu se těšil zejména státní kancléř hrabě Václav Kounic. Veliká péče věnována vojsku, které bylo důležitým tmelem říšské jednoty. Bylo lépe vyzbrojeno, stavěny kasárny a invalidovny, vytvořen generální štáb a zřízena vojenská akademie v Novém Městě Vídeňském; v Čechách zdokonaleno opevnění Prahy a vznikly nové pevnosti Terezín a Josefov. Na jihu říše byla znova zřízena hranice vojenská jako samostatné, vládě ústřední přímo podléhající území. Obecný odvod k vojsku zaveden byl od r. 1773, z něho byly však vyňaty vzdělané vrstvy a většina městského obyvatelstva, pak země uherské a Tyrolsko.

Reformy sociální a hospodářské. Osvícenské myšlenky dotkly se Marie Terezie jen v některých jednotlivostech; v podstatě své zůstávala věřící dcerou katolické církve a přistupovala k novotám, jež mohly řádem společenským otrásti, s opatrnou zdráhavostí praktického ducha. Tak nemínila se zásadně dotknouti dosavadní soustavy poddanské.

Snažila se jen ulehčiti nesnesitelné břímě daňové, na poddaném zejména v zemích českých váznoucí, poněkud rovnoměrnějším rozdělením pomocí nového katastru, a přinutila vrchnosti, aby za svůj dominikál platily aspoň polovic peníze, jaký platili poddaní ze svých rustikálních gruntů. Zřídila t. zv. urbaniální komise, jež by vyšetřovaly poměry venkovské. Než teprve selské bouře, jež vypukly v Čechách, způsobily, že byl r. 1775 vydán zákon, upravující dosavadní roboty a odstraňující některé zvláště křiklavé zlořády. Na uherské země se péče ta však většinou nevztahovala; tam potrvala dále „svoboda“ šlechty od daní a zásahů státních do poměru mezi poddaným a vrchností, který proto zachovával drsné středověké rysy. Tam nebyla zavedena ani konskripce, to jest řádné sčítání obyvatelstva a domů v obcích, které v zemích českých a rakouských bylo zavedeno a zejména od roku 1770 vytvořilo podklad spolehlivější statistiky, jež sloužila ovšem s počátku především vojenským účelům. Sčítání to ukazovalo, že obyvatelstva přibývá rychleji než v dobách předchozích. Zásahu o to měla nepochybně rostoucí péče o zdravotní, výživné a obytné poměry poddanského obyvatelstva, které zejména někteří příslušníci šlechty a vyššího úřednictva státního, dotčení duchem osvícenským a myšlenkami fysiokratickými, se dovolávali, zvláště když některá léta neúrody a hladu nedostatky dosavadních poměrů drsně odhalila. Pokroky v zemědělství šířila zejména Král. hospodářská společnost, založená v Praze a v Brně r. 1769.

Katastr.

Poměry
poddanské.Kons-
kripce.Zeměděl-
ství.

Značnou péči věnovala Marie Terezie také průmyslu a obchodu.

Ve směru tom prospívala zejména zvýšená péče o silnice a zjednodušení celnictví. Soustava dualistická projevila se i tu spojením zemí českých a rakouských v roce 1775 v jednotné území celní, prosté veškerých cel vnitřních, k němuž v zápětí i Halič přistoupila. Země uherské zůstaly mimo tento svazek, v němž byly sjednoceny i míry a váhy obecným zavedením měr a vah vídeňských. Upravena byla i jednotná ražba mincí společnou dohodou se Saskem a některými jinými knížetstvími německými (konvenční mince), a od roku 1760 oživen byl i drobný oběh ražením mince měděné. Tiseň války sedmileté vedla opět k vydávání peněz papírových, t. zv. bankocetlí. K zmírnění schodku v státním hospodářství byl zaveden monopol tabákový a janovská loterie. Vývozní politika státní směřovala zvláště do oblasti levantské, kde byly zřizovány konsuláty; k výchově jejich personálu sloužila Orientálská akademie ve Vídni.

Celo a měna.

Právo a školství. Vliv myšlenek osvícenských přihlásil se zřejmě v nové úpravě řádů právních, která zároveň ovšem měla sloužiti i centralisaci moci veřejné v rukou státního úřednictva. Před jednotnými zákoníky i řády soudními měly ustoupiti dotud platné, ze středověku pocházející rozdíly místních práv zemských (šlechtických), městských i patrimoniálních. Vytvoření jednotného práva občanského vyžádalo

Právo.

ovšem dlouhých příprav, které byly ukončeny až roku 1811 vydáním obecného zákoníku občanského; ale soudní řády a zákoníky trestní, již předtím v život uváděné, znamenaly značný pokrok ve smyslu požadavků lidskosti; na příklad zrušením práva útrpného. Zároveň byly zvýšeny také požadavky odborného vzdělání právnického u soudců i obhájců.

Církev. Osvícenské hnutí mělo ve Vídni horlivé stoupence v mužích, jako byl universitní profesor Josef Sonnenfels nebo lékař císařovnin, Belgičan Gerhard van Swieten. Císařovna přijímala myšlenky ty však ochotně, jen pokud jimi se zesilovala jednota a výkonnost moci státní. Nepovolila novotářům, když žádali, aby byly odstraněny zákony proti kacířům. Proti moci papežské hájila však zájmů svrchovanosti státní, žádajíc, aby veškeré rozkazy kurií do říše posílané byly podrobeny jejímu souhlasu (*placetum regium*). Z vlivu církevního vymaňovala i školství, o němž prohlašovala, že jest důležité „*politicum*“. Pečovala zvláště o vybudování školství lidového podle návrhů osvěceného probošta zaháňského Hynka Felbigera, doporučujícího zřízení nejnižších škol (triviálních) ve všech farnostech, ve větších městech dokonalejších škol (hlavních) a k výchově učitelstva t. zv. škol normálních. Hlavní a normální školy měly býti však i v slovanských oblastech německé a proto se stávaly oporou germanisace. Rovněž na gymnasiích a universitách vstupovala němčina na místo latiny, zejména když po zrušení řádu jezuitského r. 1773 řád tento pozbyl dosavadní moci nad vyšším školstvím a statky jeho kollejí se proměnily v studijní fondy.

Osvícenství
v Čechách.

J. Dobrov-
ský.

V Čechách mezi stoupenci nových směrů osvícenských vynikal zvláště profesor Karel Jindřich Seibt. Důležité bylo však, že se tu vedle hesel těch, namnoze z Vídně přicházejících, šířily i sklony k zdokonalené práci vědecké, opřené o lásku k domácí půdě české a její dějinné tradici. Stávaly se protivahou státního tlaku centralistického a základnou, o níž se mohlo opřítí obrození národního sebevědomí českého. Učená společnost, vytvořená ze soukromého popudu v Praze kolem roku 1770, a později (1784) ve veřejnou Královskou českou společnost nauk proměněná, stala se střediskem tohoto ruchu. Novou, kritickou metodou pěstoval národní dějiny české zejména Gelasius Dobner a ještě výše povzněl úroveň badatelskou v Čechách Josef Dobrovský (1753—1829), vlastní zakladatel jazykozpytu slovanského.

6. Josef II.

Spoluvládce matčin. Josef II., nejstarší syn císařovny (nar. 1741), hleděl od počátku na povolání panovnické jako na vážný úkol, který jest třeba řešiti duchem osvíceným. Ctižádostivý a naplněný vědomím velikého poslání chtěl reformovati státy své důsledně podle rozumové účelnosti a založiti blahobyť poddaných, třeba i proti jejich vůli. Jako spoluvládce matčin získal rychle oblibu prostotou svého života a četnými cestami po zemích mocnářství. Touhu po rozšíření říše své osvědčil nejen při prvním dělení Polska, nýbrž také snahou o získání části Bavor při vymření starší větve rodu Wittelsbachů r. 1777. To vedlo však k nové srážce s Fridrichem II. Pruským, který nemínil sněsti rozmach Habsburků v jižním Německu a vtrhl roku 1778 vojensky do severních Čech. Válka se však valně nerozpoutala a mírem v Těšíně spokojil se Josef II. s Innskou čtvrtí, připojenou k horním Rakousům. Smrt matčina brzy potom, roku 1780, otevřela mu cestu k samostatné vládě.

Josef II.
(1780 až
1790).

Spor o
Bavory.

Věci církevní. Rakouským zemím nastala nová doba, plná hlubokých změn. Roku 1781 v říjnu toleranční patent přiznal náboženskou svobodu a občanskou rovnoprávnost protestantům augšpurského a reformovaného vyznání i pravoslavným. Přivrženci jejich mohli tvořiti obce náboženské. Drobné sekty nebyly trpěny; zvláště proti prostonárodnímu hnutí blouznivců náboženských v Čechách zakročila vláda drsně. Církev katolická zustala státním náboženstvím, měla se však přizpůsobiti státním zájmům. Císař zakázal řeholníkům přijímati rozkazy od generálů, sídlících v Římě; obmezil odvolání k soudům kurie papežské a jal se rušiti kláštery, jejichž statky zabíral pro „Náboženský fond“, spravovaný státem. Z něho měly se zřizovati nové fary a nová biskupství, jichž v některých končinách říše byl nedostatek. Papež Pius VI. marně pokusil se svou návštěvou ve Vídni zastaviti horlivost císařovu. Sackularisace pokračovaly, 738 klášterů bylo zrušeno a nová biskupství, jako budějovické, linecké, brněnské, založena. Nové, státem spravované semináře generální měly vychovávat duchovenstvo v pokrokovém duchu. Konečně jal se císař sahati i do bohoslužby, ruše četné svátky, zakazuje pouti a zjednodušuje obřady pohřební, což budilo v nábožném lidu značnou nespokojenost.

Patent
toleranční
(1781).

Řády
církevní.

Změny ve správě státní. Stejně rozhodně a převratně měnil císař správu státní. Přezíraje různotvárnost svých zemí, chtěl učiniti obratem ruky říši habsburskou jednotným mechanismem, řízeným ústřední

Správa
státní.

Byrokra-
tism.

mocí. K tomu šel s horečným zápalem nadšeného doktrináře. Ráz vlády jeho byl ryze kabinetní; o nejdůležitějších věcech rozhodoval osobními listy a notami. Ve zřízení stavovském Josef II. viděl jen věc přežilou, překážející pokroku, a obmezil mnohem více než jeho matka působnost stavu v životě veřejném. Opovrhuje leskem dvorským i v jeho symbolickém významu, nedal se korunovati ani v Čechách, ani v Uhrách, a korunovační insignie dal jako pouhé památky převézt do Vídně. Všecek život měl býti uveden pod dozor státního úřednictva. Samospráva městská byla obmezena úřednickými magistráty, vrchnosti venkovské měly moc správní a soudní nad poddanými vykonávati zkoušenými justiciary. Aby zdokonalil správu úřednickou, císař nešetřil slov ani rozkazu.

Germani-
sace.

Školství. Vychování spolehlivého úřednictva bylo podle mínění císařova hlavním úkolem vyššího školství. Ježto pak veškeré úřednictvo mělo užívati němčiny jako řeči státní, byl novým studijním řádem zamezován všem němčiny neznalým přístup do střední školy. Tak se stala vláda Josefa II. dobou úmyslné germanisace. Než právě umělé šíření němčiny vládou budilo zvláště v Čechách reakci, směřující k povznesení národního písemnictví a jazyka českého. Duchovní uvolnění osvícenské, které sejevilo také ve zmírnění censury, přispívalo rovněž k účinnějšímu rozvinutí vlasteneckého ruchu, stejně jako možnost, psáti spravedlivě a vřele o národní minulosti i v jejích údobích boje s Římem. Proto právě v době Josefa II. počíná se obrození české literatury, jemuž ovšem činnost starších učenců byla připravila půdu.

České
obrození.Zrušení
nevolnictví
(1781).

Otázka poddanská. Josef II. byl stoupencem vševládné moci státní nad jednotlivcem, stát měl býti však zbudován na zásadě rovnosti všech poddaných před zákonem. Hledisko to i vliv myšlenek fysiokratických vedly císaře k snaze o novou úpravu poddanství. Roku 1781 zrušil t. zv. osobní nevolnictví v zemích českých i rakouských, později také v Uhrách. Poddaný stal se svobodným občanem, nebyl již vázán setrvati proti své vůli ve svazku velkostatku, jeho děti a sirotci nesměli býti nuceni k službě v panských dvorcích a zámcích, měli volnost věnovati se řemeslům i studiu, vcházeti v sňatky bez svolení pána. Tím ovšem řád poddanský ještě nikterak odstraněn nebyl, neboť vrchnosti zachovaly část moci soudní i berní, zůstaly článkem ve správě státní; zůstaly selské platy a roboty, plynoucí z práv pánů k poddanské půdě, ale také ty měly se nově upravit. Josef II. spojil vše v reformu pozemkové daně, které všechna půda, dominikální jako rustikální,

Dávky pod-
danské.

nyní měla podléhati. Byl tudíž sdělán nový katastr, ne již pouhým odhadem, nýbrž vyměřením všech parcel. Roku 1789 byly vyhlášeny zásady nového zdanění. Asi 13 procent průměrného hrubého výnosu poddanského mělo být placeno státu na daních, kdežto v náhradu za roboty a jiné dávky měli poddaní dávat vrchnostem asi 17 procent anebo se ze závazku toho vykoupiti. To znamenalo ohromnou úlevu poddaných a podstatnou ztrátu duchodu vrchností, mezi nimiž novota způsobila hlubokou nespokojenost. Nespokojenost ta nalézala ostatně potravu i v jiných vrstvách nevázností k historickým tradicím a uměleckým památkám, kterou úřednictvo při rušení klášterů projevovalo. Zřizování lidumilných ústavů, jako chorobinců a nemocnic, neusmířilo prostého lidu se změnami bohoslužebnými. Tak rostla jitřivá nálada proti císaři a zahraniční nesnáze, v nichž vláda Josefa II. uvázla, dodávaly jí vážnosti.

Nespokojenost.

Konec vlády Josefa II. Císař se dal zlákat velikými plány císařovny Kateřiny II. na rozdělení říše turecké, a, když roku 1787 válka mezi Portou a Ruskem opravdu vypukla, byl nucen postavit značné vojsko na Dunaji. Válka však neměla šťastného průběhu. Na pomoc Turecku vystoupilo proti Rusku otevřeně Švédsko a proti spojení rusko-rakouskému postavil se protivný tábor anglicko-pruský se zjevnou snahou nedopustiti, aby moc Josefa II. a Kateřiny II. rozdělením evropské državy turecké v levantské oblasti se pevně zakotvila. Východní otázka, zeslábnutím říše turecké vytvořená, stala se tak zase vážným nebezpečím míru evropskému. Neboť když přičiněním generála Laudona císařské vojsko počáteční nezdary překonalo a Bělehradu i Požarevce se zmocnilo, hrozili Prusové vpádem do zemí habsburských.

Válka turecká.

Na pozadí tom nespokojenost v zemích císařských, zejména v Belgii a Uhrách, nabývala značné váhy. V Belgii novoty správní a církevní vedly k skutečnému povstání a bylo se ho obáhati i v Uhrách. Tam Josef II. nesvolával sněmů a vládl absolutně úřednictvem, které na místo latiny, dotud za úřední jazyk užívané, zavádělo němčinu. Zrušení komitátní samosprávy, zavedení odvodu vojenského a obecné daně pozemkové vzbudily obecný odpor šlechty. Komitáty počaly odpírati daně i rekruty a vůdcové hnutí vstoupili v tajná jednání s dvorem berlínským. Národní uvědomení maďarské nalezlo v náladě té mocný podnět. Také v Čechách mezi šlechtou nespokojenost stávala se stále hlasitější a k odporu proti absolutismu dvorskému, jenž vyvěral z nároků stavovských v minulosti zakotvených, družil se již i odpor opřený o nová hesla osvícenská svobody a práv ústavních. Zejména vzor ústavních

Belgie.

Uhry.

Smrt
Josefa II.

řádů anglických, jak jej Montesquieu ve svých spisech vynášel, nalézal u stavovské opozice ohlas. Císař byl tímto vývojem věci těžce zklamán a těžká choroba způsobila úplné zhroucení jeho bytosti. Na počátku roku 1790 odvolal v Belgii i v Uhrách veškeré novoty, kromě tolerančního ediktu a zrušení nevolnictví, a zemřel v únoru, zanechávaje trůn mladšímu bratrovi Leopoldovi.

Leopold II.
(1790 až
1792).

Leopold II. Nový panovník, který dotud jako velkovévoda toskánský v Itálii byl obratně spojoval osvícenské reformy se sklonem k ústavním ústupkům, snažil se všemožně zažehnati krizi zahraniční i domácí. Uzavřev mír s Tureckem srovnal se i s Pruskem, pacifikoval Belgii a vyzval stavy všech svých zemí, aby mu předložili své stížnosti a návrhy k úpravě zjitřených poměrů. Dav se korunovati v Čechách i Uhrách, uklidnil opozici částečnými ústupky, které však zachovávaly jednotnou správu říše v hlavních rysech skoro tak, jako Marie Terezie ji byla zanechala. Josefinská úprava dávek poddanských ovšem padla i jeho novoty bohoslužebné a generální semináře. Toleranční patent, stejnoměrné zdanění půdy a zrušení osobního nevolnictví zůstaly však v platnosti a zároveň nasvědčovaly mnohé zjevy tomu, že stavové, aspoň v Čechách, nabývajíce znova většího vlivu v životě veřejném, budou jej vykonávati v osvětleném duchu jako zástupcové národa a nikoliv jen v sobeckém zájmu vlastním. Jejich stížnostem na odstrkování jazyka českého, za nimiž stála ovšem jen část stavů, císař vyšel vstříc založením stolice jazyka českého při pražské universitě. Germanisace škol a úřadů trvala však dále. Uhři vymohli si tehdy aspoň částečné zavedení maďarštiny do středních škol.

Ústupky.

7. Severní a východní Evropa v době Kateřiny II.

Struensee.

Dánsko a Švédsko. V Dánsku za vlády Kristiána VII. (1766 až 1808) nabyl velikého vlivu německý lékař Fridrich Struensee, který přiměl dvůr, aby rázně měnil veřejné řády podle zásad osvícenských. Byly zavedeny mnohé prospěšné novoty, ale nevážnost vlády k národním zvyklostem a přílišné šíření němčiny všeobecně roztrpčovaly. R. 1772 byl král šlechtickou vzpourou donucen svoliti k popravě Struenseevě a zrušení velkou část novot. Ale osvícenský duch potrvál a jevil se tím, že r. 1788 bylo zrušeno nevolnictví a zlepšeny poměry lidu poddaného.

Gustav III.

Ve Švédsku král Gustav III. (1771—1792) zlomil státním převratem r. 1772 moc šlechty a zavedl vládu byrokratickou. Ale poněvadž se držel francouzských zvyků, stal se neoblíbeným, zvláště když ne-

úspěšnou válkou s Ruskem zemi způsobil těžké ztráty. R. 1792 byl od šlechtických spiklenců zavražděn a tím se skončil absolutism ve Švédsku.

Vnitřní politika Kateřiny II. Císařovna ruská Alžběta ustanovila za nástupce svého synovce Petra, syna vévody holštýnského z rodu Gottorpského a dala mu za manželku Kateřinu, pocházející ze zchudlého rodu knížat anhaltsko-zerbtských. Po smrti Alžbětině nastoupil skutečně její synovec jakožto Petr III., ale vládl pouze půl roku. Stav se naprosto neoblíbeným pro svou dětinskost a zpozdilost byl svržen a zavražděn (r. 1762) spiknutím dvořanů i gardy a za císařovnu povolána jeho choť jakožto Kateřina II. (1762—1796). Na rozdíl od Petra III., jenž se choval v Rusku jako cizinec, Kateřina záhy si zjedнала oblibu zvláště tím, že se přizpůsobila ruské společnosti a osvojila si ruský jazyk tak, že se stala i ruskou spisovatelkou. Žijíc téměř 20 let při dvoře Alžbětině, přilnula po jeho příkladě k francouzské osvětě. Nejmilejší četbou jí byly spisy encyklopaedistů, s nimiž pak jakožto císařovna udržovala hojné styky; dlouhá léta si na př. dopisovala s Voltairem. Ale na směr a způsob její vlády účinkovaly jen skutečné poměry ruské, v nichž šlechta, opírající se o selské nevolnictví byla činitelem rozhodujícím. Její zájmy tudíž se Kateřina II. snažila především uspokojiti. Ač znala Montesquieuovy názory o ústavnosti, pokládala panovnický, ovšem osvicený, absolutismus za jediné možný pro Rusko a postupné rušení selského nevolnictví posunovala do daleké budoucnosti. Chtíc pokračovati po Alžbětě Petrovně v přípravách k novému zákoníku, svolala na rok 1767 poradní shromáždění, jehož se zúčastnili kromě zástupců nejvyšších úřadů též zástupci šlechty, měšťanů, státních sedláků a kozáků. Za základ porad položeno bylo její Poučení (Nakaz), jež sestavila hlavně podle Montesquieuova „Ducha zákonů“, ale toto teoretické sepsání mělo jen účel ozdobiti novodobou ideologií vladaření počítající s ruskou skutečností. Skutečným podkladem jednání byly písemné instrukce, dané zvoleným zástupcům jejich voliči, šlechtou, měšťany, rolníky a kozáky. Mezi požadavky jednotlivých stavů se objevily zásadní rozpory. Kateřina II. po 5 měsících uzavřela shromáždění, které jí udělilo titul „Matka vlasti“ a zjednálo jí pověst pečlivé vladařky v širokých vrstvách. Látky jím snesené použila pak ku provádění dříve již zamýšlených oprav správních a sociálních.

Podnět k nim jí dalo povstání donských kozáků, vedených Emeľjanem Pugačevem, k němuž se připojilo mnoho utiskovaného lidu

Petr III.

Kateřina II. (1762 až 1796).

Vlivy francouzské.

Nakaz (1767).

Pugačev.

Gubernie.

selského (1771—1774). R. 1775 provedeno nové zařízení správy oblastné. Rusko bylo rozděleno na 50 gubernií a každá gubernie na několik okresu. V čelo gubernií postaveni gubernátoři s plnou mocí vládní, jimž dány k ruce 4 sbory úřednické, ale tak, že soudnictví bylo odděleno od státní správy. V okresech obstarávali správu úředníci volení. Gubernátoři měli právo podávat své zprávy samému panovníkovi. Ostatně nejvyšší ústřední správa nebyla pořád ještě přesně upravena a stále se měnila, ježto panovnice se obávala přenést část své moci na nejvyšší úřad. A tak se správa veliké říše ruské soustřeďovala nejvíce v kabinetě císařovny.

Šlechtické výsady.

Zajistivši účastenství jednotlivých tříd v místní správě, dala jim Kateřina II. zvláštní organisaci. Privilegiem z r. 1785 byly šlechtě zajištěny všechny její dosavadní výsady a dáno jí právo se shromažďovati na guberniálních sjezdech. Téhož roku také měšťané obdrželi takovou asi samosprávu, jakou měla středověká města západoevropská. Tak osvětská císařovna ruská dovršila utvoření stavovského státu na ten způsob, jaký v západní Evropě trval od 15. století, ale v její době byl již blízek rozpadnutí. Selské nevolnictví bylo silně utuženo přes to, že Kateřina II. učinila několik pokusů o jeho zmírnění, a rozšířeno dále do Ukrajiny.

Církev.

V poměrech církevních provedla Kateřina II. dávno již chystanou saekularisaci rozsáhlého nemovitého jmění církevního, zvláště pak klášterního, v zájmu zesílení státních financí. Většina klášterů byla zrušena. Saekularisované statky připadly státu a státní pokladna vyplácela duchovenstvu světskému i klášternímu přiměřené roční platy. Snahou Kateřiny II. bylo zříditi podle rakouského vzoru nižší školy pro všechny třídy obyvatelstva tak, aby byly přípravou pro školy střední. Ale šlechta si nepřála styku s lidem a dávala přednost internátům. Kateřina hleděla zvýšiti úroveň vzdělanosti pomocí časopisů, jichž sama byla spolupracovnicí. Přibývalo vzdělanců znalých západní literatury, zvláště filosofické, z nichž někteří již dosti pronikavě kritisovali ruské poměry i samo vladaření Kateřinino, jako kníže Ščerbatov, obhájce ústavnosti, svobodný zednář, publicista Novikov a odpůrce absolutismu a nevolnictví Radišev. Tito dva ovšem byli za svou smělost potrestáni vězením. Hlavními zástupci ruské literatury krásné byli básníci a dramatikové Deržavin a Fonvizin, kteří brali své podněty ze současného života ruského.

Soudnictví ruské.

Rusko učinilo za vlády Kateřiny II. značný pokrok i v ohledu hospodářském. Šlechtické velkostatky začaly produkovati obilí a jiné plodiny pokročilejším způsobem na vývoz a zpracovávatí je v továrnách, zvláště ve vinopalnách. Průmyslu prospělo, že byla omezena vládní regulence a rušeny monopoly. Průmyslových závodů rychle přibývalo. Pro zlepšení a zlevnění úvěru založila Kateřina II. státní banku,

Průmysl.

jež brala pouze 5 procent z půjčených peněz. Rychle rostoucí počet obyvatelstva nasvědčoval vzrůstu blahobytu.

Vnější politika Kateřiny II. Kateřina II. zavrhlá sice při svém nastolení politiku Petra III., příznivou Prusku, ale podlehlá přece brzy přemlouvání Fridricha II. a zavřela s ním spolek, jehož hlavním účelem bylo nedopustiti zlepšení neutěšených vnitřních poměrů v Polsku. Nepřátelé spolku prusko-ruského, Francie a habsburské mocnářství, pobízeli Turecko k válce s Ruskem. Sultán turecký opravdu vypověděl válku r. 1768. Válka tato poskytla však nový doklad k úpadu moci turecké. Ruská vojska pronikla až k Dunaji a do nitra Krymu a loďstvem ruským bylo zničeno loďstvo turecké v zátocce Česmenské u ostrova Chiu (1770). V míru Kučuk-kajnardžském (1774) se Turecko vzdalo své svrchovanosti nad Tatarsy krymskými a postoupilo Rusku několik přímořských měst na Černém moři, čímž Rusko opanovalo ústí Donu, Bugu, Dněpru a průliv Kerčský. Nedlouho poté Rusko, vmísivši se do vnitřních rozbrojů krymských Tatarů, přivtělilo celý Krym k svému panství (1783) Tím teprve byly úrodné černomořské stepi osvobozeny konečně od zhoubných vpádů tatarských a počaly se rychle rozvíjeti hospodářsky. Nově získané krajiny byly nazvány „Nové Rusko“ a správa jejich svěřena Kateřininu milci Potemkinovi (čti: Paťomkin), jenž si zjednal zásluhy o jejich zalidňování a hospodářské zvelebení. Zároveň s konečným pokořením krymských Tatarů bylo potlačeno nepokojné a nepoddajné záporožské kozáctvo, které dosud neuznávalo ani polského ani ruského panství.

Tyto úspěchy naplnily Kateřinu II. nadějí, že se jí podaří vyvrátit turecké panství v Evropě a obnoviti říši byzantskou, jejíž korunou chtěla obdařiti svého vnuka Konstantina Pavloviče. Proto umluvila spolek s císařem Josefem II. Turecko tímto spolkem ohrožené vypovědělo Rusům válku dříve, nežli učinili své válečné přípravy (1787). Spojencům se ve válce nedařilo. Potemkin jako vojevůdce se neosvědčil. Velice se vyznamenal proslulý později Aleksandr Suvorov, takže Rusové vítězili, i když císař Leopold II. učinil s Turky mír ve Svištově (1791). Vývoj věcí polských však pobádal Kateřinu II. k tomu, aby s Turky uzavřela mír v Jaši (1792), jímž Rusko získalo území mezi Dněstrem a Bugem (s pevností Očakovem).

Poslední doby a pád říše polsko-litevské. Po smrti Augusta II. (1733) byl velikou většinou šlechty zvolen za krále Stanislav Leszczyński, ale s pomocí Habsburků a hlavně Ruska nabyt brzy rozhodující pře-

Spolek
rusko-
pruský.

Válka
s Tu-
reckem.

Mír 1774.

Krym.

Spolek s
Josefem II

Druhá válka
turecké

August III.
(1733 až
1763).

vahy syn † Augusta II., August III. (1733—1763). Dlouhá jeho vláda uvedla Polsko do hlubokého úpadku. Místo krále, jenž byl rozumu obmezeného, vládl saský ministr hr. Brühl a tento se hleděl především co nejvíce obohatiti na účet státu polského. Podobně činili i četní Němci, kteří Augusta III. obklopovali. Brühl mařil snahy o státní opravy a hleděl udržovati vnitřní nepořádky a rozbroje, plynoucí z řevnivosti několika bohatých rodin velmožských, které s pomocí „holoty“, t. j. nemajetné šlechty, si hleděly jen vlastních zájmů a zisků, bez ohledu na prospěch celku. Proto žádný sněm (mimo sněm r. 1736) nedospěl k řádnému konci. Polsko bylo ve skutečnosti závislé na Rusku. August III. udělil Bironovi (milci císařovny Anny) Kuronsko v léno, čímž skutkem se stalo součástí Ruska. Ruská a pruská vojska za války sedmileté procházela samovolně Polskem a bezohledně je drancovala. Do Polska se hrnulo množství německých sedláků, kterým šlechta poskytovala mnohé výhody, a také obchodníků.

Kuronsko.

Potočtí a
Czartoryští.

V popředí velmožstva čili panstva polského stály rodiny Potockých a Czartoryských, které spolu zápasily o převahu ve státě. „Vlastenečtí“ Potočtí chtěli udržeti dosavadní „svobodu“ šlechtickou a odstraniti ruský vliv, kdežto Czartoryští se přičiňovali o zesílení moci královské a o opravy státního zřízení, potřebné k obnovení vnitřního pořádku i k vnější obraně Polska i za pomoci Ruska. Po smrti Augusta III. jejich příbuzný Stanislav August Poniatowski, někdejší mileneček Kateřiny II., byl jejím vlivem zvolen za krále (1764). Byl muž velmi vzdělaný, mající smysl pro pokrok vědy a rozkvět umění, ale nestačil na složité a pohnuté vnitřní zápasy mezi prozíravými přívrženci oprav a zaslepenými obránci šlechtických tradic, stupňované zasahováním Ruska a Pruska. Kateřina II. svolivši k několika podřízeným opravám žádala na králi a Czartoryských, aby provedli úplnou rovnoprávnost nekatolíků (dissidentů) s katolíky. Když to tito odmítli, zorganizoval ruský vyslanec Repnin živly opravám státního zřízení odporne v konfederaci radomskou (1767) a násilím ve sněmu dosáhl, že byla dissidentům přiznána rovnoprávnost (1768). Nátlak a násilí ruské vznítilo národní a náboženské hnutí ve šlechtě polské, jež vedlo k několikaletým krvavým bojům i ku povstání pravoslavného lidu selského proti katolické šlechtě v jv. částech Polska. Zmatků z toho vzniklých použili sousedé Polska, aby se zmocnili nejprve pohraničních území polských a nedlouho poté provedli i první dělení Polska (r. 1772).

Konfederace
radomská.

První dělení Polska. Fridrich II. jsa ještě následníkem trůnu zanašel se myšlenkou zaokrouhliti a spojití své prusko-braniborské državy

na účet bezmocného Polska. Získav Kateřinu II. ke spolku nepřestal ji přesvědčovati o tom, že jest rozdělení Polska nezbytné v zájmu Ruska za účelem vyrovnání rozporů mezinárodních. Ve skutečnosti chtěl zameziti spolek Ruska s mocnářstvím habsburským a rozšíření panství ruského v slovanských zemích říše turecké. Těžké poměry vnitřní a hrozící spolek habsbursko-turecký za války Ruska s Tureckem pohnuly Kateřinu II., že přijala Fridrichův návrh. Marie Terezie proti své vůli, ale za horlivého souhlasu svého syna a spoluvládce se zúčastnila dělení Polska, aby Rusko, soupeř Habsburků na Balkáně, nenabylo přílišného zesílení. Tak došlo v srpnu r. 1772 k smlouvě dělicí, podle kteréž Rusko zabralo polské země na východ od Západní Dviny a Dněpru, Prusko se zmocnilo Prus královských (bez Gdanska a Toruně) s částí Velkopolska až k řece Noteči a mocnářství habsburské pozdější rakouské Haliče (bez Krakova).

Podnět
Fridricha
II.

Smlouva
dělicí 1772

Tato ponižující pohroma zesílila hnutí směřující k nápravě vnitřních poměrů polských. Hnutí to se rozvíjelo stoupajícím vlivem osvícenství západoevropského, hlavně francouzského.

Objevilo se několik zdařilých spisů o reformách politických a sociálních, žádajících rozšíření politických práv pro měšťany a zlepšení stavu pro selské poddané. I Rousseau a francouzský státovědec Mably k žádosti Poláků sepsali takové návrhy. Zámožné měšťanstvo varšavské začalo se již hlásiti o účastenství v činnosti politické, zvláště peněžitými dary na potřeby státní. Přívrženci kulturního pokroku se po zrušení řádu jezuitského (1773) uchopili úkolu, zbudovati ze jmění tohoto řádu novou soustavu světského školství. Edukační komise, která to prováděla, se stala takřka ministerstvem školství. Povzneseny university krakovská a vilenská. Vznikala nová krásná literatura a s podporou krále Stanislava Augusta se začala rozvíjeti studia vědecká, zvláště pak dějepisná, v nichž vynikli zejména Adam Naruszewicz, spisovatel „Historye narodu polskiego“. Polsko se začalo rozmáhati i v ohledu hospodářském, zejména ve výrobě průmyslové i v obchodě. Založena i řada továren.

Reformní
hnutí.

Dočasně rozpory mezi Ruskem a Pruskem naplňovaly polské vlastence, toužící po pronikavé nápravě starých zlořádů a po zesílení Polska, nadějí, že s pomocí Pruska bude lze provést blahodárné opravy státního zřízení a poměrů sociálních. Mezitím co Rusko a Rakousko bylo zaměstnáno válkou s Tureckem, sešel se r. 1788 polský sněm čtyřletý (1788—1791), jenž vypracoval nové státní zřízení, které bylo r. 1791 prohlášeno a nazváno ústavou 3. máje. Ale obava, že by zesílené Polsko mohlo zmařiti konečné záměry chtivých sousedů, svedla opět Rusko a Prusko k společnému postupu proti Polsku. Rusko se ujalo četných šlechtických nespokojenců, kteří v nové ústavě viděli zkázu své „zlaté svobody“ a utvořili r. 1792 v Targovici konfederaci.

Ústava
3. máje
1791.

Druhé dělení Polska (1793).

Kościuszko.

Zánik Polska (1795).

Pavel I. (1796 až 1801).

S pomocí vojska ruského bylo dřívější státní zřízení obnoveno. Hned poté se smluvily Prusko a Rusko o druhé rozdělení Polska (1793). Prusko dostalo Gdansk, Toruň, Velkopolsko, Kujavsko a část Mazovska, Rusko pak ostatek Bílé Rusi, Podolí, Volyň a Ukrajinu. Ale vůdcové strany opravné připravili národní povstání, které bylo zahájeno v Krakově; tam byl prohlášen za diktátora Tadeáš Kościuszko, jenž se nedávno vrátil jakožto generál z války severoamerických obcí proti Anglii. Kościuszko hleděl probuditi vlastenecké nadšení v ujařmeném lidu selském, který povolal do zbraně. Ale polské síly nestačily, aby zdolaly několik mocných nepřátel. Když Kościuszko v bitvě u Maciejowic, kde se měřil se Suvorovem, byl raněn a dostal se do ruského zajetí (10. října 1794) a když Suvorov poté dobyl varšavského předměstí Prahy, povstání utichlo; potom došlo k třetímu dělení Polska (1795). Kateřina II. učinila smlouvu s císařem Františkem II., ke které pak chtě nechtě přistoupil i král pruský. Rusku dostalo se tehdy území až po Bug a Němen, Rakousku celého Malopolska s Krakovem, Prusku pak ostatku Velkopolska s Varšavou, jakož i části Litvy. Stát polsko-litevský zmizel z mapy Evropy.

Vláda Pavla I. (1796—1801). Vladychtivá Kateřina II. oddalovala svého syna Pavla od účastenství ve vládě, ač on měl panovati. Proto chorobný Pavel I., když se po její smrti ujal vlády (1796), rušil její ustanovení a chtěl vládnouti docela opačně. Ale nepronikaje do podstaty věci upadal do nedůsledností a odporů. Jediná dobrá věc byl jeho zákon o poslušnosti na trůně, jímž bylo zavedeno nástupnictví podle prvorozenství. Pavel I. nenáviděl současné francouzské revoluce a snažil se tudíž všemožně potlačiti její vlny ve své říši. Proto zavedl přísnou cenzuru, zapověděl studovati v cizině a přísně stíhal podezřelé. Poněvadž libovolně sesazoval a trestal úředníky i důstojníky, zvláště vysoké a dvorské, a poněvadž ani jeho rodina se necítila bezpečnou, vzniklo ze strachu před ním spiknutí ve prospěch Pavlova syna Aleksandra. Pavel I. byl zabit a Aleksandr I. se stal jeho nástupcem (1801).

8. Vznik Spojených států amerických.

Osady severoamerické.

Britské osady v severní Americe. Vliv ducha osvícenského projevil se také za oceánem v odporu osad severoamerických proti panství britskému, který vedl ke vzniku Spojených států. Po válce sedmileté

Anglie vládla veškerým východním pobřežím severní Ameriky. Kraj mezi nově dobytou Kanadou a Floridou zůstal rozdělen na 13 kolonií, hospodářsky i politicky rozrůzněných.

Osady ty rozkládaly se do té doby poměrně úzkým pruhem podél pobřeží a vnikaly jen na některých místech přes pohoří Alleghanské. V severních osadách měli převahu puritánští farmáři, kteří se brzy také chápali průmyslu a obchodu; jižní ovládali bohatí statkáři, na jejichž tabákových, bavlníkových a rýžových plantážích pracovali četní otroci. Všeho obyvatelstva nebylo ani dva miliony duší.

Rozličný byl poměr jednotlivých osad k zemi mateřské, ale ve všech, jako v Anglii, rozhodující moci nabyly vedle zástupců králových sněmovny volené obyvatelstvem. Daní Anglie z osad sice nebrala, ale od sklonku 17. věku měla značný zisk z obchodu s nimi, jenž upraven byl zvláštními řády na prospěch země mateřské.

Poměry
ústavní.

Parlament anglický snažil se řídit hospodářský život zámořských osad tak, aby kupovaly mnoho průmyslových tovarů z Anglie a aby jí dodávaly za to výhradně své suroviny. Proto rozvoj průmyslu v osadách byl zdržován. Předměty vývozní, tabák, kožišiny, bavlna, rýže, indigo a kovy směly býti jen do Anglie vyváženy, aby se teprve odtud do Evropy prodávaly. Rovněž nedovolovala vláda, aby kolonisté dováželi přímo z francouzských Antill cukr nebo víno z Portugalska a Francie. Většina ustanovení těch byla sice obcházena soustavným podloudnictvím, vzbuzovala však u kolonistů znenáhla náladu k odporu proti domovině anglické.

Řády
obchodní.

Počátky odporu osadníků. Nálada ta vzrostla zvláště, když pádem francouzského panství v Kanadě zmizel společný nepřítel Anglie i kolonistů; britské vojsko, v osadách zůstavší, se zdálo břemenem. Na vojsko to sice vedla náklad anglická vláda, ale za krále Jiřího III. (1760 až 1820) pomýšlelo se, jak by bylo lze přesunouti část výloh na osadníky; vláda 1765 rozhodla, že zavědve v Americe kolkovný daň z listin i novin podle zákona odhlasovaného anglickým parlamentem. Proti tomu však vznikl v osadách rázný odpor. Kolonisté nepopírali sice práva parlamentu londýnského upravovati obchod námořní, ale tvrdili, že „vnitřní“ zdanění osad mu nepřísluší. Vůdcové oposice, jako byli učený právník John Otis nebo slavný přírodopisec a publicista Benjamin Franklin, odvolávali se, pod vlivem spisů osvícenských, na přirozená práva lidská a tvrdili, že žádný sbor nesmí zdaňovati těch, kteří v něm nejsou zastoupeni.

Jiří III.
(1760 až
1820).

Proudy
oposiční.

Odpor proti prodeji kolkového papíru, šířený zvláště z Bostonu,

byl tak účinný, že vláda anglická daň kolkovní odvolala; chtěla si však v následujících letech zjednatí náhradu novými cly dovoznými v přístavech amerických a přísnějším stíháním podloudnictví. Ale také proti tomu byl na návrh demokratů bostonských zahájen ve všech osadách bojkot anglického zboží. Parlament anglický sice zrušil cla, chtěje však práv země mateřské aspoň zásadně uhájiti, ponechal clo na dovoz čaje, ovšem za takových podmínek, že kompagnie východoindická mohla kolonistům americkým přes celní přírážku prodávati čaj levněji než předtím. Pobouřené sebevědomí Američanů nedalo se však uklidniti; zásilky čaje v jednotlivých přístavech nedovolenou skládati a v Bostonu v prosinci roku 1773 radikální mládež naházela je do moře.

Odboj
bostonský
(1773).

J. Washing-
ton.

Prohlášení
nezávislos-
ti (1776).

Válka
s Anglií.

Mír r. 1782.

Krise
ústavní.

Válka o svobodu. Tentokráte Jiří III. se souhlasem veškeré Anglie rozhodl se zdolati odpor kolonií mocí. Vůdcové oposice však sebrali milici, v jejíž čelo postaven Jiří Washington. V březnu 1776 anglické vojsko bylo nuceno opustiti Boston. Tento úspěch zesílil snahu, úplně se odloučiti od Anglie. Nejprve Virginie, vedená Tomášem Jeffersonem, dala si samostatnou ústavu a její konvent přijal památnou deklaraci „přirozených lidských práv“, vymezující zákonný rozsah moci státní. V červenci 1776 kongres ve Philadelphii provedl slavnostní prohlášení úplné nezávislosti spojených kolonií amerických. Ale Anglie nevzdala se bez boje svého panství. Vojsko utvořené namnoze z koupených německých vojáků přistalo roku 1776 v Novém Yorku a vytlačilo milici Washingtonovu k jihu. Než neschopnost anglických vojevůdců zachránila povstání. Sbor anglický, postupující z Kanady podél Hudsonu, byl zaskočen u Saratogy a vzdal se. Úspěch ten zjednal Američanům spojení s Francií, která již předtím povstalce podporovala; vláda Ludvíka XVI. vyslala malý sbor vojský za oceán, zahájivši zároveň námořní válku s Anglií. Později Španělsko a Holandsko vystoupily rovněž proti Anglii. S pomocí francouzského loďstva Washington roku 1781 zajal ve Virginii hlavní sbor nepřátelský a parlament anglický přiměl Jiřího III., aby jednal o mír. Roku 1782 Anglie uznala nezávislost třinácti osad.

Otázky ústavní. Po válce s mateřskou zemí nastala vnitřní krise ústavní. Bývalé kolonie anglické měly podle ústavy přijaté roku 1781 zůstatí pouze volnou konfederací suverénních států. Nedostatečnost svazku toho ukázala se však brzy a potřeba většího sjednocení vedla roku 1787 k změně ústavy, která v hlavních rysech podnes má platnost.

Státní svrchovanost byla přenesena na veškeren národ americký, takže jednotlivé osady staly se pouze částmi státu spolkového čili unie; při tom zachovaly však své odchýlné ústavy a samostatnost ve všech otázkách, které nebyly přiděleny výslovně moci ústřední. Ta převzala zastupování v cizině, otázky války a míru, vojenství a námořnictví, mincovnictví, regulaci měr a vah, politiku obchodní, celnictví a poštovníctví. Společné zákonodárství připadlo kongresu, který se skládá z komory reprezentantů a ze senátu. První sbor volen jest od veškerého obyvatelstva unie tak, aby na 30 tisíc duší připadl jeden poslanec. Do senátu každý stát, bez rozdílu své velikosti, vysílá dva zástupce. V čelo moci výkonné postaven byl president, volený na čtyři léta nepřímou volbou ode všeho obyvatelstva. Nejvyšší soudní dvůr má bdíti nad zachováním ústavy a rozhodovati ve sporech, přesahujících působnost soudů jednotlivých států. Nová ústava, odpovídající znamenitě poměrům americkým, byla v průběhu r. 1788 od jednotlivých států přijata a vešla v život; prvním presidentem stal se Jiří Washington

Řády
ústavní
Sp. St.

Koloniální expanse anglická. Ztráta amerických kolonií byla pouze zdánlivě těžkou ranou pro Anglii. Námořní nadvláda britská se upevnila v nebezpečném zápase se spojenými sousedy a současně vzrostlo anglické panství koloniální na jiných stranách. Již v době války sedmileté Robert Clive založil anglickou moc v Bengálsku. Jeho nástupce Warren Hastings rozšířil anglické panství dále do nitra země v poříčí Gangu. Zprávy o nepořádkách jeho správy přiměly parlament anglický, že roku 1784 odhlasoval zákon, kterým státní radě dostalo se práva dozírat na činnost východoindické kompanie. Jiným směrem koloniální panství anglické rozšířilo se v Australii, kde vznikla na sklonku 18. věku trestanecká kolonie anglická. Zájem o oblast tichomořskou povznesly zejména smělé plavby Jamesa Cooka († 1779). V moci koruny anglické zůstala také Kanada, která rozkvetla zvláště, když byly tam odvolány protikatolické zákony, překážející shodě mezi anglickou vládou a francouzským obyvatelstvem.

Indie.

Australie.

Kanada.

Rozvoj průmyslu anglického. Koloniální úspěchy podporovaly rozvoj obchodu anglického, ještě více působil však v tomto směru ruch průmyslový, který v druhé polovici 18. století Anglii povznesl nad ostatní kraje evropské. Ruch ten podnítily hlavně technické vynálezy, které umožnily proměnu manufaktur na továrny.

Továrny.

Takovými byly vynálezy tkalcovského člunu, vysoké peci tavící, strojů přástevních a tkacích a jiné vynálezy, které se rozšířily tím rychleji, že vedle vodních proudů k jejich pohonu vynálezem Jamesa Watta (1765) mohlo se užívatí parní síly. Průmysl železářský a textilní počínal oživovati chudé dosud kraje Anglie severní a západní, jsa podporován ložisky uhelnými a proudy vodními. Vznikala nová střediska, jako Manchester, Leeds, Birmingham, Sheffield, rychle předhánějící starší města. Zvláště bavlnářský průmysl nabyl netušeného významu.

S rozvojem hospodářským také národní sebevědomí britské vzrůstalo mocně, jsouc podporováno svérázným písemnictvím, které nebylo jen majetkem vyšších tříd, nýbrž vnikalo také do lidu vzdělávacími spisy, jako byly „Příběhy Robinsonovy“ od Daniele Defoe, a četnými revuemi. Vzrůstající blahobyť podporoval rozvoj výtvarného umění, hlavně malířství. Na svých obrazech a rytinách Hogarth († 1764) zobrazoval scény všedního života, proniknuté mravokárnou tendencí (obr. 37); vynikající umělci Reynolds († 1792) a Gainsborough († 1788) portretovali vznešené osobnosti.

ČÁST V

Revoluce francouzská a Napoleon I.

1. Úpadek státní moci ve Francii.

Francie před revolucí. Od dob Ludvíka XIV. Francie pokládána byla v Evropě za stát nejlépe spravovaný, opravdu měla však naléhavou potřebu oprav. Král vládl sice podle jména neobmezeně, ale vyšší stavy zachovaly mnoho výsad. Vyšší obročí duchovní byla vyhrazena šlechtě a také skoro všechna důstojnická místa v armádě. Oba vyšší stavy, sotva 3 % obyvatelstva veškerého, požívaly značné části národního důchodu, kdežto břemena veřejná spočívala především na poddaných a na měšťanstvu, zvaném třetím stavem. Měšťanstvo bohatlo sice, ale neslo těžce povýšenost a zvůli šlechty. Na venkově lid poddanský, jehož bylo čtyři pětiny veškerého obyvatelstva, byl velmi nespokojen. Vedle dávek vrchnostem doléhaly naň státní daně a církevní desátky. Nedůslednost byla význačnou stránkou vládního systému. Král a ministři vydávali zatýkáací rozkazy (lettres de cachet) bez soudního vyšetřování, zákon nechránil dosti osobních práv. Svobodu slova a tisku obmezovala censura, jejíž působení bylo tím tíživější, že dovolovala často totéž, co zakazovala v jiných případech. Spořádané správě vadila řevnivost mezi královskými intendanty, zastupujícími vládu ústřední v krajích, a mezi dědičným úřednictvem místním, v jehož čele stály nejvyšší dvory soudní, zvané parlamenty. Proto vykonávání rozkazů královských nejednou vázlo a systém absolutní zakrýval často skutečnou anarchii správní.

Společenský nelad.

Vady státního řádu.

Říši bylo třeba rázné ruky, aby postavila zákon na místo libovůle mocných. Vládě Ludvíka XV. chybělo jasné vědomí této nutnosti. Při nesnesitelném přetížení nižších vrstev mohly být zvýšeny důchody státní jen zdaněním privilegovaných tříd. V otázce té však vlada

Ludvík XV. (1715 až 1774).

narazila na odpor parlamentu, především pařížského. Po několikaletých sporech Ludvík XV. zrušil 1771 parlamenty vůbec. Tím byla oposice zlomena a dvůr měl volnou cestu k opravám. Ludvík XV. přestal na tom, že zvýšil daně a dále nešel. Proto národ uvítal smrt královu s jásotem tím větším, že k vnukovi jeho, který nastoupil na trůn, poutaly se nejlepší naděje.

Ludvík
XVI. (1774
až 1792).

Počátek vlády Ludvíka XVI. Ludvík XVI. (1774—1792) byl těžkopádný a málo vzdělaný muž, jehož hlavní zálibou byl hon a zámečnictví. Chtěje býti oblíben u lidu, obnovil zrušené parlamenty a zatarasil si tak sám cestu k větším opravným novotám. Za finančního ministra povolal Turgota, vynikajícího fysiokrata. Turgot vyslovil pevnou vůli, že provede reformu celého státu shora, narážel však od počátku na odpor parlamentů a dvořanstva. Ludvík XVI. stál některou dobu při něm; dvorské vlivy otráslы však vůli slabého krále a Turgot byl propuštěn.

Krise finanční. Dluhy, jež vzrostly zvláště účastí Francie ve válce o svobodu osad amerických, přivedly krále k tomu, že povolán byl J. Necker. Necker, chtěje zlepšiti úvěr státní, vydal roku 1781 první veřejný výkaz financí, který sice neprávem ohlašoval přebytek místo skutečného deficitu, ale vzbudil značné vzrušení, neboť státní hospodářství bylo dosud veřejnosti tajeno, a Francie teprve nyní poznala, jak velikou část příjmů pohlcuje dvůr. Všeobecná nevole obracela se hlavně proti královně Marii Antoinettě. Habsburská princezna ta, dcera Marie Terezie, byla vyhlášována za nepřítelkyni Francie. Ve skutečnosti vinou její bylo, že nechápala vážnosti situace, zvláště když nástupce Neckerův, ministr Calonne. Calonne, půjčkami opatřoval dvoru peníze bez ohledu na budoucnost.

3volání ge-
ner. stavů.

Dvůr zapomínal úplně na nespokojenost národa a bavil se idylickými hrami pastýřskými a nesmyslným přepychem. Než po pětiletém hospodářství také Calonne vyslovil přesvědčení, že nutno zdaniti stavy privilegované. Parlament pařížský setrval však v odporu proti tomu a tvrdil, podle vzoru anglického, že pouze se svolením národa nové daně mohou býti vypisovány. Žádal, aby král svolal generální stavovské shromáždění, jež by rozřešilo spory. Heslo hned v celé Francii nabylo hlučného ohlasu. Ludvík XVI. ustoupil a zavázal se, že shromáždí stavy v květnu r. 1789. Zároveň svěřil správu financí opět populárnímu Neckerovi. Bylo zjevné, že v zápase s parlamenty koruna podlehla; doba absolutismu chýlila se ke konci.

2. Konstituční monarchie ve Francii.

Svolání generálních stavů. Třídy privilegované ve Francii chtěly obmeziti moc královskou, podobně jako v Anglii, stavovským shromážděním, které by navazovalo na řády středověké. Generální stavy měly podle nich zůstatí rozděleny na tři samostatné sbory, duchovenstvo, šlechtu a třetí stav. Než většina vzdělaného měšťanstva žádala, aby nová úprava státu byla provedena bez ohledu na tyto staré tradice. Zástupcové jeho doporučovali na místě stavovského sněmu o třech kuriích společné shromáždění národní, kde by třetí stav měl slovo rozhodné. Vlivem Neckerovým král přiznal třetímu stavu tolik zástupců, jako měli oba privilegované stavy dohromady. Pouze o tom, zda shromáždění bude sněmem jednotným, nebo zda potrvají oddělené kurie stavovské vedle sebe, rozhodnuto nebylo.

Požadavky
třetího
stavu.

Všechny tři stavy konaly volby v jednotlivých krajích a ukládaly svým zástupcům obšírné soupisy opravných návrhů. Již při volbách byl zjevný hluboký odpor ujařmeného venkova proti feudálním řádům. Ke králi se však široké kruhy národa obracely s plnou důvěrou. Toho Ludvík XVI. nepochopil a jsa zastrašen silou lidového hnutí, sblížil se raději se šlechtou. Dne 5. května 1789, když vítal dvanácte set zástupců své říše v slavnostním sedění ve Versailles, vyzval je pouze, aby vzali v poradu nápravu královských financí, a prohlásil, že hodlá zachovati základy neobmezené monarchie. Jednání mělo se díti podle stavů odděleně.

Volby.

Zahájení
(květen
1789).

Vítězství třetího stavu. Královské rozhodnutí přineslo zástupcům třetího stavu zklamání; většina jich odepřela se podrobiti. Dne 17. června prohlásili se samovolně za národní shromáždění (assemblée nationale), kterému přísluší vypracovati novou ústavu, založenou na svrchovanosti národa. Rozhodnutí to stvrdili nadšenou přísahou, odhlasovali zároveň nedotknutelnost poslanců. Ludvík XVI. ustoupil také tentokráte. Na rozkaz králův šlechta a duchovenstvo spojily se s třetím stavem v jednotné shromáždění národní, nazvané později shromážděním ústavodárným (constituante).

Národní
shromáž-
dění.

Revoluce v Paříži. Než ústupnost koruny byla jen dočasná; vlivem dvorské strany, vedené bratrem královým Karlem, hrabětem z Artois, na počátku července Necker byl propuštěn a spolehlivé pluky, složené hlavně z cizinců, byly soustředěny do Versailles. V rozhodné chvíli té ozval se lid pařížský. Vítězství třetího stavu v národním shromáždění vzrušilo značně myslí Pařížanů. Strýc králův, vévoda Filip Orleán-

Neklid
v Paříži.

Dobytí
bastilly (14.
července).

ský, zneprátelený se dvorem, poskytoval v zahradě svého paláce (Palais Royal), oživené četnými kavárnami, příležitost k demagogickým shlukům. Zprávy o zbrojení dvora proti národnímu shromáždění vzbudily v Paříži rozruch a několikadenní bouře pouliční. Ozbrojený dav udeřil 14. července na pařížskou tvrz bastillu, státní vězení, které bylo takřka symbolem libovůle vládní. Slabá posádka byla částečně pobita, rovněž zavražděn byl starosta města. Výbor, složený ze zástupců okresů městských, převzal správu městskou a zřídil národní gardu občanskou. Jejím velitelem stal se člen národního shromáždění, markýz La Fayette, bývalý účastník v bojích amerických osad za svobodu, který se snažil přenést zásady americké revoluce do Francie.

Trikolora.

Ohlas v zemi. Vzpoua pařížská zlomila odvahu Ludvíka XVI. Ujistiv národní shromáždění, že jest ochoten pokračovati v ústavním díle, přijal jako odznak nového řádu trikoloru, vzniklou sloučením barev města Paříže s bílou barvou bourbonskou; hrabě Artois i jiní dvořané uprchli do ciziny. Zatím však revoluce pařížská vzbudila v celé zemi ohlas. V městech vznikaly národní gardy a volební výbory ujímaly se městské správy; na venkově lid jal se odpírati feudální dávky. Mohutná vlna osvobození a samosprávy se valila zemí. Národnímu shromáždění nezbylo, nežli uzákoniti změny ty. V pohnuté noční schůzi dne 4. srpna bylo přijato zrušení šlechtických privilegií a feudálních práv a přijata úplná rovnost občanská. Na troskách starého režimu měla vzniknouti nová, svobodná a jednotná Francie. Počátek učiněn podle vzoru amerického prohlášením přirozených práv lidských a občanských, tvořících jakýsi úvod k ústavě, o níž shromáždění ihned počalo pracovati.

Zrušení
výsad.

Dvůr
v Paříži
(říjen
1789).

Nikdo nežádal, aby odstraněna byla monarchie dědičná, ale mezi poslanci jeví se brzy dva směry; jeden přál si zachovati korunu moc skutečnou, především právo naprostého veta proti zákonům, s nimiž by nesouhlasila, druhý chtěl dáti panovníkovi jen právo veta odročujícího usnesení shromáždění národního na krátkou dobu. Směr tento zvítězil. Ale Ludvík XVI. zdráhal se potvrditi usnesení to a povolal k sobě do Versailles některé pluky pohraniční, ještě netknuté duchem revoluce. Napětí mezi dvorem a sněmovnou vzrostlo a vření v hlavním městě se obnovilo. Shluklá luza, vedená rozvášněnými ženami z tržnic, táhla 5. října z Paříže do Versailles, vedrala se násilím do paláce a přinutila dvůr, že se v jejím průvodu přestěhoval do Paříže.

Strany politické. Dvůr pozbyl dosavadní volnosti a národní shromáždění, které také se odebralo do Paříže, pokračovalo v pracích

o nové ústavě. V národním shromáždění ujal se zvyk, že přívrženci ráznějšího postupu sedali po levé, skupiny konservativní po pravé straně. Zároveň utvořily se mimo sněmovnu kluby politické. Největšího významu nabyl klub „Přátel konstituce“, který se shromažďoval v bývalém klášteře jakobínů. V klubu vládla nejprve strana umírněná; radikální nadšenci, jako mladý advokát Robespierre, byli ještě v menšině. Provinční kluby politické zjednaly si spojení s pařížskou společností, která počala tak míti značný vliv v celé zemi. Jiný klub, cordeliérský, byl směru radikálního, hlásaného Dantonem. V témž směru působil také jízlivý žurnalista Marat v rozšířeném listu „Ami du peuple“ (Přítel lidu). Vskutku vliv těchto přátel naprostého převratu byl ještě malý. Vedení zůstávalo vzdělanému měšťanstvu a ústava roku 1790 v život uvedená vylučovala z činnosti politické třídu nemajetnou, t. zv. pasivní občany.

Jakobini.

Marat.

Nová ústava založena byla na přesném oddělení moci zákonodárné od moci výkonné a soudní; zákonodárná příslušela národnímu shromáždění, do něhož pouze ten, kdo platil daně přímé v obnosu dosti vysokém, mohl voliti. Králi, dědičnému, ale zbavenému práva rozhodovati o míru a o válce, bylo přiznáno jen veto suspensivní, kterým mohl na 4 roky odročiti platnost zákonů sněmem odhlasovaných. Ve správě říše zavládla úplná decentralisace a samospráva. Francie byla rozdělena na nových 83 departementů a tyto na distrikty. Volební systém ujal se také ve vojsku, které se odcizilo koruně velmi rychle, zvláště když většina důstojníků šlechtických z pluků odešla.

Ústava
z r. 1790.

Aby zažehnalo hrozící bankrot státní, národní shromáždění zabralo statky duchovenské. Veškeré jmění církevní bylo prohlášeno za statek národní, stát pak vzal na se povinnost platiti duchovní, vydržovati chrámy a dobročinné ústavy. Aby rychle zpeněžila nové jmění národní, státní pokladna vydala t. zv. assignaty. Již roku 1790 bylo jich vydáno téměř za 2 miliardy. Assignaty se proměnily brzo v papírové peníze s nuceným oběhem, ale hodnota jejich proti hodnotě peněz kovových brzy klesala.

Národní
statky.

Assignaty.

Nová ústava a útěk králův. Nová ústava v hlavních rysech byla v polovici roku 1790 zavedena a zdálo se, že revoluce jest již ukončena. Spor o postavení církve ve státu způsobil však nové obtíže. Většina národního shromáždění zrušila veškeré kláštery a řeholní sliby, a konečně se rozhodla zbaviti také světské duchovenstvo naprosto závislosti na Římu. Biskupové a faráři měli býti voleni prostě věřícími a měli složiti přísahu občanskou. Když většina biskupů a papež nový řád církevní ztratili, národní shromáždění počalo sesazovati duchovní, kteří nechtěli učiniti přísahy občanské. Tehdy došlo v provinciích k vážným

Církevní
převrat.

bouřím; duchovenstvo nepřisežné a jemu věrní venkované stáveli se proti nové ústavě a část šlechty odcházela do ciziny.

Emi

Emigrace ta žádala cizích mocností, aby zakročily proti revoluci. Také Ludvík XVI., který zůstával věrným synem církve, viděl spásu svou jen v útěku z Paříže a v pomoci ciziny. V červnu roku 1791 tajně s rodinou v noci opustil město, zanechav dopis, v němž odsuzoval ústavu. Útěk se mu však nezdařil. Král byl ve Varennes zadržen, potupně přiveden zpět do Paříže a zbaven dočasně moci vládní. Tehdy po prvé rozhlásila se po Paříži hesla republikánská. Přivrženci radikální lidovlády, kteří žádali, aby rozšířeno bylo právo volební a král vůbec sesazen, uchystali velikou demonstraci na poli Martově. Ale vládnoucí strana měšťanská střelnou zbraní rozehnala zástupy se značným krveprolitím. Tato vášnivá srážka občanská způsobila rozkol v klubu jakobínském. Radikálové, jež vedl Robespierre, jej ovládli a snažili se zachovati venkovské odnože. Mírnější strana měla však v shromáždění ústavodárném převahu a vlivem jejím byl Ludvík XVI. na trůně ponechán, když se zavázal znova přísahou, že bude zachovávat ústavu. V září 1791 sněm ústavodárný se rozešel. Na jeho místo nastoupilo 1. října nové shromáždění, zákonodárné.

Útěk
králův.
/ " /

Sněm zá-
konodárný.

3. Pád království a počátek republiky.

Roztržka revoluce s Evropou. Pravici a střed nového shromáždění tvořili přivrženci monarchie. Levice, králi a panství měšťanské třídy nepříznivá, dělila se na dvojí frakci. Kolem obratných řečníků, Brissota a Vergniauda, vznikla skupina poslanců z provincií, zvaných později girondisty. Vliv mezi nimi měla nadšená paní Rolandová. Pařížskou demokracii zastupovali naproti tomu jakobíni a jiní radikálové, kteří, sedající na nejvyšších lavicích na levé straně, byli nazýváni „horou“ (montagne). Oporou strany té byli velkoměšťští dělníci, zvaní „sansculottes“ proto, že nenosili krátkých kalhot (culotte) jako třídy vyšší, nýbrž pantalonky. Vzmáhající se radikalismus jevil se zevně novými symboly, jako byly červené čapky frygické a stromy svobody. Paruky mizely; zavádělo se tykání a název „občan“.

Girondisté.

Montagne.

Nepokoje vzbuzené v některých krajích venkovských způsobily, že národní shromáždění vydalo ztřeštěné zákony proti kněžím nepřisežným, ale Ludvík XVI. zdráhal se jich potvrditi. Vystěhovalá šlechta francouzská usazovala se ve státech porýnských a sbírala vojsko. Císař Leopold II. zesílil vojenské posádky v Belgii, ale zároveň radil Ludví-

8 Sřížka
císařem.

kovi XVI., aby nehnal věci do krajnosti. Než Ludvík XVI. skládal již veškeru naději jen ve vojenskou pomoc cizích mocností a přijal nové ministerstvo, složené hlavně z girondistů. Ministerstvo to vyzvalo císaře drsným způsobem, aby ustal zbíjeti v Belgii. Právě tehdy v březnu roku 1792 zemřel však Leopold II. a jeho nástupce, mladý František II., nebyl ochoten k ústupkům. V dubnu národní shromáždění podniklo útok na Belgii, spoléhajíc na dávnou řevnivost mezi Rakouskem a Pruskem. Než Prusko jalo se rovněž na Rýně soustřeďovati armádu, jež by vpadla do Francie, aby vyprostila krále z rukou lidu pařížského, stále více podléhajícího revolučnímu vzrušení.

František
II. (1792 až
1835).

Pád monarchie ve Francii. Ludvík XVI. a královna měli tajné spojení s dvorem vídeňským a berlínským. Vůdcové lidu v Paříži to tušili. Přes zákaz králův shromažďovaly se v Paříži čtyry ozbrojené z různých krajů francouzských; tehdy prapor marseilleských dobrovolníků přinesl do Paříže novou píseň vlasteneckou Rougeta de Lisle, které zůstalo jméno „Marseillesa“, i když se stala hymnou celé revoluce. Rozčilení hlavního města dosáhlo vrcholu, když 28. července došel manifest spojeného Pruska a Rakouska, který hrozil Paříži zhoubou, ublíží-li se rodině králově. V noci 10. srpna 1792 vůdcové strany republikánské svrhli správu městskou a postavili na její místo revoluční komunu; ozbrojené davy jaly se útočiti zbraní na palác královský. V bitvě, která se mezi lidem a stráží palácovou rozpoutala, padlo přes 5000 osob. Vítězná komuna vynutila na shromáždění zákonodárném, že suspendovalo krále, který byl uvězněn v Templu. Zřízena zatímní vláda v čele s Dantonem a byly vypsány volby do národního konventu, mimořádného sboru, který měl provést revisi ústavy. Volby ty měly se dít všeobecným právem volebním.

Marseillesa.

Ludvík
XVI. zajat-
cem (srpen
1792).

Národní
konvent.

Zatím však vojsko spojenců překročilo východní hranice francouzské a oblehlo Verdun, bránu k cestě do Paříže. Zpráva ta vzbudila v hlavním městě hrozné vzrušení a bouře, při nichž bylo luzou ve dnech 2.—7. září povražďeno několik set zajatých Švýcarů a nepřisežných kněží — první hromadná vražda, jež poskvnila revoluci v očích veškeré Evropy. Zatím však úspěšný odpor francouzských sborů u Valmy zastavil postup Prusů a přiměl je k odchodu z Francie. V Paříži právě se scházel národní konvent. Vlivem organizace jakobínské většina členů jeho byla protimonarchistického smýšlení; hned v prvním sedění 21. září 1792 bylo království zrušeno a zřízena republika.

Valmy.

Republika.

Poprava Ludvíka XVI. Konvent měl dát zemi novou ústavu, jež by lépe hověla principu rovnosti občanské. Sebevědomí nové republiky

Poprava
Ludvíka
XVI. (leden
1793).

Koalice
proti Fran-
cii.

brzy vzrostlo vojenskými úspěchy. Francouzský sbor vojenský opanoval téměř celou Belgii; jiné vojsko vtrhlo do německého Porýnska. Republika stala se tak dědicem výbojné politiky bourbonské, směřující k „přirozené hranici“ rýnské. Republikáni francouzští byli naplněni přesvědčením, že Francie stane v čele nové Evropy, strásající pouta „tyranie“. Úspěchy dodaly konventu odvahy zbavit se krále. Podle nálezu konventu Ludvík XVI. byl 21. ledna 1793 popraven. Zpráva o tom způsobila pohoršení u všech evropských mocností. Anglie, Holandsko, Španěly i rozličné státy italské a německé vypověděly republice válku a vytvořily s Rakouskem a Pruskem obecnou evropskou koalici. Vítězný postup francouzských vojsk proměnil se brzy v ústup. V březnu roku 1793 vojsko císařské vytlačilo Francouze z Belgie; pruské vojsko hrozilo Lotrinsku i Alsasku. Nábožní venkované ve Vendée, v kraji na dolní Loiře i Bretoňsku stáli ve zbrani proti vládě jakobínské a vešli ve spojení s Anglií, která chopila se příležitosti té, aby zeslabila starého soupeře. Na jaře roku 1793 republika francouzská podobala se veliké pevnosti obležené se všech stran, ve které nadto vládne vzpoura.

4. Doba hrůzovlády a direktoria.

Výbor ve-
řej. blaha.

Girondisté a jakobíni. V době svrchovaného nebezpečí zdálo se nezbytno, aby užito bylo mimořádných prostředků. Národní konvent jmenoval výbor výkonný, zvaný výborem veřejného blaha, který strhoval na sebe skoro veškeru vládu. Hlavními nástroji jeho byli členové konventu, kteří vysíláni byli do departementů jako mimořádní vládní komisaři a opírali se o družstva jakobínská. Ti domohli se hotové diktatury, prováděli odvody, bděli nad vedením války. Zároveň zřízen byl výjimečný soud revoluční, který by trestal zrádce. Girondisté, opírající se o provincie, vystupovali ovšem proti přílišnému vlivu hlavního města, stoupenci „hory“ vynutili však v červnu 1793 na konventu jejich zatčení.

Hnutí
v provin-
cích.

Počátky hrůzovlády. Po zatčení girondistů některé provincie prohlásily se proti vládě pařížské a vedly branný odpor, zejména na východě Lyon, na jihu Marseille a Toulon, kde strana royalistů povolala na pomoc anglické loďstvo. Polovina země stanula v odboji proti diktatuře pařížské. Mladá girondistka Charlotta Cordayová zavraždila 13. září 1793 hlavního hlasatele luzovlády Marata. Ale strana jakobínská užila toho za důvod, aby zjevným terorismem zjedнала si ještě větší převahu. Ve výboru pro obecné blaho hlavní moc připadla Robes-

Teror.

pierrovi, chladnému doktrináři. Nová vláda zakročila vojenskou mocí proti opozici v provinciích. Některá města, jako na př. Lyon, bránila se zoufale; pád jejich provázen byl hromadným proléváním krve. Ukřutnostmi straně jakobínské podařilo se na podzim roku 1793 pokořiti skoro veškerou Francii. Zároveň pokračovala také obrana země proti nepřítelům zahraničním, usnadněná nesvorností evropské koalice.

Hlavním organisátorem obrany stal se člen výboru, učenec Carnot. Byla prohlášena obecná branná povinnost občanstva, veškeren průmysl obracel se na výrobu zbraní. Republikánští generálové, vyšlí namnoze z řad mužstva rychlým postupem, počínali užívatí nové taktiky, vrhající husté řády málo vycvičených nováčků proti nepříteli bez ohledu na ztráty. V Paříži samé terorism vedl k zjevum, které vtiskly celé revoluci francouzské příšerný ráz. V září 1793 rozšířena byla zákonem proti podezřelým moc revolučního tribunálu tak, že brániti se obžalovaným bylo namnoze nemožno. Lid tušil všude zradu a žádal krev. V říjnu byla popravena královna a řada girondistů, vévoda Orleánský, paní Rolandová a někteří generálové. Žaláře byly plny podezřelých. Zároveň nespokojenost vzrůstala znehodnocením papírových peněz.

Revoluční
vojsko.

Vláda Robespierrova a jeho pád. Zmatek v hlavním městě zvyšoval se vzájemnou nevraživostí vůdců rozličných stran. Ve výboru pro veřejné blaho proti Robespierrovi stála strana cordelierská, vedená Hebertem. Hebert a jeho atheističtí přívrženci žádali, aby odstraněn byl kult církevní. Jejich úspěchem bylo, že zavedeno bylo ctění „Nejvyššího rozumu“ v chrámě Notredamském. Odstranění dosavadního kalendáře mělo národ úplně vymaniti z tradic křesťanských; nový kalendář revoluční počínal letopočet dnem 22. září 1792 a dělil rok na 12 měsíců, nazvaných podle přírodních zjevů. Každý měsíc měl po 30 dnech, a zbylých 5 dní tvořilo samostatnou skupinu, jež určena byla slavnostem lidovým. Měsíc nedělil se na týdny, nýbrž na tři dekadý. Tehdy zaveden také systém metrický v měrách a vahách.

Robes-
pierre.

Kalendář
revoluční.

Všechny strany nesouhlasily však s atheismem. Robespierre, přesvědčením deista, spojiv se s Dantonem, dosáhl v březnu 1794, že Hebert byl popraven. V dubnu však také Danton přiveden na popraviště; Robespierre stal se takořka diktátorem Francie. Slavnostně zavedl ctění Nejvyšší bytosti. Zároveň s doktrinářskou neúprosností neustával ve svém teroru. V padesáti dnech jeho samovlády bylo popraveno více osob, než za předchozí rok dohromady. Hrůzovláda byla však tím méně na místě, ježto nebezpečí hrozící republice zvenčí bylo již zažehnáno. Obecně se toužilo po konci hrůzovlády. Robespierre na sklonku července 1794 byl většinou konventu dán v obžalobu a popraven.

Pád Robes-
pierrův.

Vítězství měšťanstva. Po pádu Robespierrově zámožné měšťanstvo

Změna ná-
lady.

Republika
batavská.

domohlo se zase vedoucího postavení v republice. V Paříži touha po požitku životním a po zábavě hlásila se o své právo; kultus katolický oživil znova kostely, když konvent prohlásil zásadu úplné nezávislosti náboženství na státu. Lid pařížský byl odzbrojen a strana royalistů počala doufat, že domůže se nové monarchie. Vadilo, že nebylo důstojného nástupce pro trůn. Mladý dauphin Ludvík zemřel ve vězení a jeho strýc, Ludvík, vévoda provenský, na něhož přešla práva dědická, byl velmi neoblíben. Naproti tomu úspěchy vojska revolučního zabezpečovaly trvání republiky. Generálové francouzští zabrali celou Belgii, pronikli do Holandska, které se proměnilo v republiku batavskou. Jiná vojska zmocnila se německých území na levém břehu Rýna a opanovala opět Savojsko. Prusko přistoupilo r. 1795 k míru, který Francii zajistil celé levé Porýní a neutralitu Německa severního.

Direkto-
rium
(1795).

Konvent se usnesl na ústavě, která měla zajistiti panství měšťanstvu. V čelo moci výkonné vstoupilo pětičlenné direktorium. Strana monarchická pokusila se sice v říjnu 1795 o státní převrat ve prospěch království, ale rozhodné zakročení mladého generála Napoleona Bonaparta, konventem na ochranu nové ústavy povolného, potlačilo rychle vzpouru.

Úspěchy Napoleona Bonaparta. Snahou direktoria bylo obzvláště, aby císař František II. byl válkou donucen k míru. Jedna armáda francouzská měla r. 1796 proniknout do Bavor, druhá měla z Lombardie útočiti na říši habsburskou na jihu pod vedením generála Bonaparta.

Napoleon
Bonaparte.

Napoleon Bonaparte narodil se roku 1769 v korsickém Ajacciu a byl vychován na vojenské škole v Brienne. Za revoluce rychle postupoval. Roku 1793 jsa velitelem dělostřelectva přispěl k dobytí Toulonu. Rázné potlačení bouře pařížské v říjnu 1795 zjednálo mu důstojnost armádního velitele. Šestadvacetiletý drobný muž, vyhublý a bledý, vešel tehdy ve sňatek s Josefínou Beauharnaisovou, vdovou po guillotinovaném generálovi republiky. Francouzská armáda v Itálii na pobřeží ligurském stísněna byla nedostatkem zásob, měla proti sobě armádu sardinskou i rakouskou. Bonaparte rozhodl se přes to k ráznému útoku na bohaté roviny lombardské. S geniální odvahou obrátil se nejprve proti králi sardinskému a donutil ho k příměří. Pak vítězně vtrhl do Milána a zjednal svým vojinům hojnou kořist. Po těžkých bojích zmocnil se také hlavní pevnosti rakouské v Lombardii, Mantovy, pokořil papeže i ostatní knížata italská a vtrhnuv vítězně do Korutan a Štyrska, ohrožoval Vídeň. Ježto tehdy také v jižním Ně-

Tažení italské.

mecku francouzská vojska vítězila, byl dvůr vídeňský přinucen žádati o příměří. Bonaparte povolil je a zatím co se jednalo, utvořil z větší části severní Italie dvě republiky, na Francii závislé, ligurskou z Janovska a cisalpinskou z Lombardie, a zmocnil se Benátek.

V benátské vesničce Campo Formio došlo v říjnu 1797 k míru konečnému. Rakousko obdrželo Benátsko až k Adiži s Istrií a Dalmácií, vzdalo se však svých starších držav italských a Belgie, jež byla s Francií spojena. Francie zabrala vůbec levý břeh Rýna a tamní světská knížata říšská měla býti odškodněna saskularisací některých panství duchovních v Německu.

CampoFormio (1797).

Výprava egyptská. Direktorium od počátku těšilo se malé oblibě v národě. Vyčítalo se mu protekční hospodářství i rozmařilost. K tomu ke všemu nastala těžká krise finanční. Kurs assignatů klesl na 0.29%. Skutečná moc v republice stále více přecházela na vojsko, důvěřující více svým generálům nežli politikům. Zvláště Bonaparte, dosáhnuv mírem sympatií všeho národa, stával se modlou armády.

Převaha vojska.

Zatím Anglie zničila loďstvo republiky, zabrala část kolonií francouzských a holandské Kapsko i Ceylon. Anglická vláda, v jejíž čele stál slavný státník William Pitt mladší, jediná dotud republiky francouzské neuznávala. Bonaparte se domníval, že pokoří Angličany jen útočnou politikou východní. Hlavním krokem mělo býti zabrání Egypta, odkud bylo možno opanovati moře Rudé a zničiti nepevné dotud panství britské v Indii. Bonaparte zatajiv do poslední chvíle cíl výpravy, opustil v květnu 1798 se značným loďstvem Toulon, zmocnil se cestou ostrova Malty a přistal u Alexandrie. Egypt, jímž vládli bejové mamelučtí, nemohl klásti dlouhého odporu. Bonaparte opanoval zemi až k prvním kataraktům. Nemožnost obnoviti průplav mezi Nilem a Rudým mořem byla však záhy uznána a postavení Francouzů v Egyptě stalo se povážlivým, když anglický admirál Nelson v bitvě u Abukiru 1. srpna 1798 zničil loďstvo Napoleonovo a diplomacie anglická pohnula sultána tureckého, že vyslal své asijské sbory proti Egyptu. Napoleon čelil hrozícímu nebezpečí útokem na Syrii. Odpor Akkonu, podporovaný anglickým loďstvem, zastavil však jeho postup a v Egyptě vypukly bouře. Vrátiv se ze Syrie, Napoleon udusil sice povstání, zprávy z Evropy způsobily však, že tajně vrátil se do vlasti, kde zatím poměry se úplně změnily.

W. Pitt.

Tažení do Egypta.

Abukir.

Syrie.

Pád direktoria. Direktorium chtělo rozmnožiti francouzský vliv v Evropě podporujíc republikánské převraty v sousedních zemích. Roku 1798 francouzskou pomocí ve Švýcarsku na místo volného spolku kan-

Sesterské republiky.

tonů vznikla jednotná, demokratická republika helvetská. Současně direktorium odňalo papeži světské panství, z něhož utvořilo republiku římskou. Na počátku roku 1799 král neapolský, spojenec Anglie, byl zapuzen na Sicilii a v Neapoli zřízena republika parthenopská. Francie byla tak obklopena republikami, na ní úplně závislými. To pohnulo vídeňskou vládu k nové válce proti Francii, tím spíše, že tentokrát také Rusko vystoupilo.

Pavel I.

Nový car Pavel I. (1796—1801) byl podrážděn východní politikou francouzskou. Diplomacie anglická a řád rytířů maltských, který cara zvolil svým velmistrem, pohnuly ho snadno k tomu, že na jaře r. 1799 spolu s Rakouskem zahájil boj proti republice. Boj rozzuřil se na Rýně, ve Švýcařích i v Itálii a v něm vynikl zvláště generál ruský Suvorov.

Suvorov.

Neshodami mezi politikou ruskou a rakouskou republika z hrozičho nebezpečí vyvázla, ale ve Francii vzrůstal stále odpor proti direktoriu a touha po pevnější vládě. V té chvíli Bonaparte, ozářený leskem egyptského dobrodružství, vrátil se neočekávaně do Francie a neváhal využití poměrů. Dne 10. listopadu roku 1799 byl proveden státní převrat; vojenskou mocí byly sbory zákonodárné rozpuštěny, direktorium zrušeno a po krátkém stavu přechodním byla uvedena v život nová, polomonarchická ústava.

Státní převrat r. 1799.

5. Konsulát.

Úprava poměrů vnitřních. Podle nové ústavy Bonaparte se stal

Konsulát.

prvním konsulem republiky na deset let. Tím octla se v jeho ruce veškerá moc výkonná. Dva spolukonsulové, které si sám přibral, měli pouze právo raditi nové hlavě státu. Volbou bylo určeno několik tisíc vážnějších občanů, z nichž byli pak konsulem ustanovováni členové dvou sněmoven, které měly pouze uzákoňovati vládní předlohy. Francie stala se vskutku konstituční monarchií, ale jen s dočasným panovníkem v čele. Od Francie předrevoluční nový řád lišil se tím, že uznával svrchovanost národa a rovnost občanů před zákonem. Osobní svoboda podrobená byla ovšem přísným řádům policejním, jimž Napoleon přikládal velikou důležitost. Země pocítila v několika měsících blahodárné účinky silné moci ústřední; rozervanost doby předešlé ustupovala pořádku.

Nové řády.

Úspěchy válečné. Zároveň bylo potřebí bojem proti koalici upevniti rýnskou hranici a převahu v Itálii. Mistrným přechodem přes průsmyk Sv. Bernarda Bonaparte na jaře roku 1800 vnikl neočekávaně do Milán-

ska a porazil vojsko rakouské 14. června u Marenga. Současně francouzská armáda porýnská pronikla vítězně až k Enži. Císaři Františku nezbylo, než aby uzavřel mír, jímž byl obnoven stav, jaký byl roku 1797. Zajistiv si převahu na pevnině, Bonaparte obrátil se mocně proti Anglii, která zatím donutila francouzský sbor v Egyptě ke kapitulaci. Unavena dlouhou válkou také Anglie přistoupila k míru v březnu roku 1802, jímž vrátila Francii a jejím spojencům odňaté osady, kromě holandského Ceylonu.

Marengo.

Mírové
smlouvy.

Moc francouzská na pevnině projevila se obzvláště při nové úpravě Německa, o níž vlastně rozhodoval Bonaparte; proto německá knížata zavedla o přízeň jeho. Podle návrhů Bonapartových bylo rozhodnuto saekularisovati všechna knížetství duchovní kromě kurfiřtství mohučského. Také všechna města svobodná, říšská, kromě Frankfurtu n. M., Augšpurka, Norimberka, Hamburku, Brém a Lubeka, měla býti připojena k světským knížetstvím sousedním, čímž zvláště Prusko, Bavorsko a Badensko vzrostly. Státní poměry německé byly značně zjednodušeny a císaři, který zrušením duchovních hlasů ztrácel veškeren vliv na říšském sněmu, bylo se spokojiti rozšířením Tyrolska o biskupství brixenské a tridentské.

Úprava NĚ-
mecka.

Zřízení císařství. Bonaparte pečoval o to, aby si zabezpečil trvalou moc panovnickou. R. 1802 plebiscitem udělena mu doživotní důstojnost konsulská a právo ustanoviti svého nástupce. Absolutní monarchie byla tím v jádru obnovena. Napoleon zřizoval kolem sebe skutečný dvůr a tvořil novou šlechtu, založiv řád čestné legie pro zásluhy vojenské i občanské. K panovnické moci chyběl mu pouze titul; i toho dostalo se mu velmi brzy. Roku 1804 v dubnu senát přiznal mu titul „císaře Francouzů“, vyhnuv se tak nenáviděnému jménu královskému. Dodatečným plebiscitem byla dědičnost koruny císařské v rodě Bonapartů národem uznána. Evropské mocnosti neodporovaly povýšení Napoleonovu, doufajíce, že zažehná revolučního ducha ve Francii. V plném lesku nová dynastie zastkvěla se 2. prosince 1804, když Napoleon I., byv papežem pomazán, posadil si na hlavu korunu císařskou. Doba republiky byla zjevně ukončena, zrušen byl i republikánský kalendář i letopočet.

Doživotní
konsulát.Císařství
(1804).

Velikým činem vlády Napoleonovy bylo vydání občanského zákoníku (Code civil), který působil značně na pozdější zákonodárství ostatních států evropských. Chtěje přerušiti styky horlivých katolíků s vyhnanými Bourbony, Napoleon učinil s Piem VII. nový konkordát. Katolické náboženství bylo opět prohlášeno za vyznání většiny občanů, duchovní měli býti vydržováni státem. Papež přiznal vládě právo jmenovati biskupy.

Code civil.

6. Císařství Napoleonovo.

Nová koalice protifrancouzská. Napoleon hodlal obnoviti koloniální politiku francouzskou. Anglie zřela však s nedůvěrou na tyto snahy. V květnu 1803 vypukla proto nová válka. Napoleon soustředil v přístavě Boulogne vojsko, čekaje na vhodnou příležitost k útoku na Anglii. Zatím však vedoucí státník anglický, William Pitt mladší, utvořil novou koalici na pevnině. V Rusku po násilné smrti cara Pavla I. vládl car Aleksandr I. (1801—1825), který se spojil s Anglií. Také císař František cítil se ohrožen rozpínavostí francouzskou.

Císařství rakouské. Za změněných poměrů v Německu stala se pochybnou císařská koruna římská v rodě habsburském; aby bez ní nezůstal hodností za panovníkem francouzským, císař František přijal 11. srpna 1804 nový titul, císaře rakouského. Císař francouzský naproti tomu ozdobil se v Miláně korunou italskou a připojil Janov k Francii. Císař František pojal tudíž obavu, že sáhne také na rakouské Benátsko. Proto přistoupil v červenci 1805 ke koalici rusko-anglické.

Vítězství nad koalicí. Napoleon doufal, že spojením loďstev francouzských se španělským získá převahu na moři. Než námořní plány se nezdařily. V říjnu 1805 námořní bitvou u Trafalgaru, v níž slavný Nelson zahynul, francouzské i španělské loďstvo bylo zničeno tak, že veškeré další pokusy o zápas námořský byly marné. Za to dobyl Napoleon stkvělého vítězství na jiné straně. Rakouská vláda hodlala zabavití útok francouzský armádou postavenou ve Švábsku až do ohlášeného příchodu vojska ruského. Neočekávaným postupem donutil však Napoleon císařského velitele v Ulmu ke kapitulaci, získal za spojence jihoněmecká knížata a postupoval po pravém břehu Dunaje proti Vídni. Ruské vojsko ustoupilo se zbytkem rakouské armády do Moravy a Napoleon obsadiv Vídeň táhl za ním až k Brnu. Situace jeho byla dosti povážlivá, neboť také král pruský Fridrich Vilém III. chystal válku proti Francii. Než netrpělivost carova pomohla Napoleonovi 2. prosince r. 1805 k velikému vítězství u Slavkova, kterým donutil císaře rakouského k příměří. Král pruský rychle obrátil. Osamocené Rakousko přistoupilo tedy v prosinci 1805 v Bratislavě k míru, kterým se vzdalo Benátska, Dalmácie a Istrie ve prospěch království italského a Tyrolska ve prospěch kurfiřta bavorského. Náhradou za tyto ztráty obdrželo pouze Salcpursko.

Spolek rýnský. Habsburská moc byla tak vytlačena z Italie i z Ně-

mecka, a Napoleon novou úpravou poměrů ve střední Evropě hodlal pojistiti hegemonii francouzskou trvale. Francie měla býti se všech stran obklopena státy závislými, které by k Napoleonovi poutala vassalská povinnost nebo svazek dynastický. Neapolska dostalo se staršímu bratrovi císařovu Josefovi, kdežto královská rodina tamní uhájila si s pomocí anglického loďstva pouze Sicilii. Republika batavská, změněná v království holandské, stala se panstvím mladšího Ludvíka Bonaparte. Změny v Německu doplňovaly francouzskou nadvládu. Rozšířené Bavorsko a Vírtembersko staly se královstvím, veškerá samostatná území drobných rytířských hrabat a rytířů byla vtělena do větších knížetství (mediatisována). S knížaty západního a jižního Německa pak Napoleon vešel roku 1806 v t. zv. rýnský spolek, který měl Francii zaručovati značnou armádu spojeneckou. Stará francouzská politika, směřující k úplnému rozkladu německé říše, zvítězila dokonale; neboť císař František složil v srpnu 1806 důstojnost římského císaře.

Neapolsko.

Holandsko.

Rýnský spolek.

Pokoření Pruska a systém kontinentální. Opíraje se o zvětšenou moc na pevnině, Napoleon doufal, že získá Anglii pro mír. Anglie však setrvala v nepřítelství. Zároveň Fridrich Vilém III. Pruský, obávaje se, že Napoleon chystá útok na Prusko, vstoupil v boj s Francií. Stát pruský trávil ještě ze slávy doby Fridricha Velikého, nebyl však opravdu silný. V bitvě u Jeny a Auerštadt u roku 1806 francouzský císař zničil armádu pruskou jedním rázem. Královský dvůr pruský utekl se do Královce pod ochranu ruskou. Napoleon vešel do Berlína po válce sotva dvouměsíční. Zde vydal pak v listopadu 1806 rozkaz, který čelil k zeslabení Anglie.

Jena
(1806).

Dekret berlínský zakazoval veškeren obchodní a písemný styk s Anglií i s koloniemi anglickými; každý Angličan na půdě francouzské stával se válečným zajatcem, majetek jeho a veškeré anglické zboží mělo býti konfiskováno. Tímto „kontinentálním systémem“ měl býti veškeren vývoz anglických výrobků a plodin z kolonií anglických do Evropy zamezen a ostrovní říše hospodářskou krizí donucena k míru. K plnému úspěchu bylo však třeba, aby celá Evropa byla v systému protianglickém zahrnuta. Proto Napoleon pokračoval v tažení na východ, obsadil Varšavu, slibuje Polákům obnovení národní samostatnosti. Ale ruské vojsko zastavilo postup Francouzů u Jílové ve východním Prusku a teprve na jaře 1807 byli Rusové u Friedlandu blízko Královce poraženi. Tehdy car Aleksandr jevil ochotu jednati o mír v Tylži. Výsledkem jednání bylo snížení Pruska na stát druhého

Systém kontinentální.

Mír
tylžský.

řádu. Pozbylo všech zemí na levém břehu Labe, z nichž Napoleon utvořil nové království vestfálské pro svého nejmladšího bratra Jeronyma. Prusku byla nadto uložena ohromná náhrada válečná a císař odtrhl od něho všechny kraje polské, z nichž utvořil samostatné velkovévodství varšavské; jeho vládcem se stal kurfiřt saský, povýšený na krále. Království vestfálské, saské a Varšavsko vstoupily do rýnského spolku, takže francouzská nadvláda dospěla až k ruské hranici.

Význačným úspěchem Napoleonovým bylo, že i Rusko přistoupilo k systému kontinentálnímu a zavázalo se, že k němu donutí také státy skandinávské, zvláště Švédsko. Opravdu car obsadil Finsko a pomocí šlechtické revoluce uvedl na trůn ve Štokholmě nového krále Karla XIII., který za korunního prince přijal francouzského maršála Bernadotta. Také Dánsko nemohlo neuposlechnouti Napoleona vyzvání; Angličané však přepadli, nevypověděvše války, Kodaň a zničili loďstvo dánské. Jednání to zvýšilo v Evropě nelibost proti Anglii a zdálo se, že veškerá pevnina zahájí na povel korsického despoty rozhodný boj hospodářský proti Britům.

7. Vrchol moci a pád Napoleonův.

Poměry ve Francii. Napoleon vrátiv se do Francie stál na vrcholu své moci. Snaže se nezvyšovati d. ní svých poddaných, vymáhal tím těžší kontribuce od svých spojenců. Chránil cly průmysl francouzský, ale zjednával mu svobodný vývoz do zemí sousedních.

Také dvorským přepychem Napoleon podporoval průmysl. Na dvoře jeho ujal se úplně vkus klasicistický, napodobující jednoduchost řecké antiky. Vkus ten jevil se také v četných stavbách Napoleonových v Paříži, jako byl chrám sv. Magdaleny, bursa, triumfální oblouky a sloupy; mluvílo se o novém slohu císařství neboli empirovém (obr. 40—44). Z malířů oslavujících činy císařovy vynikl zvláště J. David († 1825, obr. 39). Menší vliv měl Napoleon v literatuře; pouze duchové prostředního nadání podrobovali se vojenské despocii císařově, která ostrou censurou obmezovala volnost mínění. Školství obecné bylo zanedbáváno, ježto Napoleon nebyl přítelem vzdělání lidu; školství vyšší, vychovávající úřednictvo, bylo postátněno a podrobeno jednotnému dozoru.

Zápas o poloostrov Pyrenejský. Veškerá politika císařova obracela se k pokoření Anglie. Anglické zboží rozšiřovalo se z Portugalska

po jižní Evropě. Proto Napoleon v listopadu 1807 vyslal své vojsko do Lisabonu a prohlásil portugalského krále za zbavena trůnu. Později francouzské vojsko obsadilo stát církevní a Toskánu, kde především Livorno bylo důležitým přístavem pro anglický dovoz. Tehdy Napoleon připojil skoro celou střední Itálii s Římem k Francii.

Zároveň Napoleon pomýšlel r. 1808 na rusko-francouzské tažení do Indie a na rozdělení říše turecké, aby zeslabil moc Anglie na východě. Ohromný podnik vyžadoval však nejen ochotnou součinnost cara ruského, nýbrž také naprostou oddanost celé západní Evropy pod vedením francouzským. Podle mínění Napoleonova španělští Bourbonové jako spojenci nedostačovali. Proto rozhodl se je sesaditi. Spory o korunu mezi španělským králem Karlem IV. a jeho synem Ferdinandem mu věc usnadnily. Napoleon zajal je a daroval španělskou korunu svému bratru Josefovi, v jehož dosavadní panství, království neapolské, uvázal se generál Murat, švagr císařův.

Plán indický.

Španělsko

Napoleon byl jist, že ve Španělech změna ta nenarazí na obtíže, když nová vláda udělí zemi ústavu. Naděje ty se však nesplnily a odpor španělský se stal počátkem pádu Napoleonova. Lid španělský, povzbuzen duchovenstvem, postavil se na odpor proti Josefovi Bonapartovi a Anglie vyslala značné vojsko do Portugalska. Sesazení Bourbonů vzbudilo také u ostatních dvorů evropských obavu z podobného osudu. Císař František I. snažil se zesílit vojenskou moc své říše tím, že utvořil novou zeměbranu, určenou doplňovati stálé vojsko. Snažil se také Prusko pohnouti k útoku na Francii. Ale na dvoře berlínském nebylo odvahy.

Rakouské plány.

Poměry v Prusku. Prusko, zmenšené na polovic bývalého rozsahu, bylo úplně vyssáto francouzskými posádkami a válečnou náhradou. Hned po míru tylžském nový vedoucí státník, baron Stein, pokusil se o opravu státu. Uvolnil řády cechovní, zrušil selské nevolnictví, městům dal větší míru samosprávy a ve správě ústřední zavedl účelné reformy. Osvícenské zásady tehdy teprve vítězily v Prusku; zároveň ministr vojenství Scharnhorst reformoval vojenství pruské. V celém severním Německu se tehdy projevila neočekávaná vřelost vlasteneckého cítění.

Stein.

A₂

V době osvícenské v Německu snahy vzdělanostní spěly hlavně k ideálům všelidské humanity. Pokořující nadvláda francouzská vzrušila však mocně národní vědomí. Skupina básníků a filosofů působila v tomto směru. Střediskem vědecké a umělecké činnosti v Německu severním stával se Berlín, kde vlivem učeného státníka Viléma Humboldta roku 1810 založena byla nová universita. S národním sebevědomím vzrůstalo se v Německu úsilí vypěstiti pravou mužnost a

Německé vlastenectví.

kmenovou svéráznost. Na těchto zásadách vznikaly spolky tělocvičné. Hlavním šířitelem jich byl Fridrich Jahn, který chtěl dosíci se svou družinou drsné otužilosti starých Germánů, při čemž zacházel se svými stoupenci namnoze do směšných krajností.

Válka s Rakouskem. Napoleon pozoruje hnutí to, zakročil výhrůžně v Berlíně a král Fridrich Vilém III. byl zastrašen tak, že se neodvážil vystoupiti proti Francii, když v dubnu roku 1809 Rakousko skutečně zdvihlo válku útokem na Bavorsko. Arcikníže Karel pronikl až do Mnichova; zároveň rodu habsburskému oddaní Tyrolané vzbouřili se vedeni Ondřejem Hoferem a vytlačili vojsko bavorské ze země. Napoleon byl nucen opustiti bojiště španělské a obrátiti se do jižních Němec. S obvyklou rychlostí vytlačil Rakušany a vtrhl do Rakous. Vídeň padla mu do rukou bez boje, ale když se Francouzi pokoušeli přejíti na severní břeh dunajský u ostrova Lobau, bylo jim v tom zabráněno arciknížetem Karlem, jenž utkal se s nimi 21. a 22. května v krvavé bitvě u Aspern. Napoleon zde byl donucen ustoupiti před odpozem vojska rakouského. Teprve když dostal novou posilu z Itálie, přešel řeku a porazil vojsko rakouské u Wagramu. Císař František I. byl nucen v říjnu 1809 uzavřiti ve Vídni mír, který mu uložil těžké oběti.

Válka s Rakouskem
(1809).

Aspern.

Mír
vídeňský.

Bavorsko mělo podle vůle Napoleonovy čeliti moci habsburské v jižním Německu stejně, jako v severním Německu Sasko čelilo moci pruské; proto Bavorsko zachovalo severozápadní část Tyrolska a dostalo rakouské Salcpursko. Zároveň kladl Napoleon důraz na opakování moře Adriatického, které mělo Francii zajistiti vliv v otázce východní. Jsa od předchozí války pánem Dalmácie a části Istriie, nabyl mírem vídeňským Terstu, Gorice, Kraňska s částí Tyrolska, Korutan a krajů charvátských, ležících na pravém břehu Sávy. Zabráné země utvořily provincii illyrskou, spravovanou od francouzských maršálů. Rakousko stalo se vnitrozemským státem; jeho stálé vojsko bylo obmezeno na 150 tisíc mužů, a Napoleon se rozhodl, že připoutá Habsburky dynastickým spojením s Francií. Provedl rozvod svého bezdětného manželství s Josefínou Beauharnaisovou a roku 1810 pojal za manželku Marii Louisu, dceru císaře Františka I.

Provincie
illyrské.

Marie
Luisa.

Konflikt s Ruskem. Vítězství Napoleonovo a sňatek jeho s princeznou habsburskou dodal moci Napoleonově nového lesku, ale stíny, vzbuzené válkou španělskou, již nezmizely. Na poloostrově trvala drobná válka národní (guerilla). Josef Bonaparte byl uznáván pouze tam, kde stály francouzské sbory. Angličané udrželi se v Portugalsku.

Španělský
odpor.

Naproti tomu Napoleon zostrčil proti nim hospodářský boj utužováním kontinentálního systému. Dovoz koloniálního zboží do Evropy, zvláště kávy, cukru a bavlny, dostal se do rukou neutrálních Američanů a Řeků, ale na jejich lodích zároveň mnoho anglického zboží vnikalo do Evropy. Proto Napoleon v březnu 1810 zkonfiskoval všechny neutrální koráby v přístavech francouzských a spojeneckých. Zároveň snažil se zmenšiti spotřebu koloniálního zboží na pevnině vůbec pomocí surogátů, jako byla domácí barviva, cikorka, řepný a javorový cukr. Ve státech spojeneckých toto utužení systému kontinentálního působilo tím tíživěji, že císař francouzským průmyslníkům povoloval dovážeti bavlnu a jiné suroviny z anglických kolonií, svým spojencům to však zakazoval. Když vlastní bratr jeho Ludvík, král holandský, hájil obchodních zájmů své země, Napoleon zbavil ho trůnu a připojil Holandsko roku 1810 k říši francouzské. Podobně bylo celé pobřeží severního Německa až k Lubeku zabráno od Francouzů, aby dozor nad tamními přístavy mohl býti utužen.

Systém
kontinen-
tální.

Holandsko

Šlo o to, zdali Rusko setrvá při Francii. Zřízení provincie illyrské a rozšíření velkovévodství varšavského o západní část rakouské Haliče vzbudilo u cara Aleksandra I. nedůvěru k úmyslům Napoleonovým v otázce polské i turecké tím spíše, ježto car byl tehdy v tuhém boji s Tureckem o podunajská knížetství a jako ochránce vzbouřených Srbů. Francouzská diplomacie v Cařihradě však nepodporovala zájmů ruských, nýbrž stavěla se spíše proti nim. Rusko samo trpělo ostatně značně systémem kontinentálním, ježto v předešlé době skoro veškeren vývoz surovin z říše carské byl v rukou Angličanů. Proto car se rozhodl, že nechá protianglické politiky. Novým tarifem celním otevřel ruské přístavy anglickému zboží dováženému na neutrálních lodích a současným zvýšením ruských cel na víno a zboží přepychové způsobil ránu obchodu francouzskému. Napoleon rozhodl se tedy, že válkou pokoří i cara, a to také proto, že jen novými úspěchy mohla se zadržeti rostoucí nespokojenost ve Francii, způsobená neustávajícími obětmi válečnými a zvýšená sporem náboženským. Císař dal totiž papeže Pia VII., když protestoval proti zabrání církevního státu, násilím odvésti do Francie, kde se snažil drsným jednáním přiměti ho k větší povolnosti. Tato nešetrnost budila nespokojenost u katolického obyvatelstva. Proto spěchal císař, aby vítěznou výpravou proti Rusi zahnal hrozivé mraky.

Rusko.

Pius VII.

Tažení do Ruska. Veškeré spojenecké státy byly přinuceny postavit i značná vojska pro armádu, která se sbírala v Prusku a ve Varšavsku. Rakousko a Prusko účastnily se boje na francouzské straně samo-

Tažení
ruské
(1812).

Borodino.

Veliká armáda.
ruská.Spolek
prusko-
ruský.

Metternich.

Bitva
u Lipska
(1813).

statnými sbory pobočnými. Císař v červnu 1812 překročil Němen a obrátil se s hlavním sborem proti Moskvě. Car Aleksandr nebyl na rychlý útok francouzský připraven. Za spojence získal však Švédsko a ukončil současně válku s Tureckem mírem bukureštským, kterým Rusko nabylo Besarabie a části Multanska. Ruské vojsko před Napoleonem ustupovalo. Teprve před samou Moskvou u Borodina svedena byla větší bitva v září 1812, jež se skončila porážkou Rusů. Vítězně vtáhl francouzský císař do bývalého sídla carského, ale našel město prázdné, bez zásob. Situace jeho armády zhoršila se ještě, když hned potom požár sežehl větší část Moskvy, namnoze ze dřeva zbudované. Napoleon čekal marně, že car počne jednati o mír. Předzvěsti brzké zimy donutily ho k zpátečnímu pochodu, který se stal katastrofou veliké armády. Zima, choroby a útoky kozácké způsobily, že jen trosky vojska dospěly Bereziny. Napoleon rychlou jízdou po saních dorazil na sklonku roku 1812 do Paříže, jsa přesvědčen, že jest potřebí rychle utvořenou novou armádou uhájiti převahu v západní Evropě. Odvodem nejmladších ročníků sehnal nové sbory. Tak bylo Napoleonovi možno na jaře 1813 postaviti skoro 300 tisíc mužů v Německu do pole.

Porážka Napoleonova. Obecná nálada protifrancouzská donutila Fridricha Viléma III., že v únoru 1813 přešel k caru a uzavřel s ním spolek proti Francouzům. S nadšením postavila se mládež severoněmecká v boj za osvobození národní. Než Napoleon přitřhl rychle do Saska a donutil spojence k ústupu. Rozhodovalo, jak Rakousko se zachová. Císař František I. nebyl na novou válku připraven; finanční tíseň donutila jej roku 1811 k bankrotu státnímu, který snížil cenu papírových peněz na pětinu. Přes to vláda vídeňská, vedená obratným diplomatem knížetem Metternichem, byla odhodlána užiti změněných poměrů ve svůj prospěch. Jala se na rychlo zbrojiti a přiměla r. 1813 obě válčící strany k několikanedělnímu příměří. Diplomtický kongres v Praze měl se pokusiti zjednati mír. Napoleon však nemohl se odhodlati k ústupkům; málo váže sílu národního vzrušení v Německu a vojenskou moc Rakouska, dopustil, že František I. přidal se k spojencům.

Napoleonova hlavní síla byla soustředěna v Sasku; spojené mocnosti hodlaly sevřítí ho společným útokem se tří stran. Ž Čech postupovalo vojsko rakouské, vedené Karlem Schwarzenbergem, ze Slezska spojená armáda pruská a ruská, již vedl rázný maršál Blücher, z Braniborska sbor švédský a ruský. V říjnu bylo vojsko francouzské na hlavu poraženo v dvoudenní bitvě u Lipska. Stěží si císař pro-

klestil se zbytkem armády cestu přes Rýn. Kouzlo jeho moci bylo zničeno. Knížata německá vzdávala se chvatně spojenectví s Francií. Itálie zdráhala se bojovati dále, francouzská moc ve Španělsku byla již v době ruské výpravy zničena a anglický generál Wellington vtrhl přes Pyreneje do jižní Francie.

Mír pařížský. Jako za dob revoluce, Francie byla opět osamocena proti celé Evropě. Pomalý postup nesvorných spojenců, kteří teprve na počátku roku 1814 překročili Rýn, umožnil Napoleonovi, že pokusil se o obranu země. Ačkoliv dobyl v některých srážkách vítězství nad jednotlivými sbory spojenců, přece postupu jejich nezastavil. Francie žádala klidu, děj se co děj. Když na sklonku března roku 1814 spojené mocnosti opanovaly Paříž, prohlásil senát Napoleona za sesazeného. Marně císař vzdal se vlády ve prospěch svého dvouletého syna Napoleona II., „krále římského“. Spojené mocnosti byly přesvědčeny, že jen obnovením bourbonského panství ve Francii budou klid a rovnováha evropská zaručeny. Napoleon byl v dubnu roku 1814 donucen spokojiti se s malým ostrovem Elbou a ročním důchodem dvou milionů franků. Titul císařský byl mu ponechán, ale jako vyhnanec měl dokončiti život v novém svém panství odloučen od syna, který s titulem vévody zákupského byl odvezen ke dvoru vídeňskému; Marie Louisa se stala vévodkyní parmskou. Na trůn francouzský vstoupil Ludvík XVIII., bratr popraveného krále; s ním spojenci učinili mír v Paříži, kterým Francie omezena byla téměř na hranice, jaké měla před revolucí.

Obrana
Francie.

Sesazení
Napoleono-
vo (1814).

Ludvík
XVIII.

ČÁST VI.

Doba restaurace a reakce.

1. Kongres vídeňský a návrat Napoleonův.

Nová úprava Evropy. Sesazením Napoleonovým a sevřením Francie do původních hranic nebyly vyřízeny veškeré spory evropské, celá Evropa toužila však, aby po dlouhé době násilných převratů zavládla větší stálost poměrů státních. Spojené velmoci Anglie, Rusko, Rakousko a Prusko v manifestech svých za války proti Napoleonovi prohlašovaly, že při nové úpravě Evropy nebude již rozhodovati prostě převaha silnějších nad slabšími; slibovaly, že nový, trvalý řád evropský bude založen na spravedlivých nárocích rodin panovnických (princip legitimacy) i na nezadatelných právech národů. Vpravdě však chtěly politickou mapu Evropy upravit podle svého, nedbajíce valně ani přání národů ani práv historických. Již v březnu r. 1814 se smluvily v Chaumontu, aby spolek čtyř velmocí zachoval trvale poručnickou moc nad pokořenou Francií i nad ostatní Evropou. Tehdy se dohodly již o některých stránkách nové úpravy poměrů evropských, dohodě o jiných věcech vadila však vzájemná žárlivost. Proto bylo ustanoveno, že konečné rozhodnutí se stane na kongresu veškerých mocí, jenž byl svolán do Vídně.

Kongres vídeňský. Na kongres do Vídně sjelo se mnoho panovníků a státníků evropských. Město zaskvělo se leskem nákladných slavností, jednání však vážlo hlavně pro polské a saské věci; o jejichž budoucí úpravě se nemohly shodnouti Rusko a Prusko na jedné, Anglie a Rakousko na druhé straně. Tato roztržka vítězných spojenců umožnila zástupci pokořené Francie, obratnému Talleyrandovi, se zdarem vystoupiti ve Vídni. Opíraje se o menší státy, Talleyrand dovedl toho, že o nové úpravě Evropy nerozhodovalo toliko přání spojených velmocí.

Princip
legitimity.

Spolek
chaumontský.

Kongres
vídeňský.

Talleyrand.

Komise kongresové měly provést novou úpravu Evropy tak, aby jednotlivým státům a dynastiím dostalo se přibližně takové moci, jakou měly před revolucí francouzskou. Práce ta byla nesnadná, ale byla urychlena novým vystoupením Napoleonovým.

Návrat Napoleonův. Dynastie bourbonská, ve Francii znovu dosazená, nevedla si obratně v domácí politice. Vojsko francouzské neslo těžce pokoření Francie mírem pařížským a občanstvo se zase obávalo, že král obnoví výsady stavovské. Napoleon na ostrově Elbě byl zpraven o náladě té. Bezpečně se, že dojde pro otázku polskou k válce mezi spojenými velmocmi a věda, že také král neapolský Murat jest hotov s ním se spojit, opustil tajně ostrov Elbu a přistal 1. března r. 1815 u Cannes v jižní Francii. Vojsko přidalo se k němu. Ludvíkovi XVIII. bylo uprchnouti z Paříže. Císařství Napoleonovo bylo znovu prohlášeno.

Návrat
z Elby
(1815).

Napoleon, chtěje získati národ francouzský, sliboval, že bude vládnouti ústavně a že zjedná zemi trvalý mír. Doufal pevně, že některá z velmocí postaví se na jeho stranu, ale zklamal se. Velmoci svorně prohlásily císaře za „nepřítele lidstva“ a obrátily své zbraně proti němu. Vojsko pruské pod maršálem Blücherem a vojsko anglické pod Wellingtonem stálo v Nizozemí hotovo vpadnouti do Francie. Napoleon s armádou na spěch vyzbrojenou vytáhl proti nim, porazil dne 16. června Blüchera u Ligny a dva dni potom utkal se s Wellingtonem bojem u Waterloo (Belle Alliance). Vojsko pruské, z porážky se zotavivší, zasáhlo mimo nadání do boje, a Francouzové byli poraženi na hlavu. Spojenci vtrhli do Francie. Napoleon dostal se v zajetí Angličanům a velmoci rozhodly, aby do konce života chován byl v zajetí na ostrově sv. Heleny. Tam také zemřel veliký panovník 5. května r. 1821. Jeho jediný spojenec Murat, byv vojskem rakouským poražen, pozbyl království neapolského a když se pokusil znovu nabýti trůnu, byl zastřelen.

Waterloo.

Sv. Helena.

Druhý mír pařížský. Spojené velmoci svolily, aby opět obnovena byla královská moc Ludvíka XVIII., ale poražené Francii měly býti uloženy tužší podmínky nežli prve. Evropa měla býti tak zajištěna proti novému vzplanutí revolučního ducha francouzského. Druhým mírem pařížským, prohlášeným v listopadu 1815, Francii odňato bylo Savojsko a některé pevnosti na hranici belgické i v Porýnsku. Uloženo jí kromě toho zaplatiti 700 milionů válečné pokuty a vydati umělecké památky i archivy, svezené Napoleonem z rozličných krajů evropských do Paříže. Zvláště potupná podmínka pro Francii byla,

Mír
pařížský.

že po pět let mělo 150 tisíc mužů vojska spojeneckého ležeti posádkou v severovýchodních pevnostech francouzských.

Výsledky kongresu vídeňského. Zatím ve Vídni práce kongresové chvatně ukončeny. Caru ruskému dostalo se větší části velkovévodství varšavského, jež mělo se zeměmi polskými, již dříve Rusku náležejícími, splynouti v nové království polské (kongresové) a míti s carstvím ruským jen unii personální. Roztržení Polska tím ovšem nebylo napraveno, neboť východní Halič zůstala při Rakousku, Krakov s okolím stal se republikou svobodnou a Poznaňsko i Prusy Západní vráceny byly králi pruskému. Prusko získalo nadto části Saska s Vestfálskem a s územím několika bývalých duchovních knížetství v středním Porýnsku. Mimo to dostalo se mu Předních Pomořan s Rujanou. Ostatně v Německu kongresem vídeňským zaokrouhleny byly větší útvary státní. Hannoversko vráceno bylo královské rodině anglické a bylo povýšeno na království. Bavorsko, které odstoupilo Tyrolsko Rakousku, dostalo část Falce Rýnské a některé jiné kraje.

Spojeným velmocem šlo především o to, aby rozpínavosti Francie čelily mocnějšími státy při hranici severní. Proto Holandsko bylo spojeno s Belgií pod vládou rodu oranžského, jemuž přičteno bylo také Lucembursko. Nový tento stát nizozemský měl zaručeno spojení Anglie, jež získala Kapsko a jiné kolonie, ve vodách evropských pak Maltu a protektorát nad ostrovy Jonskými. Na straně italské, rovněž v nejbližším sousedství Francie, byla zesílena moc krále sardinského, jemuž k Piemontu dostalo se Savojska i území bývalé republiky janovské. Jednotě švýcarské, k níž připojeny byly kraj ženevský, valliský a neufchatelský, velmoci zaručily trvale právo neutrality. Francie byla tak se všech stran obklopena státy silnějšími, nežli tomu bylo v 18. věku. Portugalsko bylo vráceno rodu Braganza, Švédsko pozbylo Finska a bylo spojeno osobní unií s Norskem, Dánsku odňatým.

Značně zesílena vyšla z jednání kongresového moc habsburská. Císař František I. vzdal se nároků na Belgii, za to byly znamenitě rozšířeny državy jeho v oblasti moře Adriatického a na poloostrově Italském. Tyrol, Salcpursko a Innská čtvrt staly se zase částí monarchie habsburské, rovněž provincie illyrské a Dalmácie s Istrií. V severní Italii císař dostal někdejší vévodství milánské a mantovské s územím republiky benátské a dal državě té název království lombardsko-benátského. Vedlejší větve rodu habsburského nabyly Modeny a vévodství toskánského; dcera císařova Marie Louisa dostala

Parmu. Papeži Piovi VII. byl vrácen stát církevní. Neapolsko se Sicílií spojeno bylo opět pod vládou Ferdinanda IV. Bourbonského.

Tak byla mapa Evropy kongresem vídeňským znovu upravena. Nebylo to ovšem pouhé obnovení poměrů, jaké byly před velikou revolucí francouzskou. Několik drobných států zmizelo nadobro, zejména duchovní knížetství německá, republika benátská, janovská a nizozemská. Kongres po dlouhém jednání dohodl se také o celkové úpravě poměrů německých. Stará říše římská německého národa, jež zanikla roku 1806, nebyla obnovena; na její místo nastoupil „Německý spolek“ (bunt), volný spolek 35 samostatných monarchií a 4 svobodných měst německých (Frankfurt n. M., Brémy, Hamburk a Lubek). Útvar rozsahem svým rovnal se skoro staré říši, v jeho čele nestál však císař, nýbrž rada spolková.

Spolek
německý.

2. Svatá alliance a směry politické v Evropě.

Svatá alliance. Vládcové evropské doufali, že pojistili na dlouhou dobu světový mír. Car ruský Aleksandr I. chtěl nadto dílo korunovati slavnostním projevem, který by byl svědectvím nového ducha doby. Hrůzy revoluce francouzské a doby napoleonské přispěly k tomu, že cítění náboženské, zatlačené do pozadí osvícenstvím 18. věku, ve vzdělané společnosti opět zesílilo. Také car podlehl této náladě. V Paříži 26. září 1815 předložil svým spojencům listinu, v níž mocnářové vzdávají Prozřetelnosti božské dík za dosažení míru a vstupují v sva tou alianci, t. j. svazek nerozlučného bratrství křesťanského, hodlající se řídit ve své politice nadále duchem evangelia a spravedlnosti. K vůli carovi František I. i Fridrich Vilém III. listinu sv. alliance podepsali a s nimi všichni křesťanští panovníci kromě krále anglického a papeže. Byl to ovšem pouhý projev zásadní, který nikdy neměl praktických následků; rakouský kancléř Metternich označil sv. alianci uštěpačně jako „zvučné, ale prázdné nic“. V době pozdější názvem sv. alliance, ovšem omylem, byl označován spolek čtyř velmocí, původně uzavřený v Chaumontu a obnovený v Paříži v listopadu 1815.

Duch
křesťanský.

Sv. alliance.

Spolek
velmocí.

K spolku tomu náležela i Anglie, ač nepřistoupila k sv. alianci; spolek ten měl cíl určitý, to jest vykonávati nejvyšší poručenskou moc nad Evropou občasnými kongresy. Francie byla teprve roku 1818 na kongresu v Cáchách přijata jako pátý člen do tohoto spolku velmocí. Tenkrát byly také cizí posádky z Francie odvolány.

Cáchy.

Dědictví revoluce francouzské. Pád Napoleonův znamenal konec

deje revo-
uce fran-
couzské.

nadvlády francouzské v Evropě, vůdčí ideje revoluce francouzské tím však nezanikly. Z nich zvláště utkvěl lidstvu evropskému požadavek právního státu, v němž každý občan stejnou měrou požívá ochrany zákona a kde práva i povinnosti se nerozdílejí podle dědičných výsad. Rovnoprávnost občanů ve státě žádala, aby zrušeny byly řády stavovské, poddanství lidu venkovského a jiné zbytky feudalismu. Z myšlenek revolučních zůstal i požadavek, aby zmírněn byl dozor policejní, aby odstraněna byla censura, zrušeny cechy a vůbec všeliké poručníkování státu nad občany. Jen zákonem a nikoliv libovůlí vlád měla se omezovati svoboda jednotlivcova (princip svobody). Konečně domáhalo se vzdělanější občanstvo účasti ve správě státu, zejména na moci zákonodárné. Zřízení státní mělo spočinouti na pevném základě napsané ústavy. Veškerá moc ve státě měla pocházeti z lidu a ministři měli býti odpovědni zástupcům voleným (princip konstituční). Samospráva v obcích a provinciích měla býti rozšířena, panovačný stav vojenský měl býti nahrazen ozbrojenou gardou občanskou a milicí národní.

Princip
svobody.

Constitu-
ce.

Snahy
národní.

Vedle těchto svobodomyslných hesel, pro jejichž přívržence zobecnělo označení „liberálů“, tlačila se do popředí také myšlenka národní, touha po volném projevu národního citění v životě veřejném (princip státu národního). Někteří panovníci a státníci byli skutečně hotovi k některým ústupkům duchu doby. Byl to zejména car Aleksandr I., jenž sice v Rusku samém vládl jako osvícený absolutista, dal však znovu zřízenému království polskému psanou ústavu. Jeho zásluhou především dostalo se Francii od vrátivších se Bourbonů charty ústavní a podobně i novému království nizozemskému.

Princip
autority.

Reakce.

Směry reakční a konservativní. Než většina panovníků evropských nesmyšlela jako car. Zkušenosti revoluce francouzské rozšířily názor, že není radno zeslabovati moc státní ústupky jakýmkoliv. Proti tvrzení, že veškerá moc pochází z lidu, zdůrazňována byla zase moc panovnická. Panovníci jali se opírat o církve, která měla v lidu zachovati úctu k autoritě duchovní i světské. Zároveň snažili se získati proti lidu oporu v šlechtě větší šetrností k výsadám stavovským. Kde revoluce francouzská a panství Napoleonovo odstranily výsady ty, měly býti v zájmu moci státní aspoň zčásti obnoveny (zásada reakce). Někteří panovníci, jako král sardinský nebo kurfiřt hessenský, zašli tak daleko, že obnovili zcela zapomenuté zvyky doby před-revoluční, na př. nošení copu u vojska. Sebe menší hnutí, mající uplat-

niti národ v životě veřejném, mělo býti mocí potlačeno jako věc nebezpečná řádům státním a společenským.

Systém Metternichův. Tyto názory měly hlavní oporu ve dvoře vídeňském. Císař František I. (1792—1835) byl přesvědčen, že zhojí těžké rány státu nejlépe, když nedopustí podstatných změn ve správě státní. S ním souhlasil jeho hlavní rádce, kancléř Metternich.

František I.
(1792 až
1835).

Metternich uznával sice zásadně potřebu oprav, ale tvrdil, že doba není ještě k tomu vhodná, že jest třeba nejprve, aby lidstvo se uklidnilo z chorobného rozechvění (kvietism). Poznáváje, že velmocenské postavení monarchie rakouské spočívá zčásti na vlivu v Německu a v Itálii, stavěl se zásadně proti myšlence uvědomení národního tu i tam. Duchu revolučnímu chtěl čeliti spojeným úsilím dynastií evropských, tvrdě, že spolek velmocí má právo zasahovati i do domácích poměrů jednotlivých států, kdekoliv by se v nich ruch revoluční projevil (princip intervence). Názory Metternichovy měly také horlivé obhájce literární, zejména u některých básníků školy romantické.

Zásady
Metterni-
chovy.

Romantism. Romantism, hnutí, které na počátku 19. stol. v Evropě se obecně šířilo, vycházel z nálady vzdělců, přesycených osvícenským racionalismem. Romantikové kladli proti pouhé rozumnosti důraz na citové vzněty a na vzlet nespoutané obrazotvornosti. Vážili si vášnivých náběhů geniální osobnosti básnické (titanism), s ironickým posměchem přezírali střizlivé řády společenské a odvraceli se od vzorů klasických s láskou k barvitější poesii středověké nebo k Shakespearovi. Středověk stal se jim dobou ideální, ozářenou leskem rytířství a pohádek. Mnozí romantikové se stali horlivými obhájci božského práva panovníků i obhájci autority církevní, a někteří, zejména bratří Fridrich a Vilém August Schlegel nebo Klemens Brentano, stali se z protestantů katolíky.

Roman-
tism.

Titánství.

Moc církve katolické v době té vůbec počala vzrůstat. Pronásledování v době francouzské revoluce vzpružilo její síly. Ve Francii nabyl velikého vlivu básník Chateaubriand († 1848), zvláště svým dílem „Duch křesťanství“. Spisovatelé, na př. savojský filosof hrabě Josef de Maistre, dokazovali, že skutečných pravd nelze se dobrati pochybováním ani badáním, nýbrž jen důvěrou v autoritu církevní, založenou na staleté tradici a na zjevení nadpřirozeném. Vyzývali, aby církve, ohrožená nevěrectvím, a dynastie, ohrožené duchem revolučním, se spojily pevně ke vzájemné ochraně (spolek trůnu a oltáře). Nauky ty šířil především řád jezuitský, papežem Piem VII. r. 1814 obnovený.

Chateau-
briand.

Jesuité.

Tak stanuly proti sobě po pádu Napoleonově dva mocné proudy

Ruch
politický.

duševní, založené na různých názorech světových, směr konservativně-reakční a směr pokrokový, který nabýval půdy zvláště ve vzdělaných vrstvách měšťanských. Směr konservativní potlačoval moči snahy směru pokrokového, jehož přívrženci naopak skládali naději v úspěch hnutí revolučních. Revoluční hnutí ta měla býtii připravena tajně, dohodou přívrženců převratu. Proto vznikaly tajné spolky politické, jimž vlády se snažily čeliti zotřeným dozorem policejním. Způsobem takovým ve všem životě veřejném bylo v Evropě po pádu Napoleonově dusné napětí.

3. Reakce v Německu a v zemích rakouských.

Nálada
Němců.

Poměry německé. Národ německý přispěl značně k pádu Napoleonu a doufal, že vítězstvím zajistí si čestné postavení v Evropě. Vlastenci němečtí toužili po národní jednotě, jejich cíle byly však namnoze nejasné a narážely na vzájemné soupeřství Pruska a Rakouska. Kongres vídeňský rozřešil otázku německou skoro bez ohledu na přání ta. Nový „německý spolek“ nebyl státem federativním; byl to pouze volný svaz 39 suverenních států a státeků, celními hranicemi od sebe zcela oddělených, z nichž některé (Rakousko, Prusko, Dánsko, Nizozemí) byly jen částí svých držav do spolku pojaty (Rakousko bylo členem spolku jen zeměmi koruny české a zeměmi alpskými, pokud dříve náležely k říši německé). Spolková rada, v níž stále předsednictví bylo Rakousku vyhrazeno, neměla moci výkonné a upadla rychle v nevážnost u národa i v cizině.

Spolková
rada.

Požadavky
ústavní.

Otázka ústavní. Vliv francouzský působil, že zvláště v Německu západním a jižním v jednotlivých státech se hlásila touha po politických svobodách a zárukách ústavních; než pouze vévoda sasko-výmarský, král bavorský a virtemberský, velkovévoda badenský a hessensko-darmštatský přiznali po některém jednání svým poddaným právo součinnosti v životě veřejném skrze volené sbory zákonodárné. Tak vznikla v Německu jihozápadní skupina států ústavních.

Starovské
rády.

Jinak bylo v Německu severním. Tam v některých státech, v Sasku a Hannoversku, obnoveny byly jen staré sněmy stavovské, v nichž rozhodovala šlechta. V Prusku král Fridrich Vilém III. roku 1815 zavázal se výslovně, že udělí ústavu, váhal však plniti slib ten, stoje pod vlivem Metternichovým, který odstrašoval vůbec panovníky německé od udělení ústavních svobod.

Hnutí na universitách. Poměry ty budily nespokojenost, jejímž

střediskem se staly university. Studentstvo, které horlivě se účastnilo v bojích proti Francouzům, počalo tvořit na místo dosavadních sdružení krajských obecný spolek studentský, zvaný „Deutsche Burschenschaft“. Střediskem hnutí byla Jena, kde byla značná svoboda tisku. Obecnou pozornost vzbudilo hnutí v říjnu 1817, kdy studentstvo oslavovalo památku Lutherova vystoupení a zároveň památku bitvy u Lipska okázalou slavností na Wartburce, při níž byly spáleny potupně některé symboly vlády policejní.

University:

Metternich těžil z toho, zvláště když roku 1819 pobloudilý student Sand v Mannheimu zavraždil dramatického spisovatele Augusta Kotzebue, obviňovaného ze špěhounských služeb proti vlastencům. Metternich tvrdil, že v Německu jde o široce rozvětvené spiknutí demagogů, proti němuž nutno rázně zakročit. Svolav do Karlových Varů zástupce větších států spolkových, dohodl se s nimi o opatřeních výjimečných. University byly podrobeny dozoru zeměpanských komisařů, spolky tělocvičné a studentské byly zakázány, censura časopisů i letáků byla zotřena. Tak došlo v Německu, zvláště v Prusku, k prudké persekuci policejní.

Karlo-
varské
úmluvy
(1816).

Poměry v Prusku. Maje spořádanou správu úřednickou stát pruský prospíval aspoň hospodářsky. Důležitá byla zvláště politika celní, kterou Prusko zahájilo roku 1818 zákonem, zavádějícím jednotnou hranici celní pro všechny provincie. Již tehdy státní správa pruská směřovala k tomu, aby přiměla menší státy sousední k celní jednotě s Pruskem.

Prusko.

Také v duševním ohledu Berlín zůstal důležitým střediskem, ozdobeným stavbami Karla Schinkela (obr. 45). Právě doba nezdaru národní myšlenky německé byla dobou velikých pokroků ve vědě německé. Romantické citění zúrodnilo podstatně činnost vědeckou. Proti filosofii osvícenské, která všechny poměry napravovala jen střízlivou úvahou rozumovou, vznikl nový způsob nazírání na společnost lidskou a její vývoj. Učený právník Savigny zejména dokazoval proti domnělým obecně lidským požadavkům t. zv. práva přirozeného, že právo a řády společenské jsou výsledkem dějinného vývoje toho kterého národa. V duchu tom bratři Vilém a Jakub Grimm položili bezpečné základy k vědecké nauce o germánských jazycích a starožitnostech. Státník pruský Barthold Niebuhr podrobil nové kritické metodě historické starší dějiny římské. Pro dějepis německý nesmírně důležité bylo, že roku 1819 vznikla společnost, jež vzala si za úkol vydávat prameny k dějinám středověkým s názvem „Monumenta Germaniae Historica“ a pěstovala se zdarem novou kritiku pramenu historických.

Umění.

Věda.

Ve filosofii německé zvítězil proti sensualismu a materialismu, který ovládal 18. století, směr idealistický žáků Kantových. Největší vliv na vrstevníky měl berlínský filosof František Hegel († 1831). Hegel hlásal, že dějiny světa i lidstva vůbec jsou vlastně projevem zákonitého vývoje ducha světového k svobodě

Hegel.

a k poznání sebe sama, a že vrcholí v dokonalém státě. Filosofie jeho byla velmi nejasná a složitá, vyhovovala však duchu německému. Její význam trvalý tkvěl v tom, že uvedla v obecnou známost ve vědě myšlenku postupného a znenáhleho vývoje (evoluce), o kterou se později opřelo badání přírodovědecké i dějzpytné.

Bavorsko. Vedle Berlína střediskem duševních snah v Německu stal se Mnichov za vlády uměnímilovného krále Ludvíka I. (1825—1848), jenž obohatil město sbírkami, glyptothekou, pinakothekou a jinými stavbami, zbudovanými podle vzorů antických a italských. V Mnichově měla středisko malířská škola romantická t. zv. nazarenů, k níž náleželi zvláště Petr Cornelius a Josef Führich, kteří chtěli umění spojit s náboženským cítěním.

**Poměry
rakouské.**

Země rakouské za Františka I. V zemích rakouských ve správě státní jevila se nehotovost, ježto v reformách doby josefínské nebylo pokračováno. Hlavně otázka poddanská zůstávala nerozřešena; výsady stavů, hlavně šlechty, trvaly, v ohledu politickém však stavovské sněmy jednotlivých zemí neměly významu. Přísný dozor policejní tísnil vzdělané vrstvy; vláda, tušíc v každé novotě nebezpečí převratu, ztěžovala censurou práci vědeckou.

**Museum
české
(1818).**

**České pí-
semnictví.**

**Myšlenka
slovanská.**

Snahy vědecké a obrození národní. Počet vysokých škol vzrostl založením universit v Inšpruku a v Hradci Štyrském a obnovením vysokého učení v Olomouci. University, jimž vytčen byl především úkol, aby vychovávaly vládě oddané úředníky, neměly pro vývoj vědy významu takového, jako soukromé společnosti učenců, jejichž středem se stala musea, především museum české, založené v Praze roku 1818, a museum Františkovo v Brně. Roku 1830 založena byla Matice česká k vydávání prací učených. Podporou vzdělaných šlechticů, zvláště Františka a Kašpara Šternberka, snažení vědecké v Čechách zdárně se rozvíjelo; vedle Josefa Jungmanna († 1847) vystupovala mladší družina badatelů v čele s Františkem Palackým (1798 až 1876) a Pavlem Josefem Šafaříkem (1795—1861), kteří přinášeli širší obzor také svou znalostí poměrů slovanského obyvatelstva v zemích koruny uherské. Krásná literatura česká našla nadané pěstitelé ve Fr. Lad. Čelakovském († 1852) a Janu Kollárovi († 1852). Na zesílení národního vědomí českého působilo příznivě jednak hnutí romantické, které budilo zájem o slavnou minulost národa, jednak rostoucí vědomí příbuznosti národů slovanských, které šířil s nadšením především Jan Kollár. Český národ probouzel se stále bezpečněji k vědomí svých práv, ale probouzení to mělo dlouho ještě ráz výhradně literární, ježto poměry rakouské nedovolovaly projevů politických. Také u Slovinců a Charvátů hlásilo se v době té uvědomení národní. Krátká doba panství francouzského probudila země illyrské; vzniklo hnutí, ve-

dené Ljudevitem Gajem, které chtělo jediným jazykem spisovným spojit oblast srbochorvátskou a slovinskou (illyrism).

Rozvoji průmyslovému přispívaly školy polytechnické, založené roku 1802 v Praze a r. 1815 ve Vídni. Nové úspěchy technické hlásily se v zemích českých stavbou silnic, roku 1824 zřízena byla první dráha koňská z Lince do Českých Budějovic. Roku 1830 počala paroplavba po Dunaji. Roku 1833 založena byla první námořní paroplavební společnost rakouského Lloydu v Terstu. Pokroky ty nevykračovaly však z těsného rámce, do něhož je poutala byrokracie, která s nedůvěrou přijímala novoty jakéhokoliv druhu. To pocítil na příklad vynálezce lodního šroubu Josef Ressel, Čech z Chrudimě, jemuž r. 1829 pro nehodu při zkoušce šroubu byly zakázány další pokusy. Průmyslu vadilo rozdělení na průmysl cechovní a necechovní a neupravené celnictví.

Illyrism.

Technické pokroky.

4. Rusko a Polsko za Aleksandra I.

Vláda Aleksandra I. před „vlasteneckou“ válkou r. 1812. Syn a nástupce Pavla I., Aleksandr I. (1801—1825), kterého jeho vychovatel, Švýcar Laharpe, seznámil s osvícensko-romantickými myšlenkami o svobodě, spravedlivosti a obecném blahu, byl by rád spojil politickou svobodu poddaných s neobmezenou mocí panovnickou. Obklopiv se několika mladými soudruhy-rádcy, kteří byli obdivovateli anglické ústavnosti, radil se s nimi o přiměřených opravách státního zřízení. Mezi těmito rádci obzvláštní jeho přízni se těšil Polák, kníže Adam Czartoryski. Všichni se shodovali v mínění, že Rusko není ještě způsobilé k vládě ústavní, že však by vladaření neobmezené mělo přijmouti některé součástky vladaření ústavního. Tak došlo k několika ojedinělým opravám správy ústřední.

Aleksandr I.
(1801 až 1825).

R. 1802 bylo zřízeno 8 ministerstev, jimiž byla nahrazena dosavadní kollegia. Jednotliví ministři měli vládnouti nezávisle jeden na druhých a pouze v určitých případech, týkajících se obecných zájmů a potřeb státu, měli se vzájemně dorozumívati. Za tím účelem byl zřízen t. zv. ministerský komitét, v němž vedle ministrů zasedaly i jiné osoby carem jmenované. Po míru tylžském (1807), jímž se Aleksandr I. sblížil s Francií, uložil svému důvěrníku Michalovi Speranskému vypracovati návrh ústavního zřízení, které mělo býti po částech prováděno. Ale poněvadž Aleksandr změnou své zahraniční politiky se brzy dostal do veliké války s Napoleonem I., byla z návrhu Speranského

Ministerstva.

Speranskij

Státní
rada.

provedena jen státní rada (gosudarstvennyj sovět) r. 1810, která měla význam říšského sněmu, neboť připravovala nové zákony. Členové její byli ovšem jmenováni carem.

Šlechta.

Od r. 1809—1812 se Speranskij jevil všemohoucím ředitelem politiky ruské, která však budila všeobecnou nespokojenost jednak proto, že se šlechta obávala ztenčení práv vrchností nad poddanými, jednak proto, že spolek Ruska s Francií a s ním spojený kontinentální systém Napoleonův mařily vývoz ruského obilí do Anglie a dovoz levných anglických tovarů. Pro ústavní vladaření bylo ještě málo smyslu ve šlechtě; její mluvčí, historik Mikuláš Karamzin, žádal ve svém pamětním spise, podaném carovi, aby tento ponechal Rusku jeho dosavadní řády s absolutismem panovnickým v čele. Nespokojenost neutuchla, ani když Rusko r. 1809 dobylo na Švédsku Finska.

Gustav IV.

Švédsko a Finsko. Švédský král Gustav IV. náležel mezi nejhouževnatější odporce Napoleonovy. Proto rozšíření území na újmu Švédska mělo být odměnou Rusku za spolek s Francií. Když Gustav IV. nechtěl se vzdáti spolku svého s Anglií, došlo k válce švédsko-ruské, v níž Rusové dobyli celého téměř Finska (v únoru 1808). Finsko vyvíjelo se do té doby v těsném spojení se Švédskem. Švédská kultura, náboženství (luterství) a švédské zákony zakořenily se hluboko v obyvatelstvu finském, které z veliké části užívalo i jazyka švédského. Pro nešťastnou válku byl Gustav IV. sesazen. Nástupce jeho Karel XIII., změniv politiku zahraniční, učinil s Ruskem mír ve Frederikshamu (1809), jímž mu postoupil Finska až po řeku Torneu a ostrovů Alandských. Z Finska utvořilo Rusko zvláštní samosprávné velkoknížetství s vlastním stavovským zřízením (1809).

Karel
XIII.

Politická a kulturní reakce po „vlastenecké válce“. Dobyť Moskvy Napoleonem a veliké pohromy i válečné hrůzy, jež Rusové prožili ve „vlastenecké“ válce, účinkovaly na Aleksandra I. tak, že se stal mystikem, ovládaným strachem před revolucí a proto, zejména pokud šlo o Rusko, nevalně příznivým zrychlenému pokroku a změnám ve státním zřízení i životě. Chovaje se sám trpně, svěřil udržování pořádku ve smyslu zpátečnickém několika svým pomocníkům, z nichž nejpopovětšnějším se stal surový voják, hrabě Arakčeev. Tento způsob vladaření byl nesnesitelný zvláště mladším, vzdělaným důstojníkům, kteří, dostavše se s vojsky Aleksandra I. až do Francie, poznali tam volnější a vyšší způsob života. Toužíce po politické svobodě a nemohouce k jejímu dosažení pracovati veřejně, založili několik tajných

Arakčeev.

spolků, aby v příhodné chvíli provedli politický převrat pro zavedení ústavnosti.

Hmotný a osvětový pokrok v době Aleksandra I. Prerušení obchodních styků s Anglií bylo velice na prospěch ruskému průmyslu, v němž čím dále, tím více se užívalo svobodných placených dělníků místo nevolníků. Rostl počet továren. Utěšeně pokračoval vzrůst vzdělanosti, o čemž svědčí zejména, že byly založeny 3 nové university, mezi nimiž zejména petrohradská. Ruská inteligence se zajímala čím dále tím více o otázky politické a sociální. O osvobození sedláků od nevolnictví bylo složeno několik návrhů, vládních i soukromých. Množil se počet časopisů a spisovatelů. Mikuláš Karamzin, tvůrce novodobé prósy ruské, proslul m. j. zvláště svým dílem o dějinách ruského státu, rovnocenným se současnými západoevropskými spisy toho druhu. V krásné literatuře zavládl realism a romantism. Realism se projevoval hlavně bajkami Krylovovými a Griboedovou komedií „Hoře z rozumu“, v níž se věrně zrcadlí zpátečnictví vyšší společnosti moskevské. Představitelem romantismu se stal veliký básník světového významu Aleksandr Puškin (1799 až 1837).

Pokrok
Ruska.

Karamzi

Puškin.

Království polské. Aleksandr I. splnil své sliby, ohlašované v době kongresu vídeňského, a dal nově zřízenému království polskému koncem listopadu r. 1815 ústavu, která zemi poskytovala úplné samostatnosti. Polsko mělo i své vlastní vojsko. S Ruskem spojoval je pouze společný panovník a zahraniční politika. O moc zákonodárnou dělil se král se sněmem, skládajícím se z komory poslancův a ze senátu, jemuž ministři byli odpovědni. Car zahájil r. 1818 osobně zasedání prvního sněmu. Ale poměr mezi panovníkem a Poláky se záhy zkalil, poněvadž Poláci rozuměli ústavě jinak nežli Aleksandr. Tento ji pokládal za dar obsahující nejvyšší míru ústupků se strany absolutního vladaře a sněm jen za začátek dalších vymožeností. Cara nadmíru pobuřovala sněmovní oposice a Poláci těžce nesli, že car nesplnil svého slibu a nepřipojoval k Polsku někdejších zemí litevských (Litvy, Podolí, Volyně a Ukrajiny), ač ve Vilně (na Litvě) zřízena byla polská universita a polské školy nižší. Nešetrné, nekonstituční jednání bratra carova, velikého knížete Konstantina Pavloviče, náčelníka vojska polského, jitrilo jen nespokojenost. K tomu se družily obavy carovy před západním hnutím liberálním a revolučním; obmezena samospráva universit a stíhání podezřelí profesori a studenti. Oposiční poslanci odstraňováni. Proto se tvořily tajné spolky, jež navazovaly spojení s tajnými spolky ruskými. Nebezpečí, hrozící odtud ústavě i samostatnosti polské, snažil se od-

Ústava
polská.

Konstant
Pavlovič

Lubecki. vrátiti obratný finanční ministr Xaver Lubecki, jenž udržoval dobrý poměr vlády polské k carovi a povzněl Polsko finančně i hmotně. Podporoval průmysl, rozvíjející se hlavně velikým odbytem v Rusku.

5. Revoluční hnutí v jižní Evropě.

Španělsko. **Návrat Bourbonů do Španělska.** V době národního odporu proti Napoleonovi ve Španělsku vznikla, hlavně v měšťanstvu jižních provincií, strana t. zv. liberálů. Strana ta v národním shromáždění (cortes) v Cadixu roku 1812 vypracovala ústavu, která obmezovala značně moc královskou a vzbudila odpor duchovenstva zvláště tím, že odstranila soudy inkvisiční. Lid španělský však většinou lpěl na starých tradicích, a proto bylo snadno králi Ferdinandovi VII. Bourbonskému, jenž se roku 1814 vrátil ze zajetí Napoleonova, nedbati ústavy té. Ferdinand VII. pronásledoval liberály a zavedl znova libovládu dvora. Na úlevu bídy zpustošené země, na povznesení hospodářství státního nedálo se nic.

Ferdinand VII.

V amerických osadách španělských na počátku 19. stol. rostl odpor živlu kreolského proti naprosté závislosti hospodářské i politické na zemi mateřské. Úspěch Spojených států vábil k napodobení a od roku 1810 osady v Americe střední a jižní se pokoušely strásti panství španělské vůbec. Hrdinou bojů v jižní Americe stal se zvláště plukovník Simon Bolivar.

Bolivar.

Revoluce španělská. Ferdinand VII. dovolával se proti této revoluci osadní pomoci spolku evropských mocností. Car Aleksandr I. byl ochoten mu ji poskytnouti, ale Anglie, kořistící obchodně z rozkladu osadního panství španělského, zabránila tomu. Španělsko bylo odkázáno samo na sebe. V Cadixu shromažďovala se vojska k výpravě do Ameriky. Nespokojenosti vojska toho, špatně placeného, užili někteří důstojníci k převratu státnímu v lednu 1820. Provolavše znovu ústavu z roku 1812 (pronunciamiento), táhli na Madrid. Sbory ostatní přidávaly se k nim a stejně lid v městech. Ferdinandu VII. bylo přísahati na ústavu a svolati sněm.

Pronunciamiento r. 1820.

Podle vzoru španělského došlo také v Portugalsku k vojenské revoluci. Brazílie prohlásila se roku 1822 za císařství samostatné.

Brazílie.

Úspěchy revolučních hnutí na poloostrově Pyrenejském vzrušily celou Evropu. Car Aleksandr I. a král francouzský přáli si, aby spolek velmocí zakročil ve Španělsku a také Metternich přidal se k nim, když podobné hnutí zachvátilo Itálii.

Poměry italské. Panství Napoleonovo způsobilo naprostý převrat v poměrech italských. Politická roztržičnost Itálie ustoupila jednotné moci státní pod vládou prefektů francouzských; zákoník francouzský znamenal značný převrat společenský, nastala svoboda náboženská. Vlaši nesli ovšem těžce nadvládu Napoleonovu, jež žádala obětí na penězích i na životech vojnů. Právě tím sílilo však sebevědomí národní. Básníci školy romantické, zejména Alessandro Manzoni († 1873), šířili myšlenku, že i vlašskému živlu přísluší nezávislost na cizí a jednota národní. Kongres vídeňský neměl však zření k těmto požadavkům. Itálie stala se opět pouhým pojmem geografickým, rozdrobena jsouc na několik států; místo nadvlády francouzské nastoupil vliv rakouský. K tomu většina panovníků, vrátivších se po mnoha letech opět do bývalých sídel, přála si, aby změny, které přineslo panství francouzské, byly zcela zahlazeny. Zvláště v Piemontu a v státě církevním usilováno bylo o naprostý návrat k poměrům doby před-revoluční a byly odstraňovány i věci dobré, jako osvětlení ulic, očkovaní.

Itálie.

Manzoni.

Rakousko.

V království lombardsko-benátském vládla Františka I. snažila se aspoň hospodářsky zemi povznést, ale Vlaši viděli v rakouském úřednictvu a důstojnictvu německé vetřelce (Tedeschi).¹⁾ Miláně šířilo se brzy tajné hnutí protirakouské.

Rakouský režim.

Revoluce neapolská. Ve stavu nejžalostnějším bylo království obojí Sicílie. Král Ferdinand IV., stav se po pádu Muratové roku 1815 zase pánem Neapolska, počal tam vládnouti zcela despoticky. Z nespokojenosti nad tím vznikaly tajné spolky, které se zvaly „carbonari“ (uhlíři) a přály si svobod ústavních. Mezi nespokojenci byli četní důstojníci, stav, který v době Napoleonově vládl Evropou a nyní byl odsouzen k nečinnosti. Po úspěchu revoluce španělské roku 1820 také vojsko neapolské vzbouřilo se a donutilo Ferdinanda IV., že dal zemi svobodomyslnou ústavu.

Neapolsko

Karbonáři

Kongres opavský a lublaňský. Ve Vídni výbuch revoluce neapolské způsobil obavu, že hnutí to zachvátí také Itálii severní. Přičiněním Metternichovým sešel se na podzim roku 1820 v Opavě kongres zástupců pěti velmocí, který měl dáti Rakousku plnou moc vojensky zakročiti v Neapoli. Bylo v něm pak pokračováno na počátku roku 1821 v Lublani. Tu bylo ujednáno zrušiti ústavu neapolskou. V březnu 1821 vojsko rakouské vniklo do Neapolska a obnovilo moc královi. Zatím však vypukla revoluce v jiné části poloostrova, v Piemontě.

Kongres opavský.

Kongres lublaňský.

Revoluce v Piemontě. Jako v Neapolsku, tak také v království sardinském odpor proti reakční vládě nalézal ohlas zvláště v důstoj-

Království
sardinské.

nictvu. Naděje spiklencův obracely se tu k mladému dědici trůnu, princovi Karlu Albertovi, z vedlejší větve rodu savojského, který si pohrával s myšlenkami svobodomyslnými. V téže chvíli, co vojsko rakouské vítězilo v Neapolsku, vzpoura vojenská donutila krále Viktora Emanuela I., že opustil Turin. Ale malý sbor rakouský stačil potlačit revoluci. Vliv moci rakouské tehdy na poloostrově vzrostl tím více, že také tehdejší spiknutí protirakouské, objevené v Miláně, přísně bylo potrestáno. Jeho účastníci pykali dlouhá léta v pevnostech rakouských, zejména básník Silvio Pellico, vězněný na brněnském Špilberku, jehož pamětmi, napsanými po propuštění, značně zvýšila se později nenávist Vlachů proti rakouskému panství.

Pellico.

Kongres
veronský.

Kongres veronský. Ve Španělech zatím vzrůstal zmatek, neboť proti vládě radikálů madridských strana konservativní, vedená duchovenstvem, započala občanskou válku v severních provinciích. Vláda francouzská doufala, že, zakročí-li, zjedná si na poloostrově Pyrenejském podobnou převahu jako Rakousko v Itálii. Proto kongres velmocí se sešel znova ve Veroně roku 1822, ale vyslanec anglický se tu prohlásil proti zásadě intervence, pokud by šlo o vnitřní otázky toho neb onoho státu, tvrdě, že souručenství velmocí má zajišťovati jen teritoriální úpravu Evropy. Přes odpor ten čtyři velmoci ostatní daly Francii plnou moc, aby zasáhla do poměrů španělských, takže roku 1823 vojsko francouzské po bojích dosti tuhých obnovilo moc Ferdinanda VII. a s ní tuhý režim reakční.¹⁾

Výprava
španělská.

Jižní
Amerika.

Vystoupení Canningovo. Revoluce vojenské v románských zemích jižní Evropy skončily tedy vesměs neúspěchem. Systém Metternichův vítězil, a car Aleksandr I., upustiv od svých liberalistických snah, žádal znova, aby velmoci evropské zakročily také v Americe jižní a střední, kde Bolivar porážel v Horním Peru (po něm nazvaném Bolivií) poslední posádky španělské. Zatím také Mexiko se změnilo ve spolek federovaných států republikánských. Proti intervenci velmocí evropských v Americe ozval se však důtklivý hlas ze Spojených států. President Monroe roku 1823 vyslovil zásadu, že Spojené státy nedovolí, aby čtyřspolek evropský zasahoval do věcí amerických (doktrina Mon-

Doktrina
Monroeova.

¹⁾ Po smrti Ferdinanda VII. (1833) Španělsko stalo se jevištěm dlouholeté války občanské, v níž o trůn zápasili stoupenci mladičké dcerky Ferdinandovy Isabelly se stoupenci jeho bratra Dona Carlose, t. zv. carlisty. Po pětiletém boji Isabella zvítězila, boje stran a zmatky nepřestaly však ani potom ke škodě vývoje národa španělského, který zůstával jaksi opodál kulturního a hospodářského ruchu ostatních národů evropských.

roeova). Spojené státy uznaly tehdy samostatnost bývalých osad španělských, a, což bylo ještě důležitější, roku 1825 také Anglie tak učinila. Neboť v Anglii rozhodujícího vlivu nabyl od roku 1823 ministr Jiří Canning, který vymanil za souhlasu všech svobodomyšlných mužů v Evropě politikou anglickou z vlivu politiky Metternichovy.

6. Vzpouora děkabristů a poměry balkánské.

Nastoupení Mikuláše I. Po smrti bezdětného Aleksandra I. (1825) došlo ke krátké rozepři o trůn mezi jeho bratřími, starším Konstantinem a mladším Mikulášem. Konstantin, jenž byl vešel v nerovný sňatek s polskou šlechtičnou, zřekl se již dříve nástupnictví. Ale Mikuláš, nemaje o tom žádných bezpečných vědomostí, nechtěl se trůnu ujmouti. Jakéhosi mezivládi tím nastalého chtěli užiti vůdcové tajných spolků, aby zavedli konstituci. K jejich podnětu odepřely některé petrohradské pluky přísahu caru Mikulášovi, jenž se byl zatím přesvědčil, že jest skutečně oprávněn na trůn nastoupiti. Ale vzpoura tato, které nedostávalo se schopného vůdce, snadno byla udušena. Neposlušné pluky byly ostatním vojskem obklíčeny a rozprášeny dne 14. (= 26.) prosince čili děkabrya (1825); odtud účastníkům vzpoury dostalo se jména děkabristé.

Spor o trůn.

Vzpouora
vojska.

Poměry turecké. Ke konci 18. století dosáhl vnitřní rozvrat říše osmanské svého vrcholu. Na újmu moci ústřední mnozí místodržitelé se stali téměř nezávislými. Značné nezávislosti těšily se i jednotlivé obce se svými knezy (u Srbů) a demogeronty (u Řeků). Říše neměla ani dosti řádných příjmů, ani vojska. Lenníci se vyhýbali pod různými záminkami službě válečné a ve vojsku janičářském nebylo kázně. Mimo to zastaralá výzbroj a taktika vojska tureckého nemohla se měřiti s pokročilým válečnictvím jiných států. Na říši osmanskou přikvačily nové pohromy a ztráty. Sultán Selim III. (1789—1807) se pokusil o pokrokové reformy vnitřní, především o reformu vojenství. Snahy jeho však zmařeny byly odporem mocné ještě strany starověrecké, jejímž představitelem byli zvláště janičáři. Od té doby rozvíjel se v říši a ve společnosti osmanské neustálý zápas dvou proudů, z nichž jeden usiloval povznést říši kulturou západoevropskou, ovšem bez újmy islámského rázu říše, kdežto druhý každou takovou opravu pokládal za nebezpečí, ohrožující její islámskou pravověrnost. Zápasem tímto se domácí poměry říše v první polovici století 19. velice zhoršily. Předními odpůrci

Vrcholící
rozvrat.

Selim III.
(1789 až
1807).

Křesťan-
ské oby-
vatelstvo.

reforem byli, kdož se snažili státí se nezávislými na moci ústřední (místodržitelé). Jejich osamostatňovací snahy působily i na obyvatelstvo křesťanské, jež odedávna toužilo po osvobození.

Jiří
Petrovič.

Srbské povstání. Neposlušní janičáři zmařili zejména reformy ve prospěch křesťanského obyvatelstva v pašaliku bělehradském. Oni zároveň neslýchaně utiskovali obyvatelstvo srbské. Když roku 1804 provedli hromadné povraždění knezů, vypuklo proti nim povstání, vedené někdejsím obchodníkem s vepři Jiřím Petrovičem, zvaným od Turků pak Karađordě (= Černý Jiří). Oblastí povstání byla t. zv. Šumadija mezi dolní Moravou a Sávou; tím stala se kolébkou státu novosrbského. Povstání Karađordovo, podporované i tureckými spahií, nepomýšlelo na to původně, aby svrhlo panství turecké, ale počáteční úspěchy povstalců vzbudily touhu po úplném osvobození. Povstalci spoléhali při tom nejprve na pomoc rakouskou a pak na pomoc ruskou. Rusko právě dostalo se do sporu s Tureckem o Multansko a Valašsko, kde chtělo mítí rozhodující vliv na obsazování knížecích stolců. Když Turecko pobídnuto císařem Napoleonem I. nechtělo ustoupiti, došlo r. 1806 k válce. Rusové bojovali v celku vítězně. Jejich pomocníci Srbové dobyli nových válečných úspěchů Ale pro roztržku s Francií Rusko skončilo válku dříve, než osvobození Srbů bylo dokonáno. Mírem bukureštským (1812) Rusko vzdalo se nároků na Multansko a Valašsko, obdrževši náhradou za to Besarabii; Srbům dostalo se sice samosprávy, ale poněvadž nic určitějšího nebylo vyjednáno, došlo k opětnému boji mezi Srby a Turky. Srbové sami sobě jsouce zůstaveni podlehlí přesile turecké. Většina vojvodů, mezi nimi i Karađordě, prchla do Uher (1813). Ale kruté řádění pomstychtivých Turků vzbudilo nové povstání (1815), jemuž v čelo se postavil vojvoda Miloš Obrenović, jinak představitel směru, snažícího se udržeti dobrou vůli s Turky. Miloš, chtěje se sám státí knížetem, zbavil se svého soupeře Karađordě, který se r. 1817 vrátil do vlasti, vraždou. Poté prohlášen byl skutečně téhož roku od skupštiny (sněmu) za dědičného knížete srbského. Úsilí Turků potlačití vzpouru srbskou mařeno bylo vzpourami v jiných stranách, v Bosně, Albánii a v Řecku.

Válka
rusko-
turecká
(1806 až
1812).

Miloš
Obrenović.

Mehmed
Ali.

Mehmed Ali a řecké povstání. Z místodržitelů, kteří pouze podle jména uznávali vrchní panství sultánovo, byl zvláště místodržitel egyptský Mehmed Ali. Odstraniv nedlouho po odchodu Francouzů panství Mameluků (1811), zřídil si loďstvo a nové vojsko po způsobu francouzském, rozšířil území egyptské, pečoval usilovně o hospodářské zve-

lebení své země a o povznesení její evropskou kulturou, kteréž otevřel volný přístup. Příkladu jeho chtěl následovati janinský paša Ali, jenž zamýšlel zříditi si z Albánie, Thessalie a Epiru samostatný stát. Ale sultán, byv v čas zpraven o jeho záměrech, snažil se mu v tom zabrániti. Ali, jsa ohrožován vojskem sultánovým, vešel ve spojení s Řeky, kteří již od delší doby se připravovali k povstání. Boj vlády turecké s Alim uspišil řecké povstání a přispěl i k jeho zdaru.

Ali
Janinský.

Ač Řekové v říši osmanské měli zvláštní, výhodné postavení, toužili přece zbaviti se úplně jh̃ muslimského. I k nim proniklo romanticko-revoluční hnutí západní. Zámožná mládež přinášela si myšlenku svobody ze západních universit. Obchodníci řečtí, kteří v době francouzské revoluce přejali velkou část obchodu levantského z rukou Benátčanů a Francouzů, toužili po spořádanější správě státní. „Ἑταιρία φιλομούσων“ (Eteria filomuson), spolek vědecko-literární, ustoupil brzy široce rozvětvenému tajnému spolku revolučnímu, „φίλική ἑταιρία“ (Filiki eteria), jenž měl hojně přívržence zvláště v Rusku. Řekové nadáli se, že Rusko přispěje k osvobození svých pravoslavných souvěrců. Proto také za východiště povstání bylo zvoleno Multansko, a to město Jaš, kde kníže Aleksandr Ypsilanti počátkem března 1821 povstání prohlásil. Ale car Aleksandr ve smyslu svých názorů legitimistických odřekl povstalcům veškerou pomoc. Poněvadž obyvatelstvo knížetství podunajských nenávidělo řecké fanarioty, bylo povstání to brzy potlačeno, ale zatím propuklo a vzrůstalo se již na Morei a na ostrovech.

Řecké
obrození.

Eterie.

Aleksandr
Ypsilanti.

Ukrutnosti, jež páchali Turci na Řecích, řeže, způsobené janičáry v Cařihradě a zvláště strašné povraždění obyvatelstva na ostrově Chiu (1822), vzrušily téměř celou západní Evropu. Všude vznikaly spolky „filhellenké“, které podporovaly „potomky hrdinů marathonských a salaminských“ penězi i zbraněmi. Četní dobrovolníci, mezi nimi básník Byron, spěchali Řekům na pomoc. Tyto evropské sympatie byly Řekům velice prospěšné, poněvadž štěstí válečné se brzy od nich odvrátilo a domácí rozbroje postavení jejich ještě zhoršovaly. Mimo to vláda turecká, zbavivši se Ali, paši janinského (1822), získala vydatnou pomoc od egyptského místodržitele Mehmeda Aliho, jenž poslal na Peloponnés syna svého Ibrahima pašu se značným loďstvem a vojskem (1825).

Ibrahim
paša.

Pod vlivem proudu filhellenského ujaly se mocnosti evropské prostřednictvím mezi vládou tureckou a řeckými povstalcí. Poněvadž však Rusko nepřálo úplnému osvobození a sjednocení Řeků v jednom státě, spoléhali povstalci hlavně na Anglii. Zahraniční ministr anglický Can-

Canning.

ning podporoval Řeky též proto, že se obával, aby příliš nevzrostl vliv ruský na poloostrově Balkánském. Tyto obavy mělo i Rakousko, které cara Aleksandra zdržovalo od válečného zakročení proti Turecku. Nástupce Aleksandrův, Mikuláš I. (1825—1855), dávaje přednost reálním zájmům Ruska před mystickými doktrínami, počínal si mnohem rázněji. Tím dosáhl na Turecku, zeslabeném vzpourou janičárů (v červnu 1826), zabezpečení ruského protektorátu nad knížetstvími podunajskými a nad knížetstvím srbským (v říjnu 1826). O řeckých věcech již předtím (v dubnu 1826) se dorozumělo Rusko s Anglií. Řecko mělo se státi samosprávným poplatným státem osmanským. Když Porta rozhodně zamítla prostřednictví Anglie a Ruska, připojila se k nim Francie (v dubnu 1827). Loďstva spojených mocností měla tudíž provést při březích Peloponnésu válečnou demonstraci. Ale mimo nadání a k veliké nevoli anglické vlády došlo (v říjnu 1827) u Navarina k velké námořní bitvě mezi loďstvem spojenců a loďstvem turecko-egyptským, v níž loďstvo turecké bylo úplně zničeno.

Bitva
navarin-
ská (1827).

Válka rusko-turecká r. 1828—1829. Turci za hlavního původce pohromy navarinské pokládali Rusko, proti němuž dal i sultán Mahmud II. (1808—1839) hlásati náboženskou válku. Spoléhal na nové vojsko, po evropsku vyzbrojené i vycvičené, které se mu podařilo r. 1826 zřídit, ovšem teprve když potlačil odpor janičárů, kteří reformu tuto chtěli vzpourou zmařit. Přes to však neodolalo Turecko přesile vojska ruského, třebaš nedostatečně zásobovaného pro zlořády ve státní správě ruské. V červenci 1829 provedl generál Dibič odvážný přechod přes Balkán — byl to vůbec první přechod vojsk ruských přes toto pohoří — a zmocnil se Drinopole. Poněvadž zbraně ruské zároveň vítězily i na bojišti asijském za vedení Paskěvičova, došlo k míru v Drinopolu v září 1829. Rusko nabylo značného území na východním pobřeží Černého moře. V Evropě stanoven Prut a jižní rameno dunajské za hranici rusko-tureckou. Úžiny mořské, Bospor a Dardanely, otevřeny byly obchodním lodím všech států, žijících s Tureckem v míru. Hospodáři multanští a valaští měli býti voleni doživotně. Turecko nevzpíralo se již žádostem mocností, aby území od zálivu Artského a Volského na jih zároveň s Euboí a Kykládami bylo uznáno za samostatné království řecké (1830). O něco později (1830) uznal sultán také Miloše Obrenoviče za dědičného knížete srbského a postoupil mu (1833) několik okresů, které již Karaďordě držel. Rusko a Turecko podržely společný protektorát nad Srbskem.

Mah-
mud II.
(1808 až
1839).

Tažení
Dibičovo.

Mír
drinopol-
ský (1829).

ČÁST VII.

Doba revoluce červencové a únorové.

1. Revoluce červencová.

Vláda Ludvíka XVIII. Opětné nastolení rodu bourbonského ve Francii nebylo naprosto úplným návratem k poměrům před velikou revolucí, neboť Francie se stala státem ústavním. Podle listiny ústavní králi zůstala sice moc výkonná, ale o moc zákonodárnou dělil se s parlamentem.

Ústava
francouz-
ská.

Parlament byl složen z komory pairů a z komory poslanecké, která zastupovala především zámožné vrstvy národa, ježto právo voliti měl jenom, kdo platil 300 franků daní přímých (census). Rovnost občanů před zákonem byla zajištěna, bývalé statky církevní a statky odňaté emigrantům v době revoluční zůstaly občanským vlastníkům. Ludvík XVIII. opíral se především o stranu mírných royalistů. Směru tomu bylo však bojovati na dvě strany. Část šlechty, vrátivší se z dlouhého vyhnanství, žádala, aby odstraněny byly svobody ústavní a obnoveny řády před-revoluční (ancien régime). Tato strana t. zv. ultraroyalistů nalézala oporu v králově bratru, princí Karlovi z Artois. Stranu podporovalo namnoze duchovenstvo katolické. Protivou strany „ultras“ byla strana nezávislých, v níž se spojovali v jedno rozliční nespokojenci; náleželi k ní i nespokojení důstojníci bonapartští i demokraté toužící po republice.

Strany
politické.

Ludvík XVIII. snažil se vládnouti umírněně, ale vliv strany reakční u dvora vzrostl, když roku 1820 pobloudilý bonapartista zavraždil vévodu z Berry, synovce krále, vyhlédnutého za nástupce trůnu.

Ludvík
XVIII.

Vláda Karla X. (1824—1830). Roku 1824 zemřel bezdětný Ludvík XVIII. a na trůn nastoupil jeho bratr Karel X., dosavadní hrabě z Artois. Bývalým emigrantům dostalo se tehdy miliardy franků náhradou a v měšťanstvu se šířily obavy, že ústava jest vůbec ohrožena. Proto smýšlení protimonarchické nabývalo v něm půdy; smýšlení to pronikalo zejména také v literatuře.

Karel X.
(1824 až
1830).

V. Hugo. Mocně na veřejné mínění působila obzvláště řada vynikajících básníků školy romantické, která přestala sloužiti trůnu a oltáři. V čelo básníků těch se postavil mladý Viktor Hugo (1802—1887). Lidový poeta Béranger v ohnivých písních budil nadšené vzpomínky na dobu napoleonskou.

Orleanisté. Oposice proti vládě reakční měla několik odstínů; vedle republikánů byla skupina, jež tušila sice, že Bourbonové pokračující v reakci trůnu neudrží, doufala však, že bude možno trůn zachovati vedlejší větvi rodu královského, větvi orleánské, jejíž hlava, vévoda Ludvík Filip, byl oblíben pro občanskou skromnost.

Polignac. **Revoluce červencová.** Odpor proti snahám reakčním nabýval většiny ve sněmovně poslanecké. Karel X. nedbaje toho svěřil vládu svému důvěrníkovi hraběti Polignacovi. Tento bývalý emigrant chtěl roku 1830 získati většinu ve sněmovně novými volbami. Zároveň mělo se touze Francouzů po smělejší politice zahraniční vyhověti výbojnou výpravou do Alžír. Ale volby přivedly do sněmovny ohromnou většinu poslanců oposičních, kteří žádali změnu ministerstva. Karel X. nechtěl propustiti Polignaca, spíše odhodlal se k absolutistickému převratu státnímu.

Ordonance červencové (1830). Opíraje se o nesprávný výklad článku 14. ústavy, který dával panovníkovi právo vydávati nařízení, jimiž by se „vyplňovaly zákony a zachovávala bezpečnost státu“, vydal 26. července 1830 čtvero ordonancí. Nařízeními těmi byla sotva zvolená nová komora rozpuštěna a pouhou vůlí královou změněn byl volební řád tak, aby vliv třídy svobodomyslné byl zeslaben. Byl také zosřten policejní dozor nad tiskem, obnovena předběžná censura. Nečetná strana republikánská chopila se příležitosti a pobouřila dělnictvo a studentstvo pařížské. V ulicích pařížských stavěny barikády a tři dny bojováno, při čemž přes tisíc životů bylo zahubeno. Karel X. odvolal sice 30. července ordonance, vzdal se trůnu ve prospěch svého mladého vnuka, ale bylo již příliš pozdě. Revoluce vítězila zásluhou strany republikánské. Než větší část zámožnějšího měšťanstva nepřála si republiky. Toho užila strana orleanistů a způsobila, že Ludvík Filip byl sněmovnou zvolen za krále francouzského, závázav se rozšířiti svobody ústavní. Karel X. s dvorem svým opustil Francii a trávil sklonek života v Praze a v Gorici.

Strany svobodomyslné zvítězily ve Francii nad šlechtou a nad reakcí absolutistickou, velmoci evropské nezakročily ve prospěch Bourbonů.

Naopak brzo se ukázalo, že vítězná revoluce červencová v Paříži vzbudila ohlas i v jiných zemích.

2. Revoluční hnutí v Belgii, v Itálii a v Německu.

Království nizozemské. Království nizozemské, zřízené po pádu Napoleonově, spojovalo zase kraje belgické a holandské, jež se v 16. století od sebe byly odtrhly. Král Vilém I. Oranžský měl vládnouti zemi podle ústavy podobné ústavě francouzské. V provinciích belgických však brzy vznikala nespokojenost s jeho vládou.

Vilém I.

Král Holanďan byl belgickému obyvatelstvu cizincem; také skoro veškeré důstojnictvo a dvůr byly holandské. Belgové těžce nesli, že země jejich, počtem obyvatelstva četnější, měla menšinu ve sboru zákonodárném. Strana katolická byla nadto nespokojena, že zasahuje státní moc a protestantský král do věcí církevní správy katolické.

Belgie.

Revoluce belgická. Vítězství lidu pařížského nad Bourbony dodalo oposicí belgické odvahy k násilnému projevu. Koncem srpna 1830 v Bruselu vznikly lidové bouře. Královské vojsko, které se pokusilo dobýti Bruselu mocí, bylo odraženo a hnutí revoluční rozšířilo se po celé Belgii. Strany oposiční poté žádaly, aby úplně rozvázný byl státoprávní svazek s Holandskem. Král Vilém I. dovolával se pomoci velmocí, ale Ludvík Filip vlivem strany radikální ve sněmovně francouzské postavil se na stranu belgickou a Anglie jala se prostředkovati, aby uklidila hrozící zápletku. Rozhodnutí o věcech belgických stalo se pak na konferenci velmocí v Londýně, jež roku 1831 uznala nezávislost Belgie a upravila její hranice.

Bouře
v Bruselu.

Konference
londýnská.

Belgie stala se samostatnou monarchií s ústavou podle vzoru anglického, ale svobodomyslnější. Králem zvolen byl princ Leopold z německého rodu sasko-koburského, v Anglii vychovaný. Nová dynastie za vlády Leopolda I. (1831—1865) rychle zdomácněla v Belgii. Země při tom prospívala hospodářsky, ježto se tu rychleji než v ostatní Evropě ujímaly nové pokroky technické, zvláště stavěny byly železné dráhy a těženo bylo z uhelného bohatství země.

Leopold I.

Revoluční hnutí v Itálii. V Itálii revoluce červencová měla ohlas pouze v některých drobných státech, v nichž moc státní nebyla dosti pevná. Z Modeny, kdež na jaře 1831 revoluce vypukla, rozšířila se do Parmy, pak i do Bologny a jiných měst papežských tak, že papež Řehoř XVI. (1830—1846), učený mnich bez schopností panovnických, s těžší udržel Řím s nejbližším okolím v poslušnosti. Kraje vzbouřené hodlaly utvořiti republiku spojených provincií středoital-

Řehoř
XVI.

ských a doufaly, že podobně jako se stalo v Belgii, Francie i jim přispěje na pomoc. Než rakouské vojsko, povolane papežem a dynastiemi vypuzenými z Modeny a Parmy, udusilo v zápětí revoluci. Mnoho nespokojených a stíhaných Vlachů prchalo tedy za hranice, do Švýcar a do Francie.

Poměry německé. Na sklonku let dvacátých smýšlení v Německu se změnilo podstatně. Romantism, který zesiloval cítění protifrancouzské a měl namnoze nádech křesťanské vroucnosti, ustupoval liberalismu. V básnictví nový směr projevil se v t. zv. Mladém Německu, zvláště u duchaplného Jindřicha Heine (1796—1856) a Ludvíka Börne. Škola ta ctíla ve Francouzích národ, který přinesl světu svobodu a osvětu. Hlavním cílem zdálo se jí spojení všech národů k boji za svobodu proti jakékoliv tyranii. Směr liberální působil však jen mezi vzdělanci a neměl dosti styku s širšími vrstvami národa, které se stranily opatrně veškerého ruchu veřejného (Biedermeierzeit). Proto revoluce červencová vzbudila v Německu ohlas jen v některých menších státech, kde nespokojenost měla již své místní příčiny. Vídeň a Berlín chovaly se k tomu po některou dobu vyčkávací. Potom však demonstrace, kterých se dopustili nadšenci svobodomyšlní zvláště ve Falci Porýnské roku 1832, daly vládě rakouské a pruské podnět, aby rázněji zakročily a v Německu znovu zajistily vládu reakce.

Emigrace a její snahy. Značný počet radikálů německých uprchl za hranice do Spojených států amerických, do Francie a také do Švýcar, kde stýkal se s uprchlíky italskými a polskými a osnoval všemožné plány revoluční. Poutem spojujícím vystěhovalce byla víra v nepřemožitelnost lidu a sílu revoluční; doufali, že lidstvo proniknuté nadšením pro svobodu na konec národům přinese rozhodné vítězství nad tyranii. Proto vedle tajného spolkaření podle vzoru karbonářského emigranti šířili myšlenky své do širokých vrstev tiskem a slovem. V ruchu tom vynikl zvláště Vlach Josef Mazzini, který snil o nové Evropě, jež upravena bude na základě federace republik národních, a snažil se spojití svobodomyšlné živly ve velikém spolku „Mladé Evropy“, dělicím se hlavně na „Mladou Itálii“, „Mladé Polsko“ a „Mladé Německo“. Počet účastníků těchto spolků nebyl veliký a prostředky jejich byly naprosto nepřiměřeny k chystaným podnikům, ale vlády evropské byly spolky těmito trvale znepokojuvány; utužovaly proto policejní dozor, ač tím nespokojenost občanstva jen rostla a touha po uvolnění státních řádů se vzrůstala.

Mladé
Německo.

Demon-
strace a
reakce.

J. Mazzini.

Mladá
Evropa.

3. Povstání polské a Rusko za Mikuláše I.

Polské povstání „listopadové“. Vyšetřováním děkabristů byly prozrazeny tajné spolky i v království polském. Ač neměly cílů převratných a chtěly jen vytvářeti polské veřejné mínění, tlumené censurou, byli přece účastníci jejich postaveni před soud sněmovní. Poněvadž tento jim uložil jen mírné tresty, zanevřel car Mikuláš I. na Poláky. Dal se sice korunovati r. 1829 za krále polského, ale obmezoval ústavnost. Když chtěl použití polského vojska ku potlačení revolučního hnutí francouzského a belgického, které mělo mezi Poláky značný ohlas a vzbuzovalo v nich naději v dosažení úplné samostatnosti, vzniklo přičiněním žáků kadetní školy ve Varšavě povstání. Toto se začalo navečer 29. listopadu 1830 přepadením zámku Belyvederu, v němž sídlil velkokníže Konstantin, a rychle zachvátilo celou zemi. Lednový sněm (1831) prohlásil cara Mikuláše za zbavena koruny polské. Polákům podařilo se sice rozšířiti povstání i do Litvy, Volyně a Podolí, vojska jejich vyznamenávala se statečností a vůdcové jejich obratností, ale povstání nedostávalo se pevného a jednotného vedení. O nejvyšší moc, t. j. o zatímní vládu, rozpoutal se zápas mezi republikánský smýšlejícími demokraty, jež vedl historik Lelewel, a mezi šlechtickými konservativci. Car Mikuláš I. napial všechny síly, aby zdolal povstání.

Absolutism
Mikuláše I.

Povstání
varšavské.

Zápas
stran.

Po méně úspěšné výpravě generála Dibiče, jenž nevyužítkoval svého vítězství u Ostrolěky (v květnu 1831), ujal se vedení vojska ruského hr. Paskěvič, nedávný vítěz nad Peršany, a přinutil Varšavu, ohnisko povstání, ke kapitulaci (v září 1831). Značný počet předních účastníků povstání opustil zemi a uchýlil se větším dílem do Francie. V království polském zřízena byla pod náčelnictvím Paskěvičovým nová vláda, jež krutě potrestala vinníky. Ústava polská byla změněna a ztenčena organickým statutem z r. 1832. Zrušen zejména sněm a zvláštní vojsko polské. Korunovace na krále polského měla se přístě díti zároveň s korunovací za cara ruského v Moskvě. Obavy cara Mikuláše před široce rozvětveným revolučním hnutím západoevropským byly příčinou, že vláda Paskěvičova měla ráz vlády výjimečné, těžce doléhající na obyvatelstvo. Polsko přizpůsobováno administrativně Rusku, zavedena tam byla ruská měna a zrušena celní čára mezi Polskem a Ruskem. K tomu družila se snaha zesílit živel ruský a zeslabiti polský. Zrušeny polské university ve Varšavě a ve Vilně. Ruština zaváděna do škol jako předmět povinný. Na Litvě a v ze-

Ostrolěk.

Organický
statut.

Zeslabo-
vání živelu
polského.

mích k ní kdysi příslušných započato soustavné porušování obyvatelstva polského. Příslušníci církve uniatské násilím byli převáděni do církve pravoslavné. Církev katolická podrobena byla přísnému dozoru státnímu a zbavena značné části svého jmění a svých důchodů.

Mikuláš I.
(1825 až
1855).

Samovláda Mikuláše I. Mikuláš I. (1825—1855), jsa člověk malého nadání a skrovného vzdělání, měl zálibu hlavně ve vojenství; chtěl, aby vojenská kázeň, pořádek a ráznost vládla v celém státě. Panovníkovi určenému Prozřetelností přisuzoval právo předpisovati poddaným podrobná, co mají dělati. Proto chtěl všecko co možná pozorovati, vyšetřovati a rozhodovati sám. S jeho nastolením nastala tudíž doba nejtužšího absolutismu; jeho těžištěm se stala osobní (či tajná) kancelář Jeho Veličenstva, rozdělená ve čtyři (a později až i v 6) oddělení, z nichž se stalo pověstným oddělení třetí, jakožto nejvyšší úřad policejní.

**Osobní
kancelář.**

Poznav z vyšetřování děkabristů veliké nedostatky a vady ve státní správě i v poměrech sociálních, pomyslel Mikuláš na přiměřené opravy. Obíralo se jimi několik zvláštních komisí, ale jednání jejich a výsledky byly přísně tajeny z obavy, aby nevzbuzovaly přemrštěných nadějí, vření mezi selskými nevolníky a zbytečné obavy ve statkářské šlechtě, kterou i s nevolnictvím jejich poddaných Mikuláš pokládá za základ své samovlády. Proto bylo provedeno jen několik povrchních změn ve státní správě a některé úlevy pro vrchnostenské nevolníky. Ministr státních statků, hrabě Kiselev, jenž za svého pobytu v Karlových Varech studoval poměry českých sedláků, zlepšil hmotný stav sedláků státních. Avšak zkušenost, čerpaná z rychle rostoucího průmyslu kovového i tkaninového, že t. zv. svobodné dělnictvo pracuje lépe a laciněji nežli dělnictvo nevolnické, vnucovala vládním kruhům poznání, že nebude možno nadlouho udržeti sociálně-hospodářskou soustavu, spočívající na práci nevolnické. Proto také ochotně povolováno továrníkům, aby nevolníkům-dělníkům udělovali hromadně svobodu. Ministr financí Kankrin z obav před náhlými změnami sociálně politickými nepřál příliš rychlému vzrůstu průmyslu a proto také byla zbudována jen jedna velká železnice, totiž z Petrohradu do Moskvy. Kankrin však si zjednal zásluhu, že učinil konec inflaci, nastalé po „vlástecké“ válce, tím, že zavedl r. 1843 stříbrnou (rublovou) měnu a převedl assignáty na nižší hodnotu (devalvace).

**Selské
poměry.**

Průmysl.

Měna.

**Kodifi-
kace.**

Školství.

Nejdůležitějším dílem vlády Mikulášovy bylo sebrání a soustavné spořádání (kodifikace) zákonů vydaných od „Sněmovního zákoníku“ (r. 1649). Veliké toto dílo provedl uspokojivě M. M. Speranskij, někdejší důvěrník Aleksandra I. Obavy Mikuláše I. před revolucí měly nepříznivý vliv na rozvoj školství a osvěty. Vláda zakládala sice nová učiliště, ale vyšší školy, a zvláště university, měly býti navštěvovány hlavně od šlechty. Vyučování mělo míti na zřeteli zachovávaní názorů, udržujících dosavadní sociálně-politické řády. Proto byla obmezena i samospráva a svoboda vyučování na universitách. Přísná

censura potlačovala zároveň každý svobodnější projev politický i sociální. Zvláště v posledních letech vlády Mikulášovy byla věda, literatura i celý veřejný život spoután dozorem policejním.

Proudý společenské. Přese všechny vládní překážky pronikala do ruské společnosti západní osvěta. Moskevská universita měla několik významných vědeckých badatelů a moskevští vzdělanci se živě zajímali o současnou německou idealistickou filosofii, hlavně Schellingovu a Hegelovu, užívající jí k vysvětlování a chápání ruského života současného i minulého. Jedni shledávali, že Rusko má své zvláštní projevy „národního ducha“ (pravoslaví a samodržaví), kterých nutno chrániti od cizích vlivů a dále je rozvíjeti. Poněvadž tyto zvláštnosti odvozovali ze slovanského dávnověku, sluli slavjanofilové. Druzí si přáli zásadní změny dosavadních poměrů co nejúplnějším přijetím západoevropské civilisace; proto sluli západníci. Oba tyto směry určovaly pozdější vývoj názorů sociálních a politických. Vláda je oba pronásledovala proto, že kritisovaly tehdejší poměry, ač v podstatě souhlasila se slavjanofily. Podporou a rozvíjením ryzích prvků národních hleděla čeliti západnímu liberalismu a revoluci. Mikuláš I. sám vystupoval jako panovník národní, ač jeho dvůr byl převážně německý. Jeho přízni se těšil geniální romantický básník Aleksandr Puškin a pochmurný satirik-realista Mikuláš Gogol (1809—1852). Veliký ukrajinský básník Taras Ševčenko (1814—1861) byl pohříchu krutě potrestán za své účastenství v kyjevském tajném sdružení sv. Kyrilla a Methoděje, které si přálo, aby se Rusko proměnilo ve veliký spolkový stát slovanský.

Slavjanofilové.

Západníci.

Puškin a Gogol.

Ševčenko.

Politika zahraniční. Ruská vláda, rozšiřujíc postupně území státní, vytrvale zalidňovala pusté nebo málo obydlené stepi v porůčí dolního Dněpru, Donu a Volhy osadníky posílanými buď z vnitřního Ruska nebo i osadníky cizími (Srby a Charváty). Tak se panství ruské od dob Kateřiny II. šířilo i směrem ku pohoří Kavkazskému.

R. 1801 přivtěleno k Rusku carství gruzijské (georgijské) na jižním úpatí Kavkazu. Mikuláš I. získal válkou s Persií území na levém břehu středního Araksu (1828). Ale panství ruské v Kavkaze dlouho bylo ohrožováno vzpourami tamějších horalů. Teprve r. 1864 byl Kavkaz dokonale podroben. Ostatně v zahraniční politice pozornost cara Mikuláše I. obracela se jednak k revolučnímu hnutí západnímu, v němž viděl hlavní nebezpečí pro státní a společenské řády v křesťanstvu, jednak k říši osmanské, z jejíhož úpadku hodlal těžiti. V Turecku moc ústřední, nešťastnou válkou s Ruskem (1829) nejvyšší měrou zeslabená, byla zaujata více než kdy jindy neustálými odboji neposlušných místodržitelů, feudálů i kmenů (v Bagdádsku, Bosně, v Albánii). V Syrii trvaly zápasy mezi jednotlivými

Gruzie a Kavkaz.

Turecko.

Syrie.

místodržiteli. Egyptský vasal Turecka, Mehmed Ali, použil toho; zmocnil se Syrie, pronikl do Malé Asie a ohrožoval i Cařihrad (1832). Tu přijal sultán Mehmed II. brannou pomoc od Ruska, jehož loďstvo přes protest Francie veplulo do Bosporu k ochraně Cařihradu. V míru, učiněném r. 1833, podržel Mehmed Ali celou Syrii. Diplomacie ruská zajistila si však současně zvláštní smlouvou veliký vliv v Cařihradě.

4. Anglie v první polovici 19. století.

Poměry
anglické.

Poměry ústavní. Na počátku 19. století pevnina evropská hleděla na Anglii jako na vlast politických svobod. Vskutku však Anglie v době té byla daleka ideálu rovnosti občanské. Moc panovníkova byla ovšem obmezena parlamentem, ale v něm nebyl zastoupen národ celý, nýbrž hlavně šlechta a boháči. Zvláště strana toryů, jejíž moc se upevnila v boji proti Napoleonovi I., lpěla na všech historických zvyklostech a vzpírala se jakýmkoli reformám ústavním.

Šlechta.

Šlechta rozhodovala nejen v komoře lordů, nýbrž také ve sněmovně dolní, poněvadž zastaralý řád volební vyhradil právo volební statkářům a starým obcím městským, kdežto nová rostoucí střediska tovární, jako Manchester nebo Birmingham, neměla v parlamentě vůbec zástupců. Šlechta nižší (gentry) měla v rukou samosprávu v hrabstvích (selfgovernment).

Zákony
obilní.

Poměry hospodářské. Šlechta kořistila z obyvatelstva městského zejména zákony obilními. Cizí obilí smělo se do Anglie totiž dovážeti jen tehdy, když pšenice byla nad průměr drahá. Tím trpělo především nuzné dělnictvo množících se továren, jehož mzdy byly namnoze tak nízké, že veliká část rodin dělnických byla nucena bráti chudinské podpory.

Dělnictvo.

Málo podnikatelů snažilo se zmírniti stav ten, jako činil ušlechtilý Robert Owen, který první chtěl učiniti dělnictvo podílíkem na zisku svých závodů. Většina továrníků hleděla na chudobu dělnictva jako na stav nutný. Spisovatel David Ricardo vyslovil názor, že mzda dělnická nikdy nepřevyšší existenční minimum rychle se množícího dělnictva (železný zákon mzdový). Statistik Malthus dokonce předpovídal, že lidstva bude postupně rychleji přibývat nežli statků nezbytných k ukojení potřeb životních. Nespokojenosti dělnictva snažili se užití někteří stoupenci směru demokratického, aby donutili šlechtu k opravám zřízení politického. Zejména Jeremiáš Bentham, spisovatel státovědecký, žádal, aby stát byl účelněji upraven na prospěch co největšího počtu občanů (utilitarism) a doporučoval především opravu řádu volebního „od kořene“ (radikální).

Bentham.

W. Scott.

Romantism anglický. Také v Anglii na počátku 19. století stál v písemnictví v popředí směr romantický, který s úctou hleděl k feudálnímu středověku; hlavním jeho zástupcem byl plodný románo-pisec Walter Scott. Záhy však romantika nabyla zbarvení jiného, když vystoupil geniální lord Jiří Byron (1788—1824).

Byron obracel se sice také se zájmem k barvitě minulosti a k tajum krajů zámořských, stavěl se však zároveň proti starosvětským řádům, háje svobody a práv jednotlivcových. Jeho oblíbení rekové bouřili proti řádu světskému. Byronův „světobol“ nevyvřel jen z rozervaného nitra vlastního, nýbrž také z osklivosti nad těsností společenských a veřejných poměrů anglických i evropských vůbec. Vliv Byronův byl veliký v celém světě tehdejším.

J. Byron.

Počátky oprav v zřízení státním. Strana toryů udržela se při vládě také ve dvacátých letech 19. věku, ale měla tehdy vůdce pokrokovější, takže v Anglii povlovně došlo přece k opravám, které zemi zachránily před vážnějšími otřesy revolučními.

Trvala tu do té doby státní církev anglikánská; ostatní vyznání, zvláště katolické, byla pouze trpěna. Zvláště těžce pocítováno to bylo v Irsku, kde většina národa byla katolická a nenáviděla vlastního parlamentu; do společného parlamentu v Londýně mohlo voliti za své zástupce jenom protestantské pány. Proto Irčané toužili po rovnoprávnosti náboženské. Jejich vůdcem stal se výmluvný Daniel O'Connell. Horlivé agitaci jeho se podařilo, že r. 1829 zákony obmezující katolíky byly konečně zrušeny a Irům dostalo se možnosti, aby se jako členové parlamentu domáhali mohli zrušení unie s Anglií (repeal) a samosprávy ostrova.

Irsko.

O'Connell.

Reforma volební. Po „emancipaci“ katolíků vstoupila do popředí reforma parlamentní. Strana whigů ujala se jí, doufajíc, že tak vytiskne z vlády stranu toryů. Chtěla reformu parlamentu provést především tím, že 140 mandátů některých starších sešlých měst mělo býti přeneseno na hustě zalidněná hrabství severozápadní a na nová města průmyslová. Strana toryů a horní sněmovna odporovaly sice jakékoliv změně, ale veřejné mínění a agitace, jež se rozpoutala v zemi pod dojmem vítězné revoluce červencové ve Francii a v Belgii, donutila lordy k ústupkům. Král Vilém IV. (1830—1837) byl postrašen zvláště hnutím dělnictva, jež čekalo od reformy parlamentu zlepšení svých poměrů hospodářských. Roku 1832 reforma byla provedena podle přání whigů; počet občanů, oprávněných k volbě, vzrostl asi o třetinu. Dělnictvo a třídy nezámožné ovšem zůstávaly vyloučeny nadále z práva toho, ale šlechta přestala rozhodovati ve veřejném životě, neboť zámožné měšťanstvo získalo značný počet zástupců v parlamentu. Jména toryů a whigů trvala sice v politickém životě anglickém dále, nebyly to však již dvě oligarchie šlechtické, spolu o vládu zápasící, nýbrž dvě politické strany, konservativní a liberální, které musí počítati s míněním širokých vrstev. Strany ty vystřídaly se v následující

Reforma
parla-
mentu.

Vilém IV.

Nový řád
volební.

Viktorie I.
(1837 až
1901).

době ve vládě několikrát za dlouhého panování královny Viktorie (1837—1901).

Pokroky
technické.

Reformy v životě státním i hospodářském. Reforma parlamentu způsobila v nejbližších letech také jiné změny v anglickém životě státním. Stát nepřenechával již správy místní úplně samosprávě šlechtické, nýbrž rozšířil činnost úřadů státních v rozličných směrech. Od roku 1833 počal stát také pečovat o školství obecné. Svoboda tisku a slova stala se skoro naprostá. Důležitá byla nová úprava poštovníctví; roku 1839 zavedeno bylo jednotné porto. Veliký zápas vzbudila politika celní. Průmysl a obchod anglický činil rychlé pokroky hlavně pomocí nových vynálezů technických. Roku 1814 Jiří Stephenson sestrojil první zdařilou lokomotivu, r. 1825 byla otevřena první trať železná dráhy mezi Stocktonem a Darlingtonem, čtyři léta potom důležitější trať mezi Liverpoolem a Manchestrem, a od té chvíle železnice počaly v Anglii rychle měniti dotavadní poměry komunikační. Současně šířila se paroplavba. První parník, vynález Roberta Fultona, vystaven byl sice v Americe na řece Hudsonu r. 1807, ale paroplavby na moři ujali se především Angličané; r. 1819 první parník anglický přeplul oceán Atlantický. Nové komunikace a zdokonalování strojů parou poháněných urychlovaly vývoj průmyslu anglického, který stále více ovládal trh světový. Průmyslníci trpěli však vysokými cly dovozními i vývozními a žádali hlučně jejich odstranění.

R. Cobden.

Vzniklo mocné hnutí za svobodu obchodní, jehož vůdcem byl továrník manchesterský Richard Cobden. Přívrženci jeho dokazovali, že zrušení cel anglických bude vůbec počátkem světové svobody tržní, která zmírní řevnivost národů, povede k účelné dělbě práce mezi jednotlivými zeměmi a zajistí Anglii trvale průmyslovou a obchodní převahu. Bojovalo se zejména proti clům obilním, jež poškozovala průmysl a prospívala jen velkostatkářům. Hnutí to dosáhlo r. 1846 svého cíle, když ministr Robert Peel zrušil clo obilní; Anglie potom skutečně přešla k zásadě svobodného dovozu a vývozu.

Svobodný
obchod.

Osady.

Rozvoj kolonií anglických. Boj proti Napoleonovi a později paroplavba učinily Anglii vládkyní oceánů. Státníci angličtí v první polovici 19. století vedli si v politice koloniální namnoze velice umírněně, udělující osadám, v nichž živel britský byl dostatečně silný, závčas rozsáhlou samosprávu, jež zamezila jejich odpadnutí.

Kanada.

Tak r. 1840 Kanada dostala svůj parlament, z jehož členů vybírá generální guvernér, jmenovaný králem anglickým, ministry, zemi spravující. S Novým Brunšvíkem a Novým Škotskem Kanada utvořila jediný stát spolkový (dominion)

s vlastní soustavou celní, který k zemi mateřské poutá skoro jen osoba panovníkova. Podobnou cestou bral se vývoj v Australii, kam z Anglie nejprve byli deportováni zločinci. Později výnosný chov ovcí a objevení zlata r. 1851 přivedly do země mnoho osadníků svobodných. Roku 1855 osady australské dostaly úplnou samosprávu, podobně jako o něco později Nový Zéland. Živel anglický rostl také v Kapsku, dříve holandském. Angličané rozšířili osadu na sever a do Natalska vítěznými boji proti domorodcům, zejména proti bojovným Kafrům. Farmáři holandští, boerové (burové), nesli ovšem těžce, že zrušeno bylo (1833) černé otroctví ve všech osadách anglických. Proto stěhovali se mimo dosah anglických úřadů k severu a založili roku 1836 svobodný stát oranžský a roku 1852 Transvaal.

Australie.

Jižní
Afrika.

Indie a soupeřství s Ruskem. Zcela jinak postupovala politika anglická na pevnině asijské. Angličané tu vykořisťovali Čínu, s níž od roku 1834 vstoupili v pravidelný styk. Když vláda čínská roku 1842 zakázala dovoz zhoubného opia, Angličané válkou vynutili si smlouvu, která zajišťovala Evropanům přístup do pěti přístavů čínských a Anglii držení Hongkongu. Současně upevňovalo a šířilo se panství anglické v Indii Přední, kde Angličané po tuhých bojích dobyli i Pendžabu a kraje na horním Gangy.

Čína.

Indie.

Panství anglické v kraji tom bylo ovšem podrobeno těžké zkoušce, když r. 1857 vypukla v Delhi vzpoura domácího vojska, kterou se Angličanům podařilo pokoriti jen po velkých ztrátách. Vzpoura ta vedla ke změně ve správě země. Kompanie indická roku 1858 byla zrušena a vrchní dozor nad správou poloostrova svěřen byl zvláštnímu ministerstvu indickému v Londýně a místokráli sídlícímu v Kalkutě. Indie zůstala kolonií korunní a královna Viktorie přijala roku 1876 titul císařovny indické, proto, aby v očích orientálců nezdála se méně mocnou panovnicí nežli car ruský.

Zatím šířila se také moc ruská v krajích zauralských k jihu a Anglie obávala se, že její panství v Indii bude odtud ohroženo. Proto snažila se Persii odvrátiti od spojení s Rusy a udržeti si zejména vliv v Afghaniстанu. Zameziti vzrůst moci ruské stalo se vůbec základní myšlenkou zahraniční politiky anglické, již v polovici 19. století řídil především rázný státník Jindřich Palmerston. Proto Anglie hájila také celistvosti říše osmanské a odmítala v letech čtyřicátých návrhy cara Mikuláše I. na rozdělení Turecka.

Afghani-
stan.J. Pal-
merston

5. Francie za vlády Ludvíka Filipa.

Panství zámožných. Revoluce červencová přinesla ve Francii největší výhody zámožnému měšťanstvu (buržoasii), které se opíralo především o jmění movité a vládlo pomocí jeho nad výrobou průmyslovou a obchodem. Volební řád roku 1831 dával aktivní právo volební jen občanům, kteří platili aspoň 200 franků daní, pasivní jen těm,

Buržoasie.

kdo platili 500. Výhradními držiteli práv politických v zemi bylo tak asi 180 tisíc nejzamožnějších občanů.

Hnutí
republi-
kánské.

„Monarchií červencovou“ byla proto těžce zklamána strana radikální, která doufala, že po vypuzení Bourbonu Francie, podobně jako po veliké revoluci, rozvine prapor svobody i v zemích sousedních a zároveň se stane státem opravdu demokratickým. V letech 1831—1839 došlo k řadě spiknutí republikánských, ale tlakem policejním podařilo se zamezit výbuchy zjevné nespokojenosti nižších tříd.

Socialism.

Nespokojenost ta neobracela se však již jen k otázkám politickým, nýbrž podrobovala ostré kritice nerovnosti života společenského a řádů hospodářských. Ve Francii vznikaly tehdy myšlenky socialistické. Vzrůstem průmyslu továrního vytvářela se ostřejší protiva mezi kapitálem a prací, nežli byla za dob cechovní výroby řemeslné. Podnikatelé bohatli, ale zároveň přibývalo dělnického proletariátu, trpícího nezaměstnaností v dobách krísí výrobních. Proto někteří spisovatelé, jako hrabě Saint Simon († 1825), počali vystupovati s návrhy na zavedení nových řádů společenských, které by čelily nerovnostem hospodářského života. Návrhy ty byly však namnoze fantastického rázu a ztroskotaly při prvních pokusech o uskutečnění.

Saint
Simon.

L. Blanc.

Myšlenky socialistické působily nějakou dobu především mezi vzdělanci; mezi dělnictvo vlastní vnášeli je teprve později někteří stoupenci hnutí republikánského, zejména Louis Blanc, který spisem „Organisace práce“ vystoupil ostře proti systému kapitalistickému, žádaje, aby stát sám převzal továrny do své správy a zajistil dělníkům stálou práci. Cíle toho mělo býti dosaženo revolucí, která by na místo monarchie, ovládané buržoasií, postavila republiku socialistickou.

A. Thiers.

Otázka východní a Francie. V politice evropské obě konstituční velmoci západní, Francie a Anglie, stály proti Rusku, Rakousku a Prusku, ale vzájemného přátelství mezi nimi nebylo. Anglie nepřála zejména rozvoji vlivu francouzského v oblasti levantské, jehož se domáhal zvláště ministr Adolf Thiers. Thiers snažil se vůbec osvěžiti ducha výbojnosti francouzské; proto dal slavnostně převéztí ostatky Napoleonovy ze sv. Heleny. Roku 1839 vypuklo opět nepřátelství mezi Mehmedem Alim a vládou tureckou. Egyptský místodržitel zmocnil se znova Malé Asie a hrozil samému Cařihradu. Francouzská politika ho podporovala, avšak Anglie spojila se s Rakouskem, Ruskem a Pruskem na ochranu celistvosti říše turecké. Francii bylo se vzdání ochrany egyptského místokrále, jenž se potom spokojil s dědičným držením pouhého Egypta. Zároveň roku 1841 Anglie dobyla značného

Smlouva
o úziny.

úspěchu smlouvou o úžiny mořské, již přiznána byla sultánovi výhradní moc nad Dardanelami a Bosporem; plavba lodí válečných kterékoliv jiné mocnosti úžinami těmi byla zakázána. Smlouvou zne-
možněn byl postup námořní moci ruské do oblasti moře Středozemního
a otřesena převaha vlivu ruského v Cařihradě.

Politika Guizotova. Vláda francouzská nesla těžce tuto diploma-
tickou porážku a tvrdilo se, že ji chce vyrovnati rozšířením hranic
francouzských na Rýně. V Německu zpráva o tom vzbudila prudké
rozhořčení. Nový král pruský Fridrich Vilém IV. (1840—1861)
postavil se v čelo národního hnutí. Tehdy vznikla píseň Schneck-
enburgerova „Die Wacht am Rhein“ Francie dala se i zde na ústup.
Ministerstvo Thiersovo padlo a řízením věcí veřejných ve Francii
pověřen byl umírněný Guizot.

Rozruch
v Německu

Guizot v domácích věcech čelil rázně směrům radikálním. Ve
věcech zahraničních dbal především, aby zajistil Francii mír. Francie
válčila v době té pouze v Alžíru, kde odpor kmenů domácích byl
konečně pokořen a důležitý kraj ten Francii zajištěn. Veřejnost fran-
couzská vážila však lacino úspěchy zbraní v Africe a vyčítala vládě
Ludvíka Filipa malé sebevědomí, a to zejména v záležitosti krakovské
a švýcarské.

Alžir.

Krakov a zmatky švýcarské. Republika krakovská, drobný stát,
útočiště polských vystěhovalců, byla trnem v oku Mikuláši I. Roku 1846
z Krakova vyšel podnět k nové vzpouře polské, která však pouze
v Haliči dodělala se některých úspěchů a i tam byla v zápětí potlačena.
Vláda rakouská dohodla se s Ruskem a Pruskem a zabrala Krakov.
Veřejné mínění francouzské bouřilo se proti tomu porušení smluv
z roku 1815, ale Guizot neodhodlal se rázněji zakročit.

Krakov.

Ve Švýcařích vlivem veliké revoluce francouzské zvítězila dočasně
strana, která usilovala, aby z celého území jednoty utvořil se jeden
stát, vskutku demokratický. Po pádu Napoleonově však země se roz-
padla zase na 22 kantonů, ovládaných namnoze od místního patriciátu,
jež byly téměř samostatnými státečky, neboť spojeny byly jen bezmocnou
radou spolkovou. Po revoluci červencové však ve většině kantonů
přišlo k demokratickým změnám ústavním a zároveň se znovu pro-
jevila touha po větším upevnění jednoty spolkové.

Švýcaři.

Velmoci sousední, Rakousko i vláda Ludvíka Filipa, pozorovaly
s nevolí postup ducha demokratického ve Švýcařích, poněvadž Švýcar-
sko bylo útočištěm vystěhovalců a revolučních živlů z celé Evropy,
a proto posilovaly stranu konservativní. Strana tato měla převahu

Sonderbund.

v kantonech katolických, spojivších se v t. zv. Sonderbund, strana demokratická v kantonech protestantských. Ve vzájemném zápase obou skupin zvítězila na konec r. 1847 strana demokratická, která roku následujícího provedla revizi ústavy spolkové. Švýcarsko od té doby jest státem spolkovým, podobným Spojeným státům americkým.

Ústava švýcarská.

Kantony zachovaly si samosprávu jen ve věcech, jež nejsou vyhrazeny vládě ústřední, sedmičlenné radě spolkové. V čele vlády této stojí president, volený na rok. Vláda i president sídlí v Bernu. Moc zákonodárná přísluší shromáždění spolkovému o dvou komorách, totiž národní radě, do níž přímo veškeré obyvatelstvo volí poslance, a stavovské radě, do níž každý kanton jmenuje po dvou zástupcích. Jednotné státní vědomí švýcarské vyvinulo se teprve na základě této ústavy, doplněné později ustanovením, že o důležitých zákonech má se vysloviti veškeré obyvatelstvo veřejným hlasováním (referendum).

6. Revoluce únorová ve Francii a Italii.

Reformní bankety.

Pád Ludvíka Filipa. Zdrželivá zahraniční politika Guizotova roztrpčovala sebevědomé Francouze; ještě více však proti vládě popouzelo, že vláda si zjednávala většinu v komoře poslanecké zjevnou korupcí při volbách. Strana radikální využívala proti tomu obecné nespokojenosti vrstev, jež neměly práva volebního nebo byly stísněny chudobou. Oposice pořádala v rozličných městech t. zv. reformní bankety, jimiž šířila přesvědčení o nutnosti reformy parlamentní. Když takový veliký banket, ohlášený v Paříži k 22. únoru 1848, byl vládou zakázán, došlo v zápětí k hlučným projevům nespokojenosti, jež nahodilou srážkou mezi vojskem a lidem nabyly rázu revolučního. Marně zastrášený Ludvík Filip projevil ochotu přijmouti nové, liberální ministerstvo. Revoluce nabyla vrchu ve sněmovně, zmocnila se radnice a postavila v čelo národa vládu prozatímní, která prohlásila Francii republikou. Královské rodině bylo hledati útulek v Anglii.

Únorová revoluce.

Dělnická otázka.

Otázka dělnická. Vláda prozatímní vypsalá volby do nového shromáždění ústavodárného podle obecného práva hlasovacího a prohlásila svobodu tiskovou a spolkovou. Značný vliv měla v ní strana socialistická, vedená Louis Blancem. Strana ta žádala, aby především řešena byla otázka dělnická, a způsobila, že vláda prozatímní přiznala každému občanu „právo na práci“ a vzala na se péči o nezaměstnané dělnictvo pařížské. Ale národní shromáždění ústavodárné, jež se sešlo počátkem května 1848, velkou většinou nepřálo myšlenkám socialistickým. Proto došlo v Paříži v červnu k čtyřdennímu krvavému boji mezi dělnictvem a vládou. Generál Cavaignac potlačil povstání. Třída zámožná zvítězila nad hnutím dělnickým.

Červnové povstání.

Ludvík Napoleon. Shromáždění národní dalo pak zemi ústavu, již úplně oddělena byla moc zákonodárná od moci výkonné. O zákonech měla rozhodovati pouze sněmovna o jedné komoře, volená všekřesťanským občanstvem. V čelo moci výkonné postaven byl podle vzoru Spojených států president, volený na čtyři léta. O místo to ucházel se Ludvík Napoleon Bonaparte, syn bývalého krále holandského a synovec Napoleona I., který již předtím opětovně se byl pokusil o to, aby pomocí vojenského povstání moc ve Francii na sebe strhl. Neměl však zdaru a byl po některou dobu vězněn. Nyní podařilo se mu, že byl v prosinci 1848 zvolen za presidenta republiky.

Ludvík
Napoleon.

Revoluce v Itálii. Republikánské snahy Mazziniho neměly sice úspěchu na poloostrově, ale budily aspoň uvědomení národní touhy po sjednocení všech Vlachů. Jiní politikové chtěli se dopracovati „vzkříšení národního“ (risorgimento) nikoli tajným spolčováním a revolucemi, nýbrž ve shodě s některými panovníky domácími. Itálie měla setřásti rakouské poručení a státi se spolkem (federací) států italských. Mocně působil v tomto smyslu spisy svými zejména kněz piemontský Gioberti, jenž doporučoval národní federaci pod vedením stolice papežské. Zdálo se, že jeho myšlenka povede k cíli, když roku 1846 papežem zvolen byl Pius IX. (1846—1878), muž známý citěním vlasteneckým. V celé Itálii šířilo se nadšení pro papeže, který dal amnestii politickým vězňům, uvolnil cenzuru a dopřál účastenství laikům ve správě státu církevního.

Risorgi-
mento.

Gioberti.

Pius IX.

Druhým mužem, k němuž se obracely zraky vlastenců, byl král sardinský Carlo Alberto (1830—1848), který r. 1846 ujednal celní spolek se státem papežským a Toskánou, v níž tehdy velkovévoda Leopold II. byl ruchem národním donucen k politice protirakouské. Odpor proti Rakousku vzrůstal také v království lombardsko-benátském.

Carlo
Alberto.

Popud k skutečným výbuchům revolučním vyšel však z jihu; v lednu r. 1848 v Palermu vypuklo povstání a v zápětí také v Neapolsku. Král Ferdinand zalekl se a povolil ústavu. Vítězství revoluce jihoitalské mělo ohlas i na severu. V Turíně na počátku února král Carlo Alberto vida nezbytí dal rovněž zemi konstituci. Když pak došly zprávy o úspěchu revoluce únorové v Paříži, nastalo vření na celém poloostrově. Obyvatelstvo milánské vzbouřilo se 19. března a vytlačilo z města po několikadenním boji vojsko rakouské, jemuž velel starý maršál Jan Václav Radecký, který kdysi jako náčelník generálního štábu knížete Schwarzenberga měl značný podíl na vítězství u Lipska.

Revoluce.

Radecký.

Ježto zároveň povstalo také Benátsko a prohlásilo se republikou, bylo se Radeckému uchýliti pod ochranu čtverce pevností mezi Addou a Adiží.

Válka v Itálii. Celý poloostrov zachvácen byl snahou úplně vytlačiti Rakušany. V čelo hnutí postavil se král sardinský, vtrhl do Lombardie. Král neapolský, velkovévoda toskánský a papež vypravili mu na pomoc pod tlakem veřejného mínění rovněž vojenské sbory; když však Radeckému dostalo se posily, byl král sardinský 25. července r. 1848 poražen na hlavu u CustoZZy a nucen žádati o příměří.

Úspěchy rakouské dodaly králi neapolskému odvahy, že rozpustil sněmovnu a obnovil vládu absolutní. Papež Pius IX., jenž vystřízlivěl ze svých vlasteneckých snů, strachuje se rostoucí moci radikálů v Římě, uprchl v listopadu 1848 do Neapolska a žádal pomoci u cizích vlád proti svým poddaným. Strana republikánská v Římě strhla tehdy na sebe veškerou moc a prohlásila církevní stát republikou, v níž vláda svěřena byla triumvirům s Mazzinim v čele.

Osud Italie závisel na postupu moci rakouské. Ježto vláda rakouská tehdy byla zabavena povstáním v Uhrách, obnovil Karel Albert v březnu roku 1849 válku; byl však Radeckým u Novarry poražen a vzdal se vlády ve prospěch svého syna Viktora Emanuela II. (1848—1878), který učinil s Rakouskem mír. Brzy poté dobylo vojsko rakouské také Benátek. Království lombardsko-benátské zůstalo tudíž Rakousku v neztenčeném rozsahu, i vliv rakouský na poloostrově byl obnoven.

Nejdéle vzdorovala republika římská. Píovi IX. dostalo se vojenské pomoci z Francie, poněvadž nový prezident Ludvík Napoleon přes odpor strany radikální chtěl obnoviti panství papežské, aby si naklonil stranu katolickou ve Francii. Než teprve po krvavých útocích Francouzi dobyli v červenci 1849 Říma, jehož obranu řídil ohnivý vlastenec Josef Garibaldi. Papež vrátil se do města a odpíral nadále jakékoliv ústupky politické. Revolučním hnutím roku 1848 Italie nedomohla se tedy sjednocenosti národní. Trvalým následkem bylo jen, že v království sardinském ústava zůstala a že myšlenka sjednotiti poloostrov pod vládou rodu savojského tím zesílila.

7. Revoluce 1848 v Německu a parlament frankfurtský.

Vzrůst národního cítění v Německu. Jako v Itálii kladli naděje v dynastii savojskou, že sjednotí národ, tak v Německu zase zraky vlastenců počaly se obracet ke králům pruským. Prusko vstoupilo

v l. 1828—1833 s většinou států německých v celní jednotu, z níž však země rakouské byly vyloučeny. Úspěch ten posílil touhu po společném právu, minci a národním parlamentu německém. Národní vědomí projevovalo se v letech následujících zvláště ve sporu o Šlesvicko-Holštýnsko.

Celní
jednota.

Vévodství holštýnské i šlesvické byla vzájemně spojena starými smlouvami pod vládou králů dánských. Za Kristiána VIII. († 1848) z rodu oldenburského nastala nejistota o nástupnictví, ježto nebylo naděje, že by jediný syn králův měl mužské dědice. V Dánsku řády zemské připouštěly nástupnictví ženské, v Holštýnsku však právo k dědictví činila si mladší větev rodu oldenburského, větev sonderbursko-augustenburgská. Když Kristián VIII. roku 1846 výslovně prohlásil že „neporušenost celého státu dánského“ má býti trvale zachována, chtěje zároveň úplně přivtělit Šlesvik k Dánsku, tu veřejné mínění v celém Německu prudce se stavělo proti tomu a žádalo, aby zachovány byly výsady i zvláštní řády obou spojených vévodství, holštýnského i šlesvického. Také nový král pruský Fridrich Vilém IV. (1840 až 1861) při slavnostních příležitostech častěji projevoval své národní cítění. Byl panovník vzdělaný, rád řečnil a chtěl býti svému národu skutečně vůdcem. Proti konstituci, v níž viděl zhoubné dědictví francouzské revoluce, měl však nevýslovný odpor. Žil v romantickém přesvědčení, že nesmí moci, Bohem mu svěřené, zmenšiti psanou ústavou, a domníval se, že jest možno středověké zřízení stavovské smířiti s duchem nové doby. Proto nedal říši ústavy otcem slíbené. Ale zatím rostl v celém Německu zájem o záležitosti veřejné, vření obecné vzrůstalo, jsouc podněcováno projevy liberálních básníků, horujících pro svobodu a práva občanská.

Spor
šlesvicko-
holštýn-
ský.

Fridrich
Vilém IV.

Liberalism.

Revoluce ve státech německých. Pod vlivem francouzským, hlavně v západním Německu, vznikala tehdy strana republikánská, nečetná sice, ale velmi čilá. Rozechvění bylo dovršeno počátkem r. 1848 zprávami o úspěchu revolucí v Itálii a ve Francii. V březnu 1848 téměř ve všech státech německých (nejprve v Badensku) občanstvo přinutilo zastrašené panovníky, že odvolali neoblíbené ministry a prohlásili svobodu tisku, zřídili gardy občanské, soudy porotní a prohlásili rovnost občanů před zákonem. Někde hnutí bylo velmi prudké; v Berlíně přes ústupky královny došlo 18. března nedorozuměním k celodennímu boji vojska s občanstvem, jenž skončil úplným pokořením nerozhodného Fridricha Viléma IV.

Březenová
revoluce.

Spolková rada ve Frankfurtě byla bezmocná. Strana svobodomyšlná

domáhala se nejen svobod občanských, nýbrž také sjednocení národa. Skupina vynikajících vlastenců vyzvala 5. března 1849 z Heidelbergu čelnější členy sněmů rozličných států německých, aby dostavili se k poradě do Frankfurtu. Koncem března skutečně sešel se tento samozvaný „Vorparlament“ a rozhodl, že ve všech státech spolkových mají býti vypsány volby do skutečného společného parlamentu, jenž bude zasedati ve Frankfurtě, aby vypracoval pro Německo jednotnou ústavu. Volby měly se díti podle obecného práva hlasovacího, jeden poslanec na 50 tisíc obyvatelů. Panovníci byli nuceni dáti k tomu souhlas. V celém Německu nastala důvěra, že se trvale převrátí věci k lepšímu. Dělnictvo účastnilo se hlučně projevů politických, ale nevystupovalo ještě vědomě se svými třídními požadavky jako v Paříži, neboť veliký průmysl a systém kapitalistický byl v Německu teprve v počátcích. A ani strana radikálně-demokratická neměla v Německu dostatek půdy. Místní pokusy její o vystoupení se zbraní v ruce skončily se všude s nezdarem.

Parlament frankfurtský. V polovici května 1848 zvolení zástupci spolkových států, počtem 586, sešli se ve Frankfurtě. Spolkové země rakouské zastupovali četní poslanci, Čechové však delegátů neposlali. Ve shromáždění bylo mnoho mužů vynikajících, hlavně učených profesorů, byli však rozděleni na několik skupin, a záliba k teoretickým úvahám sváděla mnohé z nich spíše k dlouhým řečem nežli k účelnému jednání. Parlament rozhodl, aby se na místo dosavadní rady spolkové zřídila skutečná vláda výkonná pro celý spolek německý. Arcivévoda Jan, mladší bratr císaře Františka I., oblíbený pro své občanské zvyky, byl zvolen za správce říšského (Reichsverweser) a k ruce mu dáno bylo ministerstvo. Stará spolková rada frankfurtská se rozešla, ale ani nová vláda neměla moci skutečné; nemělať ani svého vojska ani svých vlastních důchodů a byla zcela odkázána na pomoc jednotlivých panovníků.

Slabá tato stránka se projevila hned za sporu o Šlesvicko-Holštýnsko. Když nový král dánský Fridrich VII. (1848—1863) sloučil Šlesvik s Dánskem, Němci šlesvičtí podporováni stavu holštýnskými se bránili tomu se zbraní v rukou a žádali o pomoc ve Frankfurtě; parlament německý vyhlásil sice Dánsku válku říšskou, ale byl nucen její vedení přenechat skoro zcela králi pruskému. Vojsko pruské v květnu 1848 porazilo Dány, ale car ruský a vláda anglická ujali se poražených. Jejich nátlakem král pruský v červenci 1848 učinil příměří. Parlament frankfurtský protestoval proti tomu, ale marně.

Nezdar ústavních pokusů frankfurtských. Parlament frankfurtský jednal velmi obšírně o ústavě říšské. V otázce té střetly se strana „Velikého Německa“ se stranou „Malého Německa“. Ona žádala, aby země rakouské byly do říše pojaty, tato je vylučovala, snažíc se pojititi Prusku převahu ve státě spolkovém. Strana maloněmecká zvítězila na počátku roku 1849; shromáždění frankfurtské tehdy odhlasovalo ústavu, podle které Německo bez zemí rakouských mělo býti státem spolkovým, kde ústřední moc výkonná by byla svěřena dědičnému císaři německému. Císařem tím nepatrnou většinou hlasů byl zvolen v březnu 1849 Fridrich Vilém IV

Spory ve
Frank-
furtě.

Dědičné
císařství.

Fridrich Vilém IV. odmítl však přijmouti korunu císařskou z rukou parlamentu frankfurtského, prohlásiv, že by ji přijal jen z rukou spolkových knížat. Tím bylo dílo parlamentu frankfurtského zmařeno. Strana radikálně-republikánská chtěla čeliti hrozící reakci revolučním hnutím, jež propuklo na jaře 1849 zvláště v Drážďanech, ve Falci a v Badensku. Vzpoury ty byly však potlačeny s pomocí vojska pruského. Spolkové vlády odvolaly své zástupce z Frankfurtu, zbylý hlouček poslanců radikálních uchýlil se do Štutgartu, kde byl v červnu 1849 rozeznán. Pokus zbudovati národní jednotu německou vlastní silou národa a na základě revolučně-demokratickém se nezdařil.

Bouře
r. 1849.

8. Revoluce r. 1848 v zemích domu rakouského.

Vláda Ferdinanda I. Nástupce císaře Františka I., císař a král Ferdinand I. (1835—1848), byl pro chorobu neschopen osobně vládnouti; proto jeho jménem vládla t. zv. státní konference v čele s arcivévodou Ludvíkem, v níž o rozhodující vliv závodili ministři Metternich a František hrabě Kolovrat. Potřeba oprav duchu doby přiměřených byla obecně zřejmá, vláda ústřední neměla však odvahy k úkolu tomu; proto vznikala nespokojenost s ní. Odpor ten projevoval se také na stavovských sněmech, které se domáhaly většího vlivu na věci veřejné. V měšťanstvu větších měst šířil se duch liberalismu. Také mezi vlastenci českými vedle snah o pěstění jazyka a vědy národní jevil se zájem politický, jež budili zvláště F. A. Brauner, advokát publicisticky činný, a mladý žurnalista Karel Havlíček (1821—1856), který kladl větší důraz na národní program český nežli na romantický panslavism a stavěl do popředí svobodomyslné požadavky podle vzoru západního. Hospodářská tíseň budila ve větších městech neklid v dělnictvu továrních podniků, jichž znenáhla při-

Ferdin-
and I.
(1835 až
1848).

K. Havlí-
ček.

bývalo. Na skutečnosti té počali naděje své na převrat opíráti stoupenci směru radikálně-demokratického. Počet jejich byl však ještě velmi skrovný.

Poměry
Uhráč.

Nejhluchnější ruch veřejný byl v Uhrách. Na říšském sněmu, svolaném po dlouhé době znova roku 1830 do Bratislavy, dostávala se do popředí strana pokrokových šlechticů, která spojovala staré snahy po stavovské samosprávě s národním uvědomením maďarským a měla hlavní oporu v zachovaném zřízení komitátním. V čele strany stál hrabě Štěpán Széchényi, který roku 1830 velikým darem umožnil založení akademie věd v Pešti. Strana ta způsobila, že za dosavadní latinu maďarština se stala jednacím řečí sněmu a úřadů samosprávných, přes odpor ostatních národů, zejména Charvátů, u nichž národní uvědomení se šířilo hnutím illyrským. Stát uherský teprve potom dostával zevně ráz maďarský. Na sněmu říšském vedle šlechty vystupovala strana demokraticko-národní, která žádala, aby odstraněny byly stavovské výsady. Stranu vedl vášnivý řečník a vlastenecký agitátor Ludvík Kossuth, advokát. Také slovenským vlastencům bylo zjevno, že boj jejich proti vlňe maďarství se stává těžším. Oporou v něm mělo jim býti povýšení střední slovenčiny za národní jazyk spisovný, provedené 1843 zejména přičiněním L. Štúra.

Maďar-
ština.

Ludvík
Kossuth.

L. Štúr.

Počátky revoluce. Zpráva o převratech revolučních v Italii a ve Francii působila mocně ve všech zemích rakouských. Na sněmu uherském na počátku března Kossuth přiměl stavy, že obrátili se do Vídně s důtklivou žádostí o samostatné ministerstvo uherské. V Praze 11. března v sále lázní svatováclavských shromážděné občanstvo zvolilo výbor, který měl vypracovati petici k císaři, v níž by se žádalo rozšíření svobod občanských, rovnoprávnosti jazyka českého s němčinou a zvláštního postavení zemí koruny české v soustátí habsburském. Ve Vídni měšťanstva a zvláště studentstva zmocnil se horečný ruch. Dne 13. března stavové dolnorakouští obrátili se k císaři s peticí, žádající především svobody tiskové a náboženské, zřízení národní gardy, zastoupení měst a venkova na sněmích poslanci svobodně volenými, samosprávy obecní, úpravy poměrů poddanských a jiných požadavků konstitučních. Zatím však náhodná srážka mezi lidem a vojskem vyžádala si několika životů a uvrhla město do revoluční nálady, které vláda jen dalekosáhlými ústupky dovedla čeliti. Dne 15. března císař slíbil říši ústavu, k jejímuž vypracování měli býti do Vídně svoláni zástupcové sněmů stavovských i volení zástupcové ostatního občanstva. Spolu zřízeno bylo nové ministerstvo, první ústavní ministerstvo předlitavské,

Schůze
svato-
václavská.

Bouře ve
Vídni.

Slíby
ústavní.

v němž hlavní osobou byl ministr vnitra baron Pillersdorf. Brzy potom také Uhrům dostalo se žádaného samostatného ministerstva, které mělo svolati sněm ústavodárný pro země koruny sv. Štěpána.

Radost zachvátila veškeré obyvatelstvo; lid, ač nerozuměl namnoze dosahu novot, věřil, že slíbená konstituce zhojí veškeré rány. Všude vznikaly odbory gardy občanské a moc úřadů ustupovala ruchu samosprávnému, zvláště proto, že vojenské síly říše byly z největší části obráceny do Italie. Ve Vídni vláda Pillersdorfova zatím na žádost strany německé vypsala volby do říšského sněmu ve Frankfurtě a 25. dubna, nečekajíc na slíbený sněm ústavodárný, oktroyovala zemím mocnářství, kromě Uher, společnou ústavu, sdělanou namnoze podle ústavy belgické. Ústavou tou dána byla moc zákonodárná říšskému sněmu o dvou komorách, poněvadž však nedostalo se jí volebního práva nejnižším třídám, nevyhovovala vídeňským demokratům. Došlo proto k povážlivým bouřím a vláda ustoupila úplně. Dne 15. května ustanoveno, aby o ústavních věcech rozhodl teprve říšský sněm o jediné komoře, svolaný na základě obecného práva volebního. Revoluční nálada v hlavním městě zastrašila dvůr tak, že 17. května uprchl do Inšpruku.

Ústavní
otázka.

Dvůr
v Inšpruku.

Poměry české. V Čechách zatím otázky národní vstoupily do popředí. V řadách vzdělaného občanstva českého největší vliv měla strana umírněných liberálů, vedená Františkem Palackým a Karlem Havlíčkem, který v „Národních novinách“ především přispíval k politickému osvícení národa. Strana ta postupovala společně s Němci, kde šlo o dobývání svobod občanských, ale vedle toho kladla zároveň důraz na národní zájem český. Proto odepřela jménem českého národa účastniti se voleb do říšského sněmu frankfurtského, čímž teprve národní spory v Praze, dotud překlenuté společným sklonem svobodomyšlným, nabyly prudkosti. V druhé řadě Čechové bránili se tomu, aby země mocnářství, kromě Uher, novou ústavou splynuly v jediný, z Vídně spravovaný celek, a žádali, aby říši dáno bylo zřízení federativní. Při tom ovšem většině nebylo dosti jasno, zdali federaci činiti mají skupiny národní nebo historické útvary starší s tradicemi státoprávními.

Národní
hnuti
české.

Snahy
federali-
stivní.

Pevnou oporou federalistickému postavení Čechů bylo kabinetní rozhodnutí z 8. dubna, kterým Ferdinand I., odpovídaje petici Pražanů, prohlašoval rovnoprávnost češtiny s němčinou, zaručoval, že bude zřízena odpovědná vláda zemská v Čechách s rozšířeným oborem působnosti a svolán zemský sněm, v němž vedle stavů zasedati budou volení zástupci ostatního občanstva. Připraviti předlohy pro

Kabin. list
z 8. dubna.

Národní
výbor.

sněm měl „národní výbor“, jenž se v Praze ustavil. Zemská vláda (gubernium), v jejíž čelo tehdy postaven byl hrabě Lev Thun, dala výboru povahu úřední tím, že jmenovala do něho své zástupce a vypsalala volby do sněmu zemského. Ve Vídni ministerstvo ovšem českým snahám federativním nepřálo a dvůr, v Inšpruku usídlený, vedl si proti deputaci z Prahy tam vyslané nerozhodně.

Slovanský
sjezd.

Bouře
červnové.

K poradě o společném postupu národů slovanských v říši habsburské svolán byl do Prahy 2. června 1848 slovanský sjezd, k němuž se dostavilo značné množství vynikajících zástupců. Jednání jeho bylo však přerušeno bouřemi, které o svátcích svatodušních (12. června) vznikly v Praze náhodnou srážkou mezi lidem a vojskem, jež rozdmýchána radikálními demokraty v hotovou revoluci. Velitel vojska kníže Alfred Windischgrätz bombardováním přiměl Prahu ke vzdání a zavedl tu stav obležení. Slovanský kongres se rozešel, k jednání sněmu českého nedošlo a naděje českých federalistů přišly vniveč.

Zrušení
poddan-
ství.

Říšský sněm a poměry v Uhrách. Říšský sněm ústavodárný sešel se ve Vídni 22. července; zástupcové kmenů slovanských měli v něm většinu. Nejdůležitějším činem sněmu bylo, že zákonem ze 7. září zrušil poddanství a dal tak selskému stavu občanskou rovnoprávnost; vrchnosti patrimoniální byly odškodněny závazným výkupem dávek poddanských a robot. Toto zrušení posledního zbytku středověkého feudalismu bylo nejcennějším výsledkem revoluce roku 1848. Další jednání sněmu bylo rušeno jak neshodou stran, tak novou revolucí ve Vídni, k níž podnět daly poměry uherské.

Neklid
v Uhrách.

Samostatná vláda uherská zřejmě pracovala k tomu, aby ze zemí uherských utvořila stát samostatný a v něm zajistila nadvládu Maďarům. Říšský sněm, přenesený do Pešti, prohlásil rovnost občanskou a hodlal dáti zemím koruny sv. Štěpána novou ústavu, jež ohrožovala dosavadní samosprávu nemaďarských částí koruny. Proti tomu však bouřili se Rumuni v Sedmihradsku a také Slováci vystoupili s požadavky jazykovými i politickými, které měly podepřítí národní osobitost jejich kraje. Srbové uherští svolali pak národní shromáždění do Karlovic, kde žádali, aby uznána byla samosprávnost vojvodiny srbské. Když vláda uherská proti nim poslala vojsko, porazili je a spojili se s Charváty, kteří toužili zřídit na Uhrách nezávislé království trojjediné (Charvátsko, Slavonie a Dalmácie) a vymohli si, že proti vůli vlády pešťské jmenován byl plukovník Josef Jelačić banem charvátským.

J. Jelačić.

Jelačić rázně postavil se v čelo branného odporu proti rozpínavosti maďarské a nečekaje útoku, vypravil se s vojskem v září přes Drávu. Současně pokusili se vůdcové Slováků o branný odpor proti Maďarům, při němž došlo zejména k srážce u Myjavy. Vláda uherská naproti tomu zřídila národní vojsko honvédské a naléhala u dvora císařského, aby byl Jelačić odvolán. Dvůr s počátku v těch věcech choval se kolísavě; teprve když byla zdolána revoluce v Praze a Radecký dobyl vítězství v Itálii nad králem sardinským, postavil se dvůr na stranu Charvátů proti Maďarům. Císař jmenoval samého Jelačiče královským komisařem v Uhrách a vyzval sněm v Pešti, aby se rozešel. Sněm však neposlechl. Kossuth utvořil výbor pro obranu země a donutil Jelačiče k ústupu. Tehdy dvůr císařský nařídil některým plukům vídeňským, aby přispěly bánovi na pomoc; strana demokratická ve Vídni, nakloněná Maďarům, zabránila tomu však povstáním, které 6. října v hlavním městě propuklo. Ministr války hrabě Latour luzou byl zavražděn. Císař odjel tehdy z Vídne do Olomouce a povolal říšský sněm do Kroměříže. Vídne bylo po krvavém odporu spojenými vojsky Windischgrätzovými a Jelačícovými dobyto. Pádem jejím byl učiněn konec revolučnímu ruchu v zemích mocnářství, kromě Uher.

Slovenský
odpor.Boj
v Uhrách.Vídeňské
povstání.

9. Počátky vlády Františka Josefa I.

Změna na trůně a sněm kroměřížský. Úspěchy proti hnutí revolučnímu v zemích rakouských měly být zesíleny změnou na trůně. Ferdinand I. vzdal se 2. prosince 1848 vlády, a důstojnosti císařské dostalo se 18letému synovci jeho Františku Josefu I. Krátce předtím postaven byl kníže Felix Schwarzenberg v čelo nového ministerstva. Sněm říšský v Kroměříži pokračoval v jednání o ústavě pro mimouherskou část mocnářství. Jeho výbory vypracovaly velmi svobodomyšlný návrh ústavní. Než ministerstvo a dvůr rozhodly se upravití stát podle svého. Sněm říšský byl 7. března 1849 rozpuštěn, když byla vláda tři dny předtím vyhlásila novou (oktrojovanou) ústavu, jež platila také pro země uherské. Její skutečné provedení bylo však oddáleno válkou v Uhrách.

František
Josef I.Ústava
z března
1849.

Porážka revoluce uherské. V Uhrách na sklonku roku 1848 došlo ke skutečné válce mezi vojskem císařským a Maďary. Nejprve císařští postupovali vítězně na všech stranách; v lednu 1849 Pešť padla do jejich moci, Kossuth s revolučním výborem ustoupil do Debrecína. Později však štěstí sklonilo se na stranu povstalců, takže znova ovládli hlavní

Válka
v Uhrách.

Világoš. město. Sněm uherský v dubnu 1849 zrušil dokonce závazek poddanský k dynastii habsburské a prohlásil Uhry samostatnou republikou. Než císaři Františku Josefovi I. tehdy na pokoření jejich dostalo se pomoci ruského cara Mikuláše I., který viděl v myšlence republikánské společného nepřítele všech států evropských. Ruské a rakouské sbory zlomily odpor uherský a 13. srpna 1849 velitel vojska uherského Artur Görgey vzdal se u Világoše. Kossuth a mnozí přední povstalci prchali za hranice, jiné stihly přísné tresty výjimečných soudů vojenských.

Absolutism. **Návrat k absolutismu.** Když byla revoluce na všech stranách udušena, vláda už nechodlala se dělit o moc se zástupci národa. Ústava z března 1849 nevešla vůbec v život a na sklonku roku 1851 byla výslovně zrušena. Vládlo se opět absolutisticky, ale jinak nežli v době před rokem 1848.

Správa státní. Stavovské výsady nebyly obnoveny ani stavovské sněmy; rovnost občanů před zákonem zůstala v zásadě zachována, poddanství odstraněno bylo důsledně výkupem břemen vrchnostenských; rolník stal se teprve tehdy plným vlastníkem své půdy. Rovněž zrušeny byly cechy a uvolněna činnost průmyslová; zrušeny byly celní hranice mezi zeměmi uherskými a ostatní částí monarchie. Samospráva obecní a správa politická, soudní i berní v nově zřízených okresech a v krajích byla upravena jednotně. Monarchie habsburská stala se teprve tehdy státem s jednotnou ústavou a vládou. Při tom z obavy před novým rozmachem ducha revolučního byl policejní režim zesilován podle možnosti, zvláště když po smrti Schwarzenbergově roku 1852 v čele vlády zůstal Alexander Bach, bývalý liberál vídeňský. Zřízeno bylo četnictvo, jež se zasloužilo o veřejnou bezpečnost, ale dozíralo trapným způsobem na každé hnutí občanů. Poroty nedlouho předtím zavedené byly zrušeny, svoboda tisku a spolků obmezena, nepohodlné osoby byly držány mimo svou zemi (Karel Havlíček roku 1851 v Brixenu). Svobodomyšlní lidé želeli trpce ztrát cenných svobod občanských i práv ústavních, kterých 1848 okusili. Snaha centralisační nepřála také národním snahám národů. Ministr vyučování hrabě Lev Thun zlepšil sice školství střední a pečoval o rozvoj vědecké práce na universitách, ale konkordátem vyhlášeným r. 1855 přiručena církvi katolické veliká moc, zvláště v soudnictví nad kněžstvem, v právu manželském a ve školství.

A. Bach. Konkordát.

Poměr říše k Německu. Fridrich Vilém IV. odmítl sice korunu císařskou z rukou demokratů frankfurtských, nevzdal se však myšlenky spojití Německo v pevnější jednotu národní pod svým vedením dohodou

s knížaty. Vláda rakouská, vedená Schwarzenbergem, postavila se však proti tomu a roku 1850 zdálo se, že dojde k válce mezi Pruskem a Rakouskem; v rozhodném okamžiku však Fridrich Vilém IV. ustoupil. V březnu 1851 obnoven byl bunt německý skoro na stejném základě jako před rokem 1848, otázka národní jednoty německé zůstávala nerozřešena.

Obnovení
spolku
něm.

ČÁST VIII.

Vznik národního státu vlášského i německého a otázka východní.

1. Císařství Napoleonovo a válka krymská.

Ludvík
Napoleon.

Státní převrat ve Francii. Ludvík Napoleon, stav se na sklonku roku 1848 presidentem, přísahal sice, že zachová republiku, ale už od počátku pomýšlel, jak by si zajistil trvalou moc. Proti straně radikální opíral se o vrstvy střední, straně katolické se zavdčil tím, že poskytl pomoci papeži v Římě. Trvalosti moci jeho vadil zvláště článek ústavy, který určoval, že president po čtyřech letech má odstoupiti. Závazku toho Ludvík Napoleon zprostil se převratem státním 2. prosince 1851, dav zatknouti vůdce oposice ve sněmovně a potlačiv kruté hnutí demokratů pařížských. V lednu 1852 byla prohlášena nová ústava, pro niž se byl národ francouzský předtím obecným hlasováním (plebiscitem) vyslovil a kterou udělen byl Ludvíkovi Napoleonovi presidentský úřad se zvýšenou mocí na deset let. Cíle konečného došel však president teprve v listopadu 1852, když novým plebiscitem národ francouzský přiznal mu dědičně důstojnost císařskou jako Napoleonovi III.

Státní
převrat.

Na-
poleon III.
(1852 až
1870).

Napoleon III. ve svých projevech kladl důraz na demokratický původ své moci, skutečně však vládl téměř absolutně a sbory zákonodárné staly se pouhou příkrasou. Horliví republikáni, na příklad básník Viktor Hugo, byli vypovídati. Při tom císař snažil se popularitu svou v národě povznést účinnou politikou hospodářskou. Jeho přičiněním rychle vznikala síť železnic, soustavně byly také splavňovány řeky. Vládu podporovaly ve všech podnicích nové veliké banky soukromé, zájem o obchod bursovní pronikal do všech tříd a s ním vzrůstal se i přepych. V tom šel v čele národa dvůr, vedený manželkou císařovou Eugeníí (rozenou Španělkou z hraběcího rodu Montijo). Paříž roz-

Kapita-
lism.

sáhlými regulacemi a stavbou nových čtvrtí měnila zcela svůj vzhled; rozvoj průmyslu jevil se na výstavách, pořádaných vládou.

Napoleon III. sliboval sice, že v politice zahraniční nepřijde ve stopách Napoleona I., ale neodolal touze po úspěších vojenských. Snaže se, aby Francie nabyla znovu hegemonie v Evropě, vracel se k politice militaristické. První velká válka, do níž politikou jeho Francie byla zapletena, byla válka krymská, vzniklá zvláštním vývojem poměrů v říši turecké.

Militarism.

Reformy Mahmuda II. Sultánu Mahmudovi II. (1808—1839) podařilo se přese všechny překážky zjednatí převahu snahám opravným, jimiž by se Turecko přizpůsobilo civilisované Evropě. Nejen zničil janičáry a reorganisoval vojsko, nýbrž také v celku odstranil lenní hospodářství v provinciích a tím utužil správu ústřední. Úřednictvu ustanoveny byly pevné platy ze státní pokladny. Vnější známkou vnitřní změny bylo zavedení fezu místo starotureckého turbanu.

Mahmud II.

Na veřejné mínění západoevropské účinkovaly příznivě reformní a pokrokové snahy vlády turecké, zejména hattišerif (vlastnoruční psaní sultánovo) z roku 1839, zaručující bezpečnost cti a majetku všech poddaných sultánových. Roku 1840 zaručily čtyři vzájemně na sebe řevníci velmoci evropské Turecku nezávislost a celistvost (smlouvou londýnskou).

Hattišerif
z r. 1839.

Srbsko. Mladým státem srbským zmítaly vnitřní zápasy mezi knížetem Milošem a vojvody z válek tureckých, kteří chtěli mítí značný podíl ve vládě. Když vlivem ruským a tureckým zvítězila oposice, a pravomoc knížecí měla být obmezena senátem s doživotními členy, vzdal se Miloš vlády (1839). Totéž učinil r. 1842 i syn a nástupce jeho Michal. Oposice, opírající se o Turecko, způsobila, že za knížete byl zvolen syn Karađorđův Aleksandr (1842—1858).

Srbsko.

Černá Hora. Stateční srbští horalé v Černé Hoře byli sice asi od konce století 15. poddanými sultánovými, ale nesnadno přístupné jejich území a spojení s Benátkami poskytovalo jim časem značnou míru samostatnosti. Od konce století 17. spravováni byli i ve věcech světských od metropolitů čili vladyků cetyňských, kteří voleni byli neustále z rodu Njegušův. Když r. 1851 zemřel metropolita Petr II., prohlásil se synovec jeho Danilo I. (1851—1860) se svolením Rakouska a Ruska za světského knížete Černé Hory. Turci se pokusili sice válečnou výpravou úchvat tento zmařiti, ale ustali, když Rakousko zakročilo.

Černá
Hora.

Válka krymská. Záležitost černohorská byla vítanou příležitostí i Rusku, aby uplatnilo svůj vliv v Turecku, stejně jako spor pravoslavných

Spor
v Palestině

Plány
Mikuláše I.

a katolíků o některé kostely v Palestině. Rusko totiž od míru Kučuk-Kajnardžského (1774) činilo si nároky na protektorát nade všemi pravoslavnými v říši turecké. Zájmy katolíků podporovala naproti tomu Francie. Marně snažilo se Turecko oběma stranám vyhověti. Pro cara Mikuláše I. však byla otázka posvátných míst pouhou záminkou k válce, jíž by se rozbila říše osmanská („nemocný muž“). Anglie, která tehdy měla největší vliv v Turecku, odmítla návrhy Mikulášovy, ale car nedal se tím odstrašiti. Spoléhaje na vděčnost Rakouska za pomoc r. 1849 poskytnutou, obsadil v červenci 1853 knížetství podunajská a počal v říjnu válku proti Turecku.

Válka
krymská
(1853 až
1856).

Rusko, neoblíbené v západní Evropě pro svůj odpor proti demokratické revoluci a pro potlačování svobody politické, zůstalo ve válce té osamoceno. Francie i Anglie hned při počátku války poslaly svá loďstva k ochraně Cařihradu. Když loďstvo turecké zničeno bylo loďstvem ruským v přístavě sinopském (30. listopadu 1853), vystoupily proti Rusku útočně. Dvůr vídeňský, na kterém zvítězila strana protiruská, rozhodl se pro ozbrojenou neutralitu, kterou Rusku zabráněno vtrhnutí na poloostrov Balkánský, a Rakousko obsadilo rumunská knížetství podunajská. Od podzimu 1854 soustředila se válka na jihozápadě Krymu, u ruského válečného přístavu Sebastopole. Šlo o zničení ruského loďstva a ruského panství v Černém moři. Boj byl velmi krvavý. Spojencům nepodařilo se pevnost úplně obklíčiti, aby nedostávala posil. Marně pokoušeli se také pohnouti Rakousko k válce proti Rusku. Za to přidala se k nim Sardinie, doufajíc, že spojenci budou ji podporovati, až bude se rozhodovati o věcech italských. Uprostřed války zemřel car Mikuláš I., zdrcen jsa posledními neúspěchy své politiky (1855). Syn a nástupce jeho Aleksandr II. (1855—1881), vida ve všech oborech státní správy rozvrat a úpadek, válkou odhalený, učinil po pádu Sebastopole se spojenci mír v Paříži (1856). Mírem pařížským zaručena byla opět celistvost a nezávislost Turecka. Mořské úžiny a Černé moře prohlášeny byly za neutrální, takže na pobřeží jeho nesměly býti budovány arsenály ani ruské, ani turecké.

Sebasto-
pol.Aleksandr
II.Mír
pařížský
(1856).

Multansku, rozšířenému o ruskou Besarabii, i Valašsku vrácena byla samospráva a právo voliti hospodáry. Obě knížetství, a též Srbsko, postavena byla pod dozor velmocí. Také nad křesťany v říši osmanské, jimž Turecko slíbilo rovná práva s muslimy, měly velmoci vykonávati společně ochranu. Dosavadní rozhodující vliv Ruska na Balkáně tím pominul; v následující době rozhodovaly o věcech balkánských společně velmoci, „evropský koncert“, do něhož přijato bylo i Turecko.

2. Vznik národního státu italského.

Politika Cavourova. Nezdařenými pokusy revolučními v letech 1848—1849 v Itálii důvěra v úspěch myšlenek republikánských poklesla a naděje vlastenců obracely se především k dynastii savojské. Král sardinský Viktor Emanuel II. (1849—1878) skutečně neustále hledal, kterak vytlačit Rakousko z poloostrova; znamenitého pomocníka dostalo se mu při tom v Camillovi hraběti Cavourovi. Cavour, stav se roku 1852 presidentem ministerstva sardinského, pečoval usilovně o povznesení malého království. Zároveň rozmnožoval však vojsko pro novou srážku s Rakouskem. Byl si ovšem vědom, že vítězství dosáhnouti nelze bez mocného spojence. Proto vystoupila Sardinie jako spojenec francouzský ve válce krymské. Cavourovi podařilo se pak přesvědčiti Napoleona III., že se upevní hegemonie francouzská v Evropě, bude-li Rakousko vytlačeno z poloostrova Italského. Na počátku roku 1859 bylo zjevno, že dynastie savojská co nejdříve znova se utká válečně s Rakouskem, majíc po boku císaře francouzského.

Viktor
Ema-
nuel II.

Cavour.

Spolek
s Napo-
leonem III.

Válka roku 1859. Všecka Italie severní a střední se vzrušila, jakmile válka opravdu vypukla na jaře roku 1859; obyvatelstvo vypudilo panovníky z Toskány, Modeny, Parmy a papežského legáta z Bologny. Vojsko rakouské bylo v červnu spojenou armádou francouzsko-sardinskou poraženo u Magenty a u Solferina; Cavour doufal, že dalším útokem zmocní se i Benátska a jednal s uprchlíky uherskými a s Garibaldim o povstání v Uhrách i v Dalmácii. V rozhodné chvíli Napoleon III. zanechal však úmyslu vytlačit Rakousko z Benátska a učinil po schůzce s Františkem Josefem I. příměří ve Villafrance přes odpor krále sardinského. Konečným mírem Rakousko postoupilo králi sardinskému pouze Lombardii; státy italské měly pak utvořit konfederaci pod čestným předsednictvím papežovým. Ale obyvatelé Toskány, Modeny, Parmy a Bologně nemínili přijmouti bývalých panovníků a obecným plebiscitem rozhodli, že se připojují k monarchii Viktora Emanuela. Napoleon III. svolil k tomu, dal si však za to postoupiti Savojska a Nizzy.

Válka
v Lom-
bardii
(1859).

Villa-
franca.

Savojsko
a Nizza.

Království italské. Skoro zároveň vypuklo na Sicílii povstání proti vládě krále neapolského. S tajným souhlasem Cavourovým národní hrdina Josef Garibaldi přeplavil se v květnu 1860 s hrstkou nadšenců z Janovska na Sicílii, postavil se v čelo povstání a podnikl vzpouru také v Neapolsku. Skoro bez boje ovládl království s hlavním městem. Neočekávaný úspěch ten dodal odvahy králi sardinskému, že dal

Sicilské
povstání.

Stát
papežský.

obsaditi svým vojskem papežské provincie Umbrii a Marku An-konskou a, spojiv se s Garibaldim, potřel poslední zbytky bourbonského vojska v Neapolsku. Dobyté provincie vesměs provolaly Viktora Emanuela za krále, který tak se stal vládcem celého poloostrova, kromě Benátska a pak kraje kolem Říma, jenž zůstal papeži. V únoru 1861 sešli se zvolení zástupcové všech krajů ve společný parlament, který prohlásil Viktora Emanuela prvním ústavním králem italským. Téhož roku zemřel Cavour, jenž nejvíce přispěl k sjednocení národa.

Království
italské
(1861).

Boj o Řím. Když utvořeno bylo království italské, všichni Vlachové toužili, aby se Řím stal hlavou nového království. Pius IX. však bránil vší silou světského panství církevního. Vlivem Napoleonovým zavázal se Viktor Emanuel I., že nebude útočiti na Řím a učinil Florencii sídlem královského dvora. Když Garibaldi s dobrovolníky o své vůli 1867 se odvážil útoku na Řím, byl vojskem papežským za pomoci sboru francouzského u Mentany poražen. Jednání Napoleonovo roztrpčilo celou Itálii a způsobilo, že rychle vymizela vděčnost k císaři francouzskému i přes to, že roku 1866 po válce pruskorakouské vlivem Napoleonovým dostalo se království italskému Benátska.

Mentana.

3. Zápas Pruska s Rakouskem.

Vystoupení Bismarckovo. Jako v Itálii ani v Německu myšlenka národního sjednocení nezdarem let 1848—1849 nebyla odbyta, narážela však na soupeřství Pruska a Rakouska. Strana maloněmecká, jejíž tužbou bylo vytlačit Rakousko ze spolku německého, nabývala přívrženců. V Prusku nový panovník Vilém I. měl za hlavní úkol zesílit a odborně vyzbrojit armádu. Pro zvětšený náklad na vojsko však se vláda jeho dostala do tuhého sporu se sněmovnou pruskou, kde směr liberální nabył většiny. Spor se zostřil, když král v září 1862 postavil v čelo ministerstva Otu z Bismarck-Schönhausenu. Bismarck (* 1815), jenž předtím jako diplomatický zástupce Pruska ve Frankfurtě, v Petrohradě a v Paříži poznal poměry německé i evropské, většině sněmu byl zpátečníkem, který hájí jen vládu koruny a šlechty v Prusku. Skutečným Bismarckovým cílem životním bylo rozřešiti národní otázku německou pod vedením Pruska. Byl však přesvědčen, že cíle nelze dojiti demokratisací států německých a dohodou s Rakouskem, nýbrž „krví a železem“. Proto zvyšoval pruskou moc vojenskou a rozhodně čelil snahám císaře Františka Josefa I. o nápravu spolkových poměrů německých. Věda, že doba nejbližší přinese neodvratnou srážku

Vilém I.
1861 až
1888).

Bismarck.

s monarchií habsburskou, snažil se včas Prusku zabezpečiti přátelství dvora ruského. Stav věcí v Německu byl pak v zápětí značně zatížen otázkou šlesvicko-holštýnskou.

Sblížení
s Ruskem

Válka s Dánskem. Když roku 1863 zemřel dánský král Fridrich VII., jeho nástupcem v Dánsku stal se Kristián IX. z rodu sonderbursko-glücksburského. Podle předchozích úmluv měl vládnouti také v Holštýnsku a v Šlesviku, ale toliko jako v zemích, jež s Dánskem byly jen osobní unií spojeny. Nový král byl však národní stranou v Kodani donucen, aby podepsal ústavu, již se naprosto slučoval Šlesvik, po většině Dány obydlený, s Dánskem. Tomu odpíral německý spolek i veřejné mínění německé, které žádalo proto, aby Šlesvik i Holštýn byly od Dánska odloučeny a dány principi Fridrichovi Augustenburskému. Prusko a Rakousko vystoupily tehdy proti Dánsku a roku 1864 společnou výpravou vojenskou obsadily po několika krvavých bitvách celý poloostrov Jutský. Mírem vídeňským v říjnu 1864 král dánský vzdal se obou vévodství i Lauenburska. Tím však nebylo rozhodnuto, komu země dobytá a vítězi společně spravovaná (condominium) má připadnouti. Rakousko podporovalo nároky rodu augustenburského, kdežto Bismarck chtěl dobytá vévodství připojiti k Prusku. Spor se na čas zabránilo smlouvou, již se Prusku dostalo trvale Lauenburska a zatímni správy Šlesvika, kdežto Holštýn ponechán byl pod správou vlády rakouské.

Otázka
šlesvicko-
holštýn-
ská.

Válka
dánská
(1864).

Válka prusko-rakouská. Smlouvou tou srážka byla jen odročena a Bismarck nijak se nepříčinil, aby jí zabránil, nýbrž spíše hleděl zajistiti Prusko co nejlépe, kdyby došlo k válce. Zabezpečil si zejména neutralitu Napoleona III. a získal zároveň cenné spojenectví Italie. Viktor Emanuel I. toužil po Benátsku a učinil v dubnu r. 1866 s Pruskem smlouvu na odboj a výboj. Potom Bismarck rozjitřil spor s Rakouskem tím, že ve spolkové radě frankfurtské navrhl úplnou změnu ústavy spolkové. Rakousko odmítlo jednati o návrhu tom a žádalo, aby spolková rada rozhodla definitivně spor šlesvicko-holštýnský. Prusko vtrhlo však do Holštýnska a vytlačilo odtud posádky rakouské. Tak v červnu došlo k válce.

Italie.

Válka r.
1866.

Většina spolkových knížat, zejména král hannoverský a saský, kurfiřt hessenský a veškerá knížata jihoněmecká přidala se k Rakousku. Jen některá knížata severoněmecká šla s Pruskem.

Vojsko pruské, jehož postup se dál podle plánů náčelníkem generálního štábu Moltkem předem vypracovaných, zmocnilo se Hannovera, Hessenska i Saska a proniklo vítězně až do Bavor. Rozhodlo

Moltke.

však tažení do Čech. Vojsko pruské proniklo trojím směrem do země, podél Labe, z Lužice a ze Slezska. Armáda rakouská, jejíž předovky byly proti novým jehlovkám pruským zbraní nedokonalou, vedená Benedekem, soustřeďovala se u Olomouce, ale postoupila potom včas do severovýchodních Čech. Jednotlivé sbory její utrpěly řadu porážek (u Náchoda, Skalice, Mnichova Hradiště, Jičína) a celek podlehl dne 3. července u Králové Hradce vojskům pruským, jejichž dvě hlavní armády se v poslední chvíli spojily na bojišti. Prusové potom skoro bez boje obsadili Čechy a pronikli až do jižní Moravy. Zatím bojovalo se také v Itálii, kde u Custozy arcivévoda Albrecht porazil krále italského a brzo potom loďstvo rakouské zvítězilo nad silnějším vlášským u ostrova Visa.

Úspěchy ty však nevyvážily porážek na bojišti severním, kde vítězně postupující Prusové ohrožovali samu Vídeň. Evropa byla překvapena neočekávaným vítězstvím pruským a Napoleon III. cítil se povinen zakročit, zvláště že císař rakouský ho o to žádal a jemu Benátska postoupil. Král pruský Vilém I. hodlal přes to pokračovati v boji, ale prozíravý Bismarck přiměl ho, že v červenci 1866 učinil příměří v Mikulově. Mír konečný podepsán byl v Praze 23. srpna.

Rakousko ztratilo sice pouze Benátsko, které Napoleonem III. bylo odevzdáno poražené Itálii, ale vzdalo se zato také veškerého vlivu v Německu, přivolivši, aby se spolek německý rozešel. Prusko vzrostlo značně na újmu německých spojenců rodu habsburského; zabraloť celé království hannoverské, Šlesvik i Holštýn, kurfiřtství hessenské, Nassavsko a Frankfurt, takže mu rázem přibýlo $4\frac{1}{2}$ milionu obyvatelů. Poměry německé tím byly značně zjednodušeny. Se státy německými na severu řeky Mohanu Prusko smluvilo t. zv. spolek severoněmecký, který byl rozhodným úspěchem snahy po národním sjednocení. Spolek měl středisko zákonodárné v říšském sněmu, volném od veškerého obyvatelstva obecným, rovným právem volebním, jímž Bismarck chtěl zajistiti Prusku náklonnost strany liberální. Moc výkonná byla svěřena radě spolkové, v jejímž čele stál král pruský jako president a velitel vojenské moci spolkové, maje právo jmenovati kancléře spolkového a zastupovati spolek na venek. Jihoněmecké státy zachovaly si nezávislost na Rakousku i na spolku severoněmeckém; ale Bismarckovi, jako kancléři spolkovému, se záhy podařilo s nimi sjednati spolek, kterým se zavázaly, že ve válce postaví své sbory pod vrchní velení krále pruského. Spojení jihu se severem německým bylo utuženo také úmluvou o jednotě celní, podle které státy jihoně-

Hradec
Králové.

Custoza.

Benátsko.

Mír
pražský.Spolek
severo-
německý.Jih a sever
německý.

mecké vysílaly své zástupce do říšského sněmu k společnému jednání o celních věcech (Zollparlament).

4. Pád Napoleona III. a vznik říše německé.

Zámořské podniky Napoleona III. Císař Napoleon III., dodávav se ve válce krymské a ve válce italské značných úspěchů vojenských, neopomíjel uplatňovat moc francouzskou mimo Evropu. Ve spolku s Anglií zahájil roku 1857 válku s Čínou, k níž vnitřní zmatky v „nebeské říši“ daly záminku. Sbor francouzsko-anglický zmocnil se r. 1860 Pejpinu. Čína tehdy podepsala mír, v němž připustila, aby mocnosti měly u dvora císařského stálá vyslanectví a dopustila svobodu křesťanství. Brzy potom Francie opanovavši Kočínčinu (1862) položila základ k svému panství indočínskému. Tehdy také francouzský kapitál umožnil provedení průplavu suezského, který Ferdinandem Lessepsem byl r. 1869 dokončen.

Čína.

Suez.

Veliké naděje skládal Napoleon III. do výpravy mexické. V republice mexické došlo k prudkým sporům mezi stranou konservativní a liberály, v nichž r. 1860 zvítězili liberálové vedení mesticem Benitem Juarezem. Ježto však nechtěli uznati závaznosti státních půjček v Evropě učiněných stranou protivnou, vystoupilo loďstvo anglické, španělské i francouzské proti Mexiku. Včasnými ústupky Juarez usmířil Anglii, ale francouzské vojsko stalo se r. 1863 pánem větší části země a Napoleon III. pohnul rakouského arcivévodu Maxmiliána, že přijal důstojnost císaře mexického. Strana jeho byla však v menšině, a vojsko francouzské zůstalo jedinou oporou Maxmiliánovou. Opory té byl zbaven, když Napoleon na duraznou žádost Spojených států amerických vojsko odvolal. Maxmilián vytrval v Mexiku, byl však vítězným Juarezem r. 1867 v Queretaru zajat a zastřelen; v Mexiku pak znova byla prohlášena republika.

Mexiko.

Císař
Maxmilián

Domácí poměry francouzské. Neúspěchu Napoleonova v Mexiku a ochraňování papežského Říma proti Vlachům užila proti císaři svobodomyslná oposice ve Francii. Oposice ta vzrůstala zřejmě a proto Napoleon III. chtěl upevniti trůn novým úspěchem v politice zahraniční. Roku 1866 doufal, že Prusko bude poraženo a že snadno bude moci zabrat některý kraj na Rýně. Vítězství pruské však zcelilo živel německý v útvar schopný lepšího odporu. Veřejné mínění francouzské kladlo to za vinu císařovi a žádalo „kompensace“, jež by vyvážila zvětšení Pruska. Napoleon III. pomyslel tehdy, že zabere

Oposice
ve FranciiPlány Na-
poleona
III.

Belgii nebo koupí Lucembursko; ale záludná politika Bismarckova zmařila také tyto plány. Proto nespokojenost ve Francii rostla a císař marně čelil jí některými ústupky ve směru liberálnějšího rázu své vlády. Zároveň jednal tajně s Rakouskem o spojenectví proti Prusku. Rakousko bylo k tomu hotovo, hledajíc odvetu za Hradec Králové, ale žádalo, aby také Italie byla pojata do spolku. Viktor Emanuel nebyl k tomu neochoten, přestane-li Francie zaručovati papežské panství v Římě, kde se právě sešel obecný koncil vatikánský, který roku 1870 prohlásil neomylnost papežovu. Napoleon III. zdráhal se však, aby si nepopudil stranu katolickou ve Francii; spolek s Rakouskem a Itálií nebyl tudíž dojednán a Francii samé bylo čeliti moci pruské.

Koncil
vatikán-
ský.

Španělsko.

Válka německo-francouzská. Podnětem ke srážce francouzsko-pruské byly věci španělské. Neklidná vláda královny Isabelly skončila se r. 1868, kdy ji revoluce vypudila ze země. Ústavodárný sněm španělský nabízel roku 1870 korunu španělskou princí Leopoldovi z katolické větve rodu hohenzollerského, což však způsobilo ve Francii takovou bouři, že Leopold koruny nepřijal. Ale francouzský zahraniční ministr chtěl tento úspěch Francie zvýšiti ještě tím, že žádal, aby král pruský Vilém I. výslovně prohlásil, že nedopustí ani budoucně kandidatury člena svého rodu na trůn španělský. Vilém I., který dlel právě v lázních v Emži, odepřel takové prohlášení a Bismarck, chtěje urychlití válečnou srážku s Francií, dokud k ní nebyla lépe připravena, uveřejnil o své vůli o jednání tom zprávu takovou (emžská depeše), že vzbudila v celém Německu rozhořčení a ve Francii byla přijata jako národní urážka.

Emžská
depeše.

Válka
německo-
francouz-
ská.

Sedan.

V druhé polovici července 1870 propukla válka. Teprve tehdy ukázalo se, jak nepřipravena a osamocena je Francie. Jižní Německo neváhalo se připojit k spolku severoněmeckému pro boj národní, jehož postup byl Moltkem opět výborně připraven. V prvních dnech srpna 1870 trojí armáda německá překročila hranice francouzské v Lotrinsku i v Alsasích; sbory francouzské, bez jednotného plánu postupující, byly po několika porážkách donuceny k ústupu. V druhé polovici srpna vojsko francouzské krvavými bitvami u Vionville a Gravelotte bylo roztrženo na dvě; polovice sevřena byla v Metách, zbytek s Napoleonem III. ustupoval na severozápad, až u Sedanu byl obklíčen, na hlavu poražen a 2. září donucen ke kapitulaci.

Zpráva o neočekávaném zajetí císařovně způsobila v celé Evropě vzrušení. Vhodné příležitosti této užil zejména král italský a zmocnil se 20. září Říma, nedbaje klateb papežových. Zatím v Paříži vypukla

revoluce; 4. září svolána byla republika a zřízen výbor pro národní obranu. Výbor pokusil se jednati s Bismarckem; ježto se však vzpíral vydati Německu části Alsas a Lotrinska, přitrhla vojska německá před Paříží. Město vzchopilo se k zoufalé obraně, ale železný kruh přesily nepřátelské je sevřel se všech stran. V říjnu 1870 i sbor francouzský v Metách se vzdal. Národní výbor, v čele s Gambettou a Freycinetem, postavil sice do pole v povodí Loiry, v severní i východní Francii, nová vojska, jež měla Paříž vysvoboditi, ale vojska ta byla napořád porážena přes veškerou hrdinnost jednotlivých skupin. Výpady z Paříže nic nepomáhaly; město, jež trpělo velice bezohlednou dělostřelbou německou, nemělo již dostatek potravin. Došlo tedy v lednu 1871 ke kapitulaci posádky pařížské a obecnému příměří, které umožnilo provést volby do národního shromáždění, svolaného do Bordeaux. Shromáždění svěřilo moc výkonnou starému Adolfovi Thiersovi a ujednalo 26. února ve Versailles mír, který byl později (v květnu) ve Frankfurtě dojednán a ratifikován. Paříž byla pokořena slavnostním vítězným průvodem části vojska německého. Francie odstoupila Německu Alsaska a větší části Lotrinska s pevností metskou a zavázala se, že zaplatí do tří let pět miliard franků válečné náhrady.

Komuna pařížská a republika francouzská. Když ujednán byl mír, shromáždění národní přestěhovalo se z Bordeaux do Versailles, což vzbudilo v Paříži nespokojenost, ježto zároveň bylo zjevno, že strany konservativní mají většinu ve shromáždění. Republikáni pařížští obávali se, že obnovena bude opět monarchie. Proto vzbouřila se v Paříži 18. března národní garda a proletariát proti vládě versaillské a strana socialistická užila vhodné příležitosti k převratnému dílu. Revoluční výbor (commune) zmocnil se vlády nad městem. Francie měla se státi volnou federací socialistických republik městských. Teprve po dvouměsíčním boji zdolala vláda versaillská vojskem vzpouru, při níž byly nesmyslně ničeny znamenité budovy. Vláda francouzská potom, vedená staříčkým Thiersem, snažila se povznést zemi z pohrom válečných.

Již roku 1873 splacena byla úplně náhrada válečná Německu. Zároveň Francie usilovně zvyšovala moc vojenskou. Velmi obtížno bylo však upravití ústavní poměry francouzské. Většina poslanců v národním shromáždění přála si, aby obnovena byla monarchie bourbonská. Strana radikální, vedená Gambettou, čelila jim však rázně, až roku 1875 myšlenka republikánská zvítězila. Teprve tehdy byla Francii dána ústava definitivní. Postaven byl v čelo státu president,

Republika
v Paříži.

Obléhání
Paříže.

Mír
r. 1871.

Komuna
pařížská.

Ústavní
spory.

Gambetta

Tunis.

volený na sedm let, ale moc skutečná zůstala v rukou parlamentních ministrů, t. j. ministerstev odpovědných sborům zákonodárným, senátu a sněmovně poslanecké. Zápas stran politických způsobovaly časté změny ministerstva a dosti příkré rozpory zásadní zůstávaly mezi táborem konservativním, hájícím trvání dosavadních řádů společenských i katolické tradice, a táborem radikálním, který chtěl, aby Francie stanula v čele demokratického pokroku v lidstvu. Při tom rostl však nepochybně blahobyt země i její država zámořská. Francie nabyla zejména roku 1881 protektorátu nad Tunisem a rozšířila svou moc ve Východní Indii zabráním Annamu i možností šířiti se do jižní Číny.

Císařství
německé.

Císařství německé. Vítězství nad Francií, dobyté společným úsilím všech krajů německých, vedlo přirozeně ke splynutí spolku severoněmeckého s Německem jižním v jediný stát spolkový. Věc byla již za války Bismarckem ujednána. Dne 18. ledna 1871 byl král pruský Vilém v slavnostní síni Ludvíka XIV. ve Versailles prohlášen dědičnou hlavou nové říše německé, císařem německým.

Ústava
říše
německé.

Ústava říše německé byla založena na podobných základech, jaké měla ústava spolku severoněmeckého. Bismarck chtěl spojení živel německý v mohutný celek pod vedením Pruska, ale při tom šetřil podle možnosti dědičných práv jednotlivých dynastií. Říše stala se státem spolkovým, složeným z 22 monarchií a tří měst hansovních. Ze samosprávy jednotlivých států vyňaty společné záležitosti říšské, zejména politika zahraniční, vojenství, cla a smlouvy obchodní, poštovní, mincovnictví, právo trestní a občanské. Alsasko a Lotrinsko utvořilo zvláštní území říšské. Zákonodárství v říši německé přiznáno říšskému sněmu, volenému podle obecného práva volebního, a radě spolkové, složené ze zástupců vlád jednotlivých států. Nejvyšším úředníkem říše byl kancléř říšský. V rukou Bismarckových úřad říšského kancléře nabyt velikého významu. Jeho osobnost přispěla především k tomu, že národní ráz německý značně se změnil; Němci stali se namnoze tvrdými realisty, pyšnými na své vojenství a snažícími se především dohoniti průmyslem a obchodem západní sousedy.

Bismarck
kancléřem.

Politika Bismarckova a zápas kulturní. Přední snahou Bismarckovou bylo, aby zabezpečil říši německou před odvetou Francie. Proto zesiloval vojenství německé a zároveň zabraňoval, aby Francie nezískala si za spojence ani Rusko ani Rakousko.

Zápas
kulturní.

V domácí politice Bismarck opíral se namnoze o stranu národně-liberální, která měla živý zájem na zesílení státní jednoty německé, kdežto strana katolická (centrum), zastupující hlavně Německo jižní, Porýnsko a Vestfálsko, spíše hověla duchu partikularistickému. Poměr vlády říšské k církvi katolické zhoršil se zvláště t. zv. zápasem kulturním. Počátek zápasu toho pojal se k prohlášení neomylnosti papežské roku 1870 na koncilu vatikánském, proti němuž se postavila v Němcích strana t. zv. starokatolíků. Bismarck bral starokatolíky v ochranu, vypověděl

řád jesuitský z Němec a snažil se uvésti pruské duchovenstvo katolické zřejmě v závislost na moci státní. Proti snahám těm postavila se však církev katolická se vši růzností. Zápas trval v Prusku několik let; nepoddajní duchovní byli zalařováni a v některých krajích byla přerušena i správa církevní. Zvláštního rázu nabyl boj ten v Poznaňsku, kde přidružila se k němu také otázka národnostní, ježto Poláci byli většinou horliví katolíci. Vláda pruská jala se tehdy horlivěji nežli předtím potlačovati národní citění polského lidu a setrvala při tom, i když její boj s církví katolickou byl ukončen. To stalo se, když roku 1878 zemřel Pius IX. a nastoupil Lev XIII. (1878—1903), obratný diplomat; za něho se boj zmínil a skončil po několika letech dohodou, v níž církev katolická uhájila většiny svých nároků.

Lev XIII.

5. Rusko za vlády Aleksandra II.

Selská reforma. V krymské válce se ukázala zastaralost vnitřního zřízení ruského. Stát potřeboval větších příjmů, četnějšího a lepšího vojska, rozmnožení inteligence, lepší správy i soudnictví, více svobody veřejného mínění. Především bylo však podle svorného mínění vlády i vzdělanců nezbytně třeba, aby zrušeno bylo nevolnictví. Neobyčejný počet místních bouří selských v posledních letech Mikuláše I. budil postrach ve vládě i v šlechtě. Značná část šlechty ostatně chápala hospodářské výhody, plynoucí z práce svobodné a přiměřeně odměňované. A tak mohl nový car Aleksandr II. (1855—1881) pomýšleti bez obavy na reformu selskou. Po několikaletých pracích přípravných ohlášen byl proslulý zákon ze dne 19. února (= 3. března) r. 1861, jímž nabyli sedláci vrchnostensští ihned osobní svobody a přestali býti nevolníky panskými. Své pozemky musili si ovšem od statkářů vykoupiti, ale tak, že za sedláky platil statkářům stát 5 % dlužními úpisy, sedláci pak měli platiti státu po 49¹/₂ roku výkupné platy. Sedlákům vybaveným z patrimonijní moci vrchností dána byla samospráva. Z obavy před překotnými změnami v selské držbě pozemkové zůstalo v platnosti dosavadní obcové vlastnictví půdy. Selská obec (mir) prováděla občasné rozdělování půdy příslušníkům svým a ručila vládě za správné placení daní. Později provedena byla reforma podobně též u sedláků státních.

Aleksandr II. (1855 až 1881).

Selská reforma r. 1861.

Selská reforma znamená důležitý obrat v dějinách ruských. Jí položen byl základ k novověkému vývoji Ruska. Šlechta pozbyla své rozhodující převahy ve společnosti, jež se rychle demokratisovala, přehradu mezi jednotlivými stavy padaly. Vývoj života hospodářského mohl rychleji pokračovati, zvláště v průmyslu. Zrušení výsad šlechtic-

Její účinky.

kých neslo s sebou ovšem nutné reformy celého státního zřízení. Ale přípravy za tím účelem konané doznaly značné poruchy polským povstáním r. 1863.

Polské povstání „lednové“. Obecné uvolnění politického života po válce krymské pocítlo se i v Polsku. Tam čekaly se ovšem zvláště větší svobody pro národnost polskou. Když však dlouho nepřicházely, vznikalo pod dojmem úspěchů italských v nedávné válce s Rakouskem vření, živěné z Francie polskými vystěhovalci. Romantickou poesii Adama Mickiewicze (1798—1855) a Zikmunda Krasińského (1812 až 1859) byli Poláci utvrzováni v domněni, že Evropa ve vlastním svém zájmu se přičiní, aby krivda na nich spáchaná byla napravena. Proto nedošly politické ústupky a hospodářské reformy, jež vláda ruská r. 1861 zavedla v Polsku, uznání v polské společnosti.

Revoluční hnutí ještě vzrostlo, když v čelo civilní správy v království polském postaven byl markýz Aleksandr Wielopolski (1862), jenž sice vzkřísil polskou universitu ve Varšavě, ale budil v národě rozhořčení, že, ač Polák, chtěl vnucovati oddanost k Rusku. V lednu r. 1863 propuklo zjevně povstání. Ježto však nemělo dosti peněz a nenalézalo ohlasu v lidu obecném, bylo bez nesnází od vlády ruské zdoláno (1864). Vláda ruská od té doby přísně potlačovala každý projev polské nespokojenosti a odstraňovala zbytky zvláštního postavení Polska. Místo názvu „království polské“ zaveden název „území povisecké“. Aby zlomena byla moc šlechty, provedena byla selská reforma pro sedláky mnohem výhodněji než v Rusku. Ruština zaváděna byla za jazyk vyučovací do všech škol a za jazyk úřední do všech úřadů, z nichž Poláci znenáhla byli vypuzováni. Církev katolická byla stížena mnohými útlisky. Pronásledování šlechty, duchovenstva a živlu polského vůbec prováděno nejvyšší měrou v Litvě. Společnosti ruské, rozhořčené diplomatickým projevem Anglie a Francie ve prospěch Poláků (1863), zmocnilo se přemrštěné záští národní, jež nabylo převahy nad proudem liberálním, Polákům nakloněným.

Další reformy. Po reformě selské následovala v Rusku reforma místní samosprávy. R. 1864 zřízena krajská a guberniální „zemstva“, jimž přirčena byla péče o nižší školství, zdravotnictví, silnice a pod. Zastoupení v nich měli vedle šlechty a měšťanů i sedláci. Velmi zdařilá byla reforma soudnictví, v němž na př. zavedeny byly soudy porotní. Universitám se dostalo úplné samosprávy a ve školství středním položeno těžiště ve vzdělání klasické. Pro ženy byla zřízena

Polské
poměry.

Adam
Mickiewicz.

A. Wielo-
polski a
povstání
r. 1863.

Útlisk
Poláků.

Zemstva.

Školství.

zvláštní vyšší učiliště. Nový zákon censurní usnadnil rozvoj novinářství a publicistiky.

Obzvláštní péči věnovala vláda Aleksandra II. reformám vojenským. Služba vojenská stala se povinností obecnou, zároveň pak byla zkrácena z 25 na 6 let. Armáda byla zreorganísována a nově vyzbrojena; zbudováno bylo také nové loďstvo válečné. S pomocí cizího kapitálu bylo zbudováno několik hlavních železnic. Státní výdaje sice rostly, ale státu dostalo se opravami potřebných základů rozvoje kulturního a hospodářského. Blahodárné účinky reformem pocítil brzy průmysl tovární, který, jsa nadto chráněn vysokými cly, činil další významný pokrok. Selská reforma dala mu dostatek svobodných dělníků. Šlechtici statkáři ukládali kapitál získaný výkupem selských pozemků do podniků průmyslových a obchodních.

Vojsko.

Průmysl.

Nihilism. Reformy Aleksandra II. neuspokojovaly, ježto přechod ze starých nevolnických řádů, v nichž šlechtě připadal rozhodující vliv, ve stav podobající se západoevropskému měšťanskému demokraticismu, byl spojen s různými hmotnými nesnázemi pro šlechtické statkáře i pro průmyslové a obchodní podnikatele. Selská reforma pak namnoze ztenčila sedlákům jejich pozemky a přitížila jim novými platy a vyššími daněmi. Šlechta, továrníci s obchodníky a vyššími školami odchovaná intelligence se spisovateli v čele žádali udělení konstituce. Poněvadž car chtěl udržeti absolutism, proto většina obyvatelstva chovala k vládě jeho nedůvěru a nechut. Tato nálada prospívala vzrůstu krajního kulturně-politického proudu, jenž, vycházející z pokroku badání přírodovědeckého a z pozitivistické i materialistické filosofie západní, chtěl dosavadní základy světového názoru ruského, hlavně náboženství, nahraditi přírodními vědami a přetvořiti zároveň společnost podle teorií socialistických. Přeměna ruské společnosti, způsobená zrušením selského nevolnictví, se zdála k tomu poskytovat příležitost, a obcové vlastnictví selských pozemků se jevilo vhodným k tomu prostředkem. Poněvadž mnozí přívrženci těchto snah chtěli dosavadní poměry rázem zbořiti, proto je Ivan Sergějevič Turgenev nazval ve svém románu „Otcové a děti“ (1862) nihilisty. Když nihilisté začali své převratné snahy šířiti mezi dělníky a mezi sedláky po vesnicích, vláda obmezujíc veřejnou svobodu, jala se hnutí toto násilně potlačovati. Nihilisté odpovídali na to vražednými pokusy proti vynikajícím hodnostářům státním a soustředili konečně snahy své k zavraždění samého cara. Nově povoláný náčelník vlády hrabě Loris-Melikov snažil se nihilistům čeliti novými reformami; nežli je však mohl provésti, byl Aleksandr II. nihilisty zavražděn při vyjíždce v Petrohradě (13. března 1881).

Nespokojenost.

Nihilisté.

J. S. Turgenev.

Loris-Melikov.

Smrt Aleksandra II.

Vzrůst panství ruského v Asii. Za vlády Aleksandra II. získalo Rusko rozsáhlá nová území v Asii. Již v 17. století dospěla ruská kolonisace v Sibiři až k Tichému oceánu a Rusové zabrali Kamčatku. Čína. Za války Číny s Anglií a Francií dalo si Rusko od ní postoupiti levý břeh Amuru a pravý břeh této řeky od jejího ústí až k ústí řeky Ussuri (1860). Nejdůležitějším místem v těch stranách stal se tichomořský přístav Vladivostok. Japonsku dány ostrovy Kurily za jižní polovici Sachalinu (1875). V letech 1864—1881 nabyto rozsáhlého území ve střední Asii na účet chanátu kokanského, chivského a bucharského, jejichž obyvatelstvo olupovalo ruské obchodní karavany a napadalo sousední ruské území. Rusko zmocnilo se po několikaletých bojích značné části území chanátů chivského a bucharského a učinilo je závislými. Chanát kokanský byl přivtělen k říši ruské (1875). O něco později opanováno bylo Zakaspicko (1881). Střední Asie. Za-kaspicko.

Zlatý věk literatury ruské. Neutěšené vnitřní poměry doby Mikulášovy a horečné úsilí, jež společnost doby Aleksandra II. věnovala snahám reformním, působily blahodárně na rozvoj ruské literatury, zvláště beletristické. Za nepříznivých poměrů censurních toliko tímto druhem slovesným bylo možno prováděti hlubší kritiku domácích ruských poměrů. Proto krásná literatura se stala věrným zrcadlem ruské duše a ruského národního života se všemi jeho touhami a strastmi, které přední spisovatelé promítali do poměrů obecné lidských. Rozkvět literatury této spadá do let 1840—1880. Začal jej Ivan Sergějevič Turgenev (1818—1883), jenž svými „Lovcovými zápisky“ podstatně přispěl k pádu nevolnictví. K němu druží se Ivan Aleksandrovič Gončarov (1812—1891) a básník Nikolaj Aleksejevič Nekrasov (1821—1877). Michalem Saltykovem-Ščedrinem (1826—1889) začíná literatura „žalující“ na ruské „bezpráví“. Ve Lvu Nikolajeviči Tolstém (1828—1911) a Fedoru Michaloviči Dostoevském (1821—1881) dosáhl svého vrcholu ruský realism, který značně předhlonil realism západoevropský. Oba tito apoštolové humanity liší se značně způsobem, kterým snažili se dosáhnouti svého cíle. Tolstoj od románu, v němž mistrně zobrazoval život lepší společnosti, přešel k publicistickému hlásání pravé lásky křesťanské a odporu proti veškerému násilí, byť se dalo i v zájmu státu a k jeho rozkazu. Dostoevskij líče hrozné obrazy ze života lidí chorých a nešťastných vzbuzuje hluboký soucit Tolstým a Dostoevským nabyta literatura ruská významu světového. Po tomto vyvrcholení však dostavila se po r. 1880 zjevně únava a skleslost, způsobená zklamáním smělejších nadějí reformních. Krásná literatura. Tolstoj. Dostoevskij.

6. Otázka východní od války krymské.

Turecko po válce krymské. Již za války krymské se domáhaly evropské mocnosti rovnoprávnosti křesťanů s muslimy. Žádosti té vyhověl sultán aspoň zásadně a vydal r. 1856 hattihumajun (císařský list), v němž na př. přiznáno bylo křesťanům právo konati veřejně své bohoslužby a zastávati státní úřady. Vláda turecká, chtějíc sobě zachovati přízeň západních mocností, prováděla rozličné reformy vnitřní. Ale muslimové vzpírali se rovnoprávnosti křesťanů a nalézali oporu v nevzdělaném úřednictvu starého rázu, takže pokroky kulturní zůstávaly jen na povrchu.

Hattihumajun
1856.

O slabosti moci ústřední svědčilo zvláště, že vasalové se více a více uvolňovali. Přes odpor vlády turecké sjednotilo se Multansko s Valašskem r. 1859 pod vládou Aleksandra Cuzy v knížetství rumunské. Srbsko, v jehož území Turci směli na několika místech (na př. v Bělehradě) vydržovati své posádky, dosáhlo, že Turci vůbec se ze země vystěhovali (1867). Místodržitel egyptský Ismail paša vymohl si za pomoc, poskytnutou proti krétským povstalcům, titul khediva, místokrále, a samostatné postavení vladařské. V obyvatelstvu křesťanském rostly všude snahy po osvobození. Národní hnutí nejmocněji proniklo v Bulharsku.

Rumunsko.

Srbsko.

Egypt.

Národní hnutí bulharské. Kdežto u Srbů nezaniklo nikdy pod jhem tureckým národní uvědomení, Bulhaři pozbyli ho téměř úplně a podlehli v značné míře počectění. Pouze v některých klášterích se udržely vzpomínky na lepší doby. Odtud vyšlo i národní probuzení, jež koncem 18. století šířil zvláště svou populární historií bulharskou mnich chilendarského kláštera na Athoně Pajsij. Od války rusko-turecké z r. 1828 stalo se Valašsko a Multansko útočištěm bulharských uprchlíků, kteří odtud soustavně probouzeli národní vědomí v lidu bulharském. Pokrokovými reformami vlády turecké zlepšily se hmotné poměry Bulharů, zvláště obchodníků, kteří začali zakládati národní školy, a přibýlo odvahy k peticím. Především Bulhaři žádali, aby na místo fanariotské hierarchie církevní byli dosazeni biskupové národnosti bulharské. Poněvadž patriarcha cařihradský vším úsilím se tomu vzpíral, došlo k příznivému vyřízení této věci teprve r. 1872 pomocí diplomacie ruské (hraběte Ignat'eva), kdy diecése bulharské byly úplně odloučeny od patriarchátu a jmenován bulharský exarch jakožto náčelník samostatné (autokefální) církve bulharské. Velikým úspěchem tímto posíleno bylo sebevědomí Bulharů. Zatím již po mnoho let

Pajsij.

Bulharský
exarchát.

Povstání
v Hercego-
vině a
Bosně.

připravovali bulharští uprchlíci z Rumunska povstání celého národa bulharského proti Turkům. Přímý podnět k němu dala vzpoura křesťanského obyvatelstva v Hercegovině a v Bosně (1875).

Povstání
v Bulhar-
sku.

Abdul
Hamid II.
(1876 až
1909).

Válka
srbsko-
turecká.

Válka rusko-turecká r. 1877—1878. Roku 1876 vedla finanční tíseň vlády turecké k státnímu bankrotu. Nelítostné vymáhání daní vyvolalo na jaře r. 1875 vzpouru křesťanů v jihovýchodní Hercegovině, která se zanedlouho rozšířila i do Bosny a docházela podpory z Černé Hory a ze Srbska. Mocnosti evropské naléhaly na sultána, aby tam provedl některé reformy, ale bosensko-hercegovští mohamedáni byli v tom sultánovi na překážku. Situace značně se zhoršila, když v květnu r. 1876 propuklo povstání také v Bulharsku. V Cařihradě došlo k revoluci Mladoturků, jíž sultán Abdul-Asis byl svržen s trůnu. Mladoturci, strana původně literární, přáli si vlády konstituční; pojímali volněji islám, ale hájili vášnivě nadvlády živlu tureckého v říši. Nový sultán Abdul-Hamid II. (1876—1909) vyhověl jejich tužbám a prohlásil (v prosinci 1876) konstituci.

Zatím Srbsko a Černá hora vypověděly Turecku válku (v červenci 1876), ve které se však brzy ukázaly síly jejich nedostatečné. Úplné pohromě Srbů zabránilo Rusko, jež mezi nimi a Turky zjednálo příměří (koncem října 1876). Ukrutnosti nepravidelného vojska tureckého (bašibozuků), páchané na povstalcích bulharských, vyvolaly veliké vzrušení zvláště v Anglii, kde právě vlády se ujalo liberální ministerstvo Gladstonovo. Na podnět Anglie žádaly mocnosti, aby turecká vláda přijala jejich návrhy k uspořádání poměrů balkánských. Když požadavek ten byl odmítnut, ponechaly mocnosti volnost Rusku, aby donutilo Turky válkou k povolnosti.

Sjezd
v Zákup-
ech.

Pád
Plevna.

Car Aleksandr II. vyhověl veřejnému mínění ruskému, jež planulo nadšením pro osvobození slovanských pravoslavných souvěrců. Již v červenci 1876 jednal na osobním sjezdu s císařem Františkem Josefem (v Zákupcích) o přátelské neutralitě Rakouska-Uherska, jež hodlalo zabrat Bosnu a Hercegovinu. Koncem dubna 1877 vypověděna byla válka; vedena byla na poloostrově Balkánském i v turecké Arménii. Vstup na poloostrov umožnil Rusům spolek s Rumunskem. První ruský pokus překročit rychle Balkán byl Turky zmařen a mohl býti se zdarem opakován teprve, až dobyto bylo Plevna, pevnosti na křižovatce hlavních cest bulharských (v prosinci 1877). Rusové dobyli potom (poč. r. 1878) nejdůležitějších míst na jihu Balkánu, takže měli volnou cestu až k Cařihradu. Na bojišti asijském opanovali

Kars. Avšak zatím poslala Anglie loďstvo k ochraně Cařihradu. Rusko smluvilo tedy s Tureckem mír v San Stefaně u Cařihradu (v březnu 1878). Ale mír ten, který byl pro Rusko a zvláště pro osvobozené Bulhary velmi příznivý, nedošel uznání ani od Rakouska ani od Anglie, jež si od Turecka dala postoupiti ostrov Kypr. Rusko ustoupilo a svolilo, aby k uspořádání poměrů říše osmanské se sešel evropský kongres v Berlíně. Na něm pak německý kancléř Bismarck mezi spornými stranami prostředkoval.

Mír v San
Stefaně
(1878).

Kongres berlínský. Kongres berlínský chtěl obnoviti politickou rovnováhu na Balkáně, otřesenou mírem svatoštěpánským. Podle míru toho měl býti nově zřízen velký stát bulharský, k němuž kromě dnešního území měla náležeti i Makedonie. Z toho kongres berlínský ponechal pouze malé, Turecku poplatné knížetství bulharské, ohraničené Dunajem a Balkánem. Z území bulharského jižně Balkánu, ale bez Makedonie, zřízena byla samosprávná provincie Východní Rumelie s křesťanským guvernérem v čele. Srbsku, které se po pádu Plevna přidalo k Rusům, dostalo se několika krajů, přiléhajících k jeho jihovýchodní hranici. Rumunsko, které již při počátku války se prohlásilo za samostatné, postoupilo Rusku Besarabii za deltu dunajskou a Dobrudžu. Rusko získalo v Asii Batum a Kars. Černé Hoře bylo dáno pobřeží Ulciňské až k řece Bojaně (1880). Hranice řecko-turecké stanoveny byly teprve později (1881); Řecko získalo jihovýchodní část Epiru až po Artu a Thessalii. Smlouva berlínská vůbec byla značně nehotová, ponechávajíc některé věci teprve pozdějšímu dohodnutí. Ani to, co bylo provedeno, se neopíralo o přirozené zásady, neboť nebylo hleděno k národnosti jako k přirozenému základu nových politických celků. Proto také kongres nepřispěl valně k uklidnění vnitřních poměrů v říši osmanské. Mocnosti sice vymohly na vládě turecké slib, že bude prováděti příslušné reformy, zvláště ve prospěch křesťanských poddaných, ale odpor mohamedánů byl splnění toho slibu stále na překážku. Říše osmanská nepřestala býti obávaným zdrojem nových válečných srážek.

Kongres
berlínský.

Nehoto-
vost
smlouvy
berlínské.

Obsazení Bosny a Hercegoviny. Kongres berlínský zmocnil Rakousko-Uhersko, aby zjednálo klid a pořádek v Bosně a Hercegovině, v nejnepokojnějších to a nejzanedbanějších územích tureckých. Vláda rakousko-uherská obsadila v létě 1878 obě země svým vojskem, ale mimo nadání bylo potřebí usilovného boje proti povstalým mohamedánům. Poté podle zvláštní smlouvy s Tureckem obsazena byla i severozápadní část sandžaku novopazarského.

Povstání
v Bosně.

7. Vývoj ústavní mocnářství rakousko-uherského.

Obnovení ústavnosti. Tísňe finanční, jež nastala po válce roku 1859, nebylo možno překonati bez přechodu říše od zřízení absolutního k zřízení ústavnímu. K poradám o základech jeho svolán byl 1860 sbor nejvyšších úředníků státních a jiných vynikajících osob, t. zv. rozmnožená rada říšská. V jejím jednání jasně jevil se rozpor dvou stran, centralistické, jež chtěla soustřediti zákonodárství i správu říše ve Vídni, a autonomistické, jež kladla důraz na historická práva jednotlivých korun a zemí. Strana tato, zastoupená především vyšší šlechtou českou, polskou a uherskou, měla většinu, a ve smyslu jejích požadavků vydal panovník 20. října 1860 diplom, kterým ustanovoval, že se bude nadále o moc zákonodárnou dělit se sněmy jednotlivých zemí a společnou radou říšskou, dbaje platných historických práv království i zemí a rovného práva všech národů (diplom říjnový).

Ústava únorová. Strana centralistická, k níž náleželi zejména Němci, nebyla s tím spokojena a vymohla si, že podrobné vypracování ústavy bylo svěřeno novému ministru státnímu Antonínu Schmerlingovi, odpůrci historických práv státních. Ústava vydaná jím v únoru roku 1861 (ústava únorová) vskutku přímo odporovala zásadám diplomu říjnového. Ústava ta záležela především v řádech zemských pro jednotlivé země kromě Uher, kde mělo zůstat v platnosti starodávné zřízení zemské; ale novým zemským sněmům byl tu přikázán jen neveliký obor působnosti. Rozhodující moc byla dána říšské radě, složené jednak ze sněmovny panské, jednak ze sněmovny poslanců, do níž sněmy zemské vysílaly po určitém počtu zástupců; nevolilo se tedy do ní přímo. Tato říšská rada platila pro celou říši, pokud jednala o záležitostech celé říši společných, a slula říšskou radou širší. Pokud však jednala o věcech, týkajících se pouze zemí kromě Uher, slula užší radou říšskou a jednala bez delegátů uherských.

Proti tomuto rozřešení otázky ústavní ozval se rozhodný odpor u všech národů kromě Němců. Sněmy uherský i charvátský ode-
přely obeslati širší radu říšskou a žádaly, aby obnoveny byly ústavní zákony z r. 1848. V Čechách jen menší část šlechty vyslovila souhlas s ústavou (šlechta ústavověrná), kdežto větší část, vedená Jindřichem hrabětem Clam-Martinicem, žádala, aby novým sněmům zemským, jako právním nástupcům starých sněmů stavovských, byla přiznána co největší pravomoc; žádala také korunovace panovní-

Rozmno-
žená
rada říšská
(1860).

Diplom
říjnový.

Ústava
únorová
(1861).

Rada
říšská.

Odpor proti
centra-
lismu.

kovy v Praze. Šlechta historická nabyla pevné opory ve vlasteneckém hnutí národa českého, které, vedeno Fr. Palackým a Fr. Lad. Riegre, nadchlo se pro program státoprávní. Zdůrazňující toto své přesvědčení právní, poslanci čeští vstoupili sice do užší rady říšské, ale opustili ji roku 1862, rozhořčení jednáním německé většiny. Tím zahájena byla také se strany české oposice pasivní. V Uhrách po rozpuštění sněmu uherského komitáty dokonce odpíraly daně i rekruty.

Zastavení ústavy. Vyrovnání rakousko-uherské. Kusá rada říšská neměla vážnosti ani u vlády. R. 1865 císař uložil novému ministru státnímu Richardovi hraběti Belcredi, aby urovnal poměry ústavní na jiném základě. Proto byla ústava únorová dočasně zastavena a bylo zahájeno nové jednání se sněmy. Vývoj věci přerušen byl však válkou s Pruskem a Itálií, již pozbylo Rakousko Benátska a mimoto bylo vyloučeno ze svazku států německých. Za změněných poměrů o vyrovnání s uherskou polovicí říše pokusil se baron Beust, bývalý státník saský a diplomatický protivník Bismarckův, který stal se říšským kancléřem rakouským. Jednání s obratnými vůdci oposice maďarské, Františkem Deákem a hrabětem Juliem Andrássem, vedlo k žádanému výsledku. V únoru 1867 podepsal císař reskript, kterým obnovoval uherskou ústavu a jmenoval uherské ministerstvo s hrabětem Andrássem v čele. V červnu byl císař slavně korunován za krále uherského.

Vyrovnáním tím země koruny sv. Štěpána postaveny jako samostatný celek státní vedle zemí předlitavských, zastoupených v říšské radě. Oba státy utvořily mocnářství rakousko-uherské. Zato úplně byly odstrčeny státoprávní i národní nároky české. Beust vymohl, že užší říšská rada, ve Vídni znovu zahájená, schválila vyrovnání, jak již bylo uzákoněno v Uhrách. Základními zákony státními, schválenými 21. prosince 1867 (ústava prosincová), byla vzhledem k změněným poměrům ústava únorová nově upravena pro Předlitavsko (Cislajtánii), jehož úřední název od té doby byl: království a země na říšské radě zastoupené.

Bylo zjevno, že jako v zemích koruny svatoštěpánské Maďaři, tak ve zcentralisovaném Předlitavsku měli vládnouti a rozhodovati Němci. Čechové hájili naproti tomu zásady, že utvoření zvláštního státu cislajtánského, v němž Čechy, Morava a Slezsko by byly pouhými provinciemi, jest rušením státního práva českého. Proto ani rady říšské neobeslali, ani nové ústavy prosincové neuznávali. Vláda vídeňská chtěla

České
státní
právo.

Suspense
ústavy.

Vyrovnání
s Uhry
(1867).

Ústava
prosincová.

Dekla-
race.
odpor český zlomiti krutým stíháním opozičních projevů táborových a obmezováním svobody tiskové. Na sněmu českém i moravském zjednala pomocí šlechty ústavověrné většinu Němcům, načež Češi opustili i sněmy, uveřejnivše r. 1868 deklaraci, v níž vytkli své státoprávní stanovisko.

Hohen-
warth.
Válka prusko-francouzská r. 1870 změnila poměry evropské; nebylo již možno pomýšleti, aby Rakousko obnovilo svůj vliv v Německu, a potřeba vyrovnání s národy slovanskými stávala se zjevnější, zvláště když také Poláci a Slovinci vystoupili z říšské rady. Proto počalo se s Čechy vyjednávat, zejména když k vládě přišlo v únoru 1871 nové ministerstvo s hrabětem Karlem Hohenwarthem v čele. Jemu bylo císařem uloženo provést vyrovnání s národem českým, ale v rámci ústavy prosincové.

Články
andamen-
tální.
Oposice česká smluvila s vládou tou opravdu požadavky své v t. zv. člancích fundamentálních, jimiž poměr království českého k říši byl upravován ve smyslu autonomistickém. Státoprávní vyrovnání zahájeno bylo pak reskriptem z 12. září 1871, v němž císař sněmu českému zdůraznil historická práva koruny svatováclavské a slíbil je uznati slavnostní korunovací. Zdálo se, že nastane doba federalistická, ale proti tomu vznikla ve Vídni rozsáhlá agitace centralistů. V rozhodující radě korunní proti článkům fundamentálním ostře postavili se Beust i uherský ministr Andrassy a získali císaře. Jednání s Čechy bylo přerušeno a Hohenwarth ustoupil novému kabinetu centralistickému knížete Adolfa Auersperga. Čechové zklamáni setrvali v pasivní oposici. Poláci se za ústupky, rozšiřující pravomoc zemského sněmu haličského, a za zvláštního ministra-krajana polského smířili s ústavou.

Pasivní
oposice.

Strana
mlado-
česká.
V zahraniční politice, kterou po Beustovi převzal Andrassy, pronikala snaha dohodnouti se s novou říší německou a politikou tou zesílilo postavení německé většiny na říšské radě, od Čechů pomíjené, ač proti pasivní oposici se vyjadřovali liberální politikové čeští, vedení bratřími Eduardem a Juliem Grégrem, jejichž straně dostalo se již dříve jména strany mladočeské. Roku 1873 posílena byla centralisace tím, že zavedeny byly přímé volby do říšské rady, dotud ze sněmů zemských obesílané. Voličstvo dělilo se na tři kurie (velkostatek, města a okresy venkovské). Liberální strana německá vládla v Rakousku v duchu zámožného měšťanstva. Kapitalistická podnikavost podporovaná vládou snažila se v rychlém postupu rozvinouti činnost průmyslovou a úvěrní. Domnělý rozkvět říše měl se projevit na světové výstavě vídeňské r. 1873, jež však skončila se velikým úpadkem a ukázala

Úpadek
1873.

vratkost mnohých podniků. V době následující dostaly se do popředí věci balkánské; 1878 sešel se kongres berlínský, zabrána byla Bosna a Hercegovina vojskem rakouským.

Vládnoucí strana německých liberálů činila obtíže při schvalování nákladů na okupaci a popudila tím dvůr císařský proti sobě. Roku 1879 v čelo ministerstva postaven byl hr. Eduard Taaffe, jehož snahou bylo spojití živly konservativní (pravici) k opoře vlády proti liberálním Němcům (levici). Šlechta historická šla s ním a vlivu jejímu se podařilo, že poslanci čeští zanechali trpného odporu a vstoupili do říšské rady. Do ministerstva byl přijat jako zástupce národa českého (ministr-krajan) dr. Alois Pražák. Vláda vyhověla Čechům poněkud tím, že r. 1882 rozděleno bylo vysoké učení Karlovo-Ferdinandovo v Praze na dvě samostatné university, českou a německou. Jiným ústupkem bylo, že upraveny byly jazykové poměry ve styku zeměpanských úřadů se stranami v Čechách císařským nařízením, jež zajišťovalo českému národu aspoň t. zv. zevní úřadování v mateřském jazyku.

E. Taaffe.

Česká universita.

Se strany německé ovšem proti tomu ozval se ostrý odpor. Němci, zvláště v severních Čechách, nesli těžce vzrůstání českých menšin v průmyslových a horních okresích a žádali, aby se německé oblasti jazykové dostalo zvláštní vlastní správy v rámci jednoty země české; zároveň dožadovali se toho, aby němčina byla výslovně uzákoněna jako jazyk státní. Když návrhy jejich na sněmě českém nenalezly většiny, opustili Němci roku 1886 sněm a ohlásili pasivní opozici. Naproti tomu české poselství marně domáhalo se, aby čeština zavedena byla do vnitřního úřadování, a vůbec plné rovnoprávnosti v rámci státním.

Jazyková otázka.

Menšiny.

Vláda Taaffova opírala se o pravici, k níž náleželi vedle Slovanů také konservativní Němci ze zemí alpských, a žádala, aby se stala dohoda mezi oběma kmeny v Čechách. Pokus o dohodu, učiněný t. zv. punktačemi, t. j. poradami vynikajících státníků českých i německých ve Vídni r. 1890, skončil se jen tím, že strana staročeská pozbyla důvěry v národě a na místo ní rozhodujícím činitelem na straně české se stala rozhodnější strana mladočeská. Vláda provedla na základě jednání punktačního národnostní rozdělení zemské školní a zemědělské rady české, ale poměr mezi ní a poselstvím českým se zhoršil. Rozvratem pravice padla r. 1893 vláda Taaffova. Padla, když se pokusila řešiti otázku obecného práva hlasovacího, které vzrůstem stran dělnických a demokratisací veřejného života se jevilo žádoucím. Otázku tu dočasně řešilo ministerstvo hraběte Badeniho r. 1896 připojením kurie obecného práva hlasovacího k volebním kuriím ostatním.

Punktače.

Badeni.

Obstrukce.

Hrabě Badeni, snaže se obnoviti pravici, chtěl spor česko-německý zmírniti jazykovými nařízeními, zavádějícími češtinu i do vnitřního úřadování v Čechách i na Moravě a zachovávajícími starou zásadu o povinné oboujazyčnosti státních úřadů i úředníků. Proti tomu postavila se však obstrukce německá v parlamentě, jež způsobila pád ministerstva r. 1897. Parlamentarism rakouský odtud ocitl se v těžké krizi, kolísaje mezi obstrukcí českou a německou, kterou marně vláda se snažila ukliditi zdůrazněním otázek hospodářských, společných oběma národům, zejména zestátněním a rozšířením sítě železniční a velikými projekty vodních průplavů. Nejdůležitější změnou ve zřízení státním, jež přinesla doba následující, bylo zavedení obecného a rovného práva volebního do říšské rady na počátku r. 1907.

Obecné
právo
volební.

ČÁST IX.

Nové podmínky života kulturního a sociálního.

1. Úspěchy věd přírodních.

Organisace práce vědecké. Rychlý rozvoj věd, zejména přírodních, v 19. stol. souvisel namnoze s vývojem vysokého školství, jemuž správy státní počaly věnovati větší pozornost. Ve Francii od dob Napoleona I. působily obzvláště školy odborné (lékařské, polytechnické i vojenské), v Německu naproti tomu střediskům ruchu badatelského se staly zejména university. Při nich vznikaly laboratoře a jiné ústavy pro badání pokusné, které také v nově zakládaných školách technických a museích přírodovědeckých nalezlo příznivou půdu. Badatelé čeští ve vědách exaktních dlouho neměli pevného střediska takového a proto práce jejich jako skupiny národní nevystupovala dostatečně do popředí; teprve od obnovení samostatné university české roku 1882 nastala v ohledu tom utěšená změna. Význačným zjevem v badání novodobém jest rostoucí specialisace jednotlivých odborů. Zodbornění to vedlo k novým metodám a k zvýšené přesnosti pozorování, kterou ovšem také dokonalejší pomůcky badatelské umožnily. Zvláště ve vědách fysikálních a chemických v postupu 19. věku byly učiněny pokroky netušené.

Vysoké
školství.

Zodbor-
nění vědy.

Předpokladem veškerého badání ve vědách těch stalo se poznání zákona o zachování energie a vzájemných proměn pohybu a tepla, jako různých projevů jedné a téže energie fysické. K tomu dospěl nejprve německý lékař Robert Mayer (1814—1878), po němž zákon prohloubili a k obecné platnosti dovedli Angličan Joule a zakladatel vědecké akustiky Heřman Helmholtz (1811—1894). Uznáním zákona o nezničitelnosti a proměnnosti energie, jejíž souhrn ve vesmíru jeví se jako veličina stálá, byl dán celému názoru na zevní svět nový základ.

Fysika.

Darwinism. Také poznání tvorstva a rostlin dospělo v 19. věku k výsledkům překvapujícím. Francouzský zoolog Jean de Lamarck (1744—1829) první vyslovil domněnku, že naše druhy zvířat se vyvi-

Palaeontologická
hlediska.

nuly postupnou transformací z méně dokonalých druhů vyhynulých. Jeho názory narazily však namnoze na odpor badatelů tehdejších, zejména také Jiřího Cuviera (1769—1832), který položil základy k srovnávací anatomii a palaeontologii. Cuvier učil podle otisků a zbytků pravěkého tvorstva a rostlinstva rozeznávat vrstvy geologické, soudil však, že tyto proměny kůry zemské daly se náhlými katastrofami, jimiž pokaždé zničil se organický život doby předchozí na zemi.

Ch.
Darwin.

O vybudování jednotného názoru na vývoj veškerého tvorstva pokusil se anglický učenec Charles Darwin (1809—1882). Dlouhými cestami zámořskými a badáním odborným Darwin nabyl rozsáhlé znalosti přírody, i vystoupil roku 1859 se spisem „O vzniku tvorstva výběrem přirozeným“, který vzbudil ohromný rozruch. Darwin vrátil se částečně k myšlence Lamarckově, ale opřel teorii svou důsledně o zásadu postupného a nenáhlého vývoje (evoluce).

Přirozený
výběr.

Darwin dokazuje, že veškeré tvorstvo, dnešní i předhistorické, tvoří jednotný řetěz, počínající od několika jednoduchých tvarů původních. Transformace a vznik jednotlivých článků řetězu toho vysvětluje jednak přizpůsobováním měnícímu se prostředí, jednak t. zv. přirozeným výběrem. Výběr ten pojal se k vynikajícím jedincům, jejichž individuální vlastnosti se dědí na potomstvo a umožňují mu, aby zatlačilo a hubilo potomky jedinců slabších, huře vyzbrojené k obecnému zápasu o život. Zápas ten viděl Darwin všude v přírodě a prohlašoval jej za základní zákon života. Jeho „descendenční teorie“ rychle zobecněla a měla horlivé obhájce, kteří ji ovšem namnoze upřilišili.

J. E.
Purkyně.

K řešení veškerých otázek o podstatě světa organického přispělo založení vědecké fyziologie poznáním, že buňka jest základním prvkem životního bytí. Ve směru tom značné zásluhy si získal Čech Jan Ev. Purkyně (1787—1869), zakladatel vědeckých laboratoří fyziologických. Badání to bylo prohloubeno také rozvojem biologie, která pozoruje soustavně projevy životní.

Lékařství.

Vývojem fyziologie a biologie vůbec nastal pokrok i ve vědě lékařské. Nové způsoby poznávání choroby, na příklad poklep a poslech, rozšířily se obecně zásluhou škol lékařských v Paříži a fakulty medicínské ve Vídni, na niž působili proslulí lékaři čeští Josef Škoda (1805—1881) a Karel Rokytanský (1804—1878). Úplný převrat v biologii přinesly však práce francouzského učenice Ludvíka Pasteura (1822—1895), který položil základ k bakteriologii naukou o mikrobech, jež působí při většině životních pochodů. Tím vysvětleno bylo novým způsobem kvašení, hnisání a jiné zjevy rozkladné, vysvětlen byl i vznik mnohých nemocí nakažlivých a usnadněn boj proti nim. V boji tom, v němž vynikli bakteriologové Němci Robert Koch a Emil Behring, Francouz Pierre Roux, vyvinula se moderní hygiena i antiseptika a aseptika, jichž s výhodou užívá zvláště chirurgie a serotherapie. Pokrokem lékařství a opatřeními hygienickými zvýšil se průměr věku širokých vrstev a zmenšila se úmrtnost, zvláště dětská.

2. Názory filosofické a věda historická v druhé polovici 19. věku.

Materialism a realism. Úspěchy věd přírodních budily naději, že se badáním induktivním rozřeší všechny záhady životní. Proto v polovici 19. věku do popředí vstoupil opět materialism, vysvětlující všechn život pouze vzájemnými vztahy hmoty a energie. Rovněž theorie Darwinova a jeho heslo, že život jest především zápas, v němž slabší právem podléhá, působily mocně na mravní názor. Doba odvrací se od upřílišněného idealismu a romantiky, stává se realistickou. Ztělesněním názoru toho v politice byla tvrdá osoba Bismarckova.

Ma-
terialism.

Filosofie. Za stísněné nálady, jež trvala po nezdařilém rozmachu roku 1848, nabyt v Německu velikého vlivu Artur Schopenhauer (1778—1863), který s Kantem zdůrazňuje nespolehlivost a subjektivnost smyslového poznání, klade však hlavní důraz na vůli, jako podstatný a tvůrčí prvek veškerého života. Z neukojitelnosti vůle plynul mu naprosto neutěšený názor na život, pesimism, a touha po nebytí, jež ho sblížila s buddhismem. Z myšlenek těch vyšel také Fridrich Nietzsche (1844—1900), který se však později příkře obrátil proti nauce Schopenhauerově. Nietzsche postavil proti křesťanskému požadavku sebezapírání názor helenského starověku, radost ze života; toužil po silných jednotlivcích, spějících k vyššímu stupni vývoje, k nadčlověku. Jeho pravým opakem se stal slavný romanopisec a myslitel ruský Lev Nikolajevič Tolstoj (1828—1911). Příkazem lásky a prostoty evangelické Tolstoj hodlal vybavit lidstvo z novodobého shonu po moci a požitku, dovést k ideálům života přirozeného, posvěceného prací rolnickou, ale zašel příliš daleko v odporu proti novodobé vzdělanosti, založené na moci státní a vědeckém poznání.

A.
Schopen-
hauer.

F.
Nietzsche.

L. Tolstoj.

Positivism. Tato rozličná hesla vzbudila v souvěkém světě mnoho vzrušení, ale skutečné působení jejich na život nebylo hluboké. Za ucelený názor životní, jaký měly doby předchozí, nastoupil namnoze rozechvěný neklid a touha po nových a nových dojmech. Značného vlivu nabyla t. zv. filosofie pozitivní, jejímž otcem byl francouzský filosof August Comte (1798—1857).

A. Comte.

Comte tvrdil, že duch lidský silou zákonitou postupuje od přesvědčení teologického, jaké ovládalo středověk, k metafysice, vládoucí v době osvícenské, a že posléze dospívá k názoru pozitivnímu tím, že nehloubá o účelu a posledních příčinách dění světového, nýbrž prostě pozoruje veškeré zjevy, badá o jejich zákonitosti a třídí metodicky své poznatky. V rozsáhlém díle „Cours de la philosophie positive“ Comte nově roztřídil vědy, klade důraz na sociologii, jako vědu o zákonitosti života společenského, a na humanitu altruistickou, jako na ideál ethický, k němuž má lidstvo dospět.

Sociologie.

Positivism měl čelné zástupce také v Anglii, zvláště Johna Stuarta Millu (1806—1873) a Herberta Spencera (1820—1903), který učinil evoluci základním principem vědeckého poznání. Nové myšlenky a směry duchovědné šířil v prostředí českém od počátku let osmdesátých s největší účinností T. G. Masaryk, maje zřetel jak ku prohloubení duševního i mravního života jednotlivce, tak i k společným zájmům národa. Vývoj filosofie v 19. století nespokojoval se však jen hloubáním o základních otázkách, nýbrž projevil se také v řadě odborů zvláštních, z nichž vynikla psychologie. Užívajíc metody pokusné a výsledků badání biologického, stala se namnoze vědou exaktní a nabyla značného významu zvláště pro pedagogiku. Rovněž sociologie rozvinula se ve vědu odbornou, hojně pěstovanou nejen v Evropě, nýbrž i v Novém světě s pomocí zdokonalených metod a šetření statistických.

Vědy historické. Jako vědy přírodní také badání jazykozpytné a děje-
zpytné rozvinulo se účelnou specialisací, nastalou rozvojem vyššího školství a veřejných knihoven. Nákladné výkopy vedly ku poznání kultur dávnověkých i prehistorických; nová metoda srovnávací přinesla rozkvět ethnografie, lidovědy i dějin literárních. Požadavek přesně zjišťovati podrobnosti vítězil nad duchaplnou náladovostí romantickou; požadavku tomu hovělo se především kritickým a soustavným vydáváním pramenů a památek historických, a požadavkem tím došly zdokonalení pomocné vědy, palaeografie, diplomatika, epigrafika a jiné. Otevřevše archivy, dříve úzkostlivě střežené, správy státní usnadnily práce dějepisné. Patrně rozmohlo se zvláště badání monografické a vzácnosti jsou historikové umělci, kteří spojují nejširší rozhled se samostatnou znalostí pramenů. Vlastnostmi těmi honosil se historiograf národa českého František Palacký vedle mužů jiných, na př. historiografa národa francouzského Julesa Micheleta, Angličana Thomase Macaulaye nebo slavného historika starověkého Říma Theodora Mommsena.

Pronikavě změnil se také názor na předmět a úkoly badání dějepisného. Obecná nálada, která se šířila v druhé polovině 19. věku, kladouc větší důraz na hmotné podmínky životní, žádala, aby historie především si všímala širokých vrstev, jejich citění a pokroku; neboť lid veškeren a nikoliv jen vynikající jednotlivci jsou hlavním činitelem dějinného života. Názor ten viděl v dějinách spíše projev nezvratného působení utajených sil společenských nežli výsledek vědomého chtění osob sebe geniálnějších. Ve Francii zejména literární historik Hippolyt Taine dokazoval, že především prostředí (milieu), v němž jednotlivec žije, určuje jeho ráz a výkony. Směr tento, který se snažil historii zcela podříditi naukám sociologickým a zdůrazňoval jednostranně domnělou zákonitost veškerého života dějinného, zacházel někdy příliš daleko. Jinak bylo však velkým pokrokem, že pozornost obrácena byla nejen k dějinám politickým, nýbrž i k dějinám kulturním, právním, hospodářským a společenským.

3. Písemnictví a umění výtvarné.

Francouzský realism. V druhé polovici 19. století v písemnictví evropském nálada romantická ustupovala před pečlivým pozorováním skutečnosti. Vítězí umění realistické a naturalistické, kterému jde především o věrné zobrazování života všedního. Směr ten uplatnil se nejprve ve Francii, a to především v románech, jež se vzrůstem vzdělání školského měly víc a více čtenářů.

Natura-
lism.

Otcem realistického románu novodobého byl Francouz Honoré Balzac (1799—1850), spisovatel úžasné plodný. Požadavky umění realistického nejostřeji vyslovil Gustav Flaubert (1821—1880), žádaje naprosté objektivnosti díla básnického. Dílo nemá být zrcadlem nálad a osobnosti spisovatelovy, nýbrž celkem věrně vystihovati život a prostředí. Hesla ta nejobecněji rozšířil Emile Zola (1840—1902), který v četných románech chtěl věrně zachovati „dokumenty soudobého života“ a neostýchal se líčiti jeho největší drsnosti. V umění dramatickém Alexandr Dumas ml. (1824—1890) učinil divadlo místem, kde se řeší časové otázky společenské.

Francouz-
ský
román.

Realism v literaturách ostatních. Také v jiných literaturách evropských hlásil se směr realistický, ovšem všude v jiné podobě. V Anglii a v Německu věrné vyličení života ujal se nejdříve v románech humoristicko-satirických, ve spisech Charlesa Dickense (1812 až 1870) nebo švýcarského Němce Gottfrieda Kellera (1819—1890). V německé literatuře ostatně působil romantism déle než jinde, hlavně působením historických románů a novel oblíbených spisovatelů, Gustava Freytaga a jiných. V dramate vynikl zvláště drsný severoněmecký spisovatel Fridrich Hebbel (1813—1863); realism francouzský zvítězil v Německu úplně teprve na sklonku 19. století v dílech Gerharda Hauptmanna a jiných naturalistů. Podobně bylo také v Itálii, kde vedle umělců tvořících v duchu staré lyrické tradice domácí, jako byl Giosue Carducci (1836—1907), vznikli umělci, podléhající vlivu francouzskému, na př. plodný romanopisec Gabriel d'Annunzio.

Anglie.

Německo.

Italie.

Nejrychleji vliv realismu francouzského pronikl na daleký sever, do Ruska (viz str. 164) a do Skandinávie, kde umělecky dovršen realism hlavně tím, že v obou zemích spisovatelé s drsnou opravdovostí se zabrali do nejpálčivějších problémů mravních a stávali se apoštoly nového, pravdivějšího života. V Norsku vedle plodného Björnsterne Björnsona (1832—1910) vynikl zvláště mohutný dramatik Henrik Ibsen (1828—1906).

Norsko.

Vítězství směru realistického vedlo na konci 19. věku namnoze, zvláště u spisovatelů méně nadaných, k přílišnému zevšednění činnosti básnické, k pouhému okreslování života. Proto ozval se odpor proti tomu, domáhající se většího vzletu a prohloubení. Vznikaly básnické školy symbolické, mystické a novoromantické.

Umění výtvarné. V umění výtvarném v 19. století největší pokroky učinilo malířství, a to především ve Francii.

České
malířství.

V malířství českém v 19. století první místo zaujímá geniální Josef Mánes (1820—1871), který předstíhl koloristickými i kreslířskými výkony mnoho vrstevníků a dovedl vtisknouti dílu svému osobitý půvab ryzí českosti (viz obr. 46., 47.). V malířství historickém směru romantického vynikli zejména Jaroslav Čermák (1831—1878 obr. 51.) a Václav Brožík († 1901), kdežto lidovou svéráznost českou nejzdařileji vystíhl vynikající malíř Mikuláš Aleš († 1913, viz obr. 53.). Umění francouzské hluboce působilo na krajináře Antonína Chitussiho († 1891) a všechnu pozdější generaci českých malířů, z nichž vrcholných úspěchů dobyli zejména krajinář A. Slavíček († 1910 obr. 53.) a figuralisté V. Hynais († 1925) a J. Preisler († 1918). V podobiznách zvětšil soudobou generaci českou zejména M. Švabinský, umělec i jinak neobyčejně plodný, jehož zásluhou zvláště také grafika česká dosáhla nevšední dokonalosti (viz obr. 52.).

Archi-
tektura.

V architektuře 19. století původní tvořivosti dlouho vadil historism. Napodobován byl nejprve sloh gotický, pak přejímány byly tvary renaissanční a barokní přes to, že nová doba přinášela stavitelství nové úkoly, veliká nádraží, továrny, tržnice, budovy výstavní a pod., při nichž nový materiál, železo a beton, umožnil veliká rozpětí. Teprve na sklonku 19. století hledány byly cesty k nové, samostatné architektuře. V Čechách jí razil cestu zejména J. Kotěra († 1923 obr. 49). Také v sochařství působila mocně tradice doby předchozí, zvláště proto, že požadavek realistické věrnosti dal se v umění tom nesnadno sloučiti s požadavkem monumentality. Ze sochařů českých přední místo získali Josef Václav Myslbek († 1922, viz obr. 50.), St. Sucharda († 1916) a J. Štursa († 1925 obr. 54).

Sochař-
ství.

Hudba.

Hudba. V hudbě 19. století největší důležitost má Richard Wagner (1813—1883), jenž proti staré opěře vytvořil nové drama hudební, spojující v jednotný celek umělecký myšlenkový obsah díla s hudbou a ostatními výkony scénickými. Ve vývoji obecném zvláště čestné místo získala hudba česká mistrem Bedřichem Smetanou (1824—1884),

Antonínem Dvořákem (1841—1904) a Zdeňkem Fibichem (1850—1900).

4. Kapitalism a otázka sociální.

Pokroky technické. Hospodářský i společenský život v druhé polovině 19. století měnil se podstatně vlivem rostoucích úspěchů technických. Zdokonalováním využitím síly parní celá země byla obetkána sítí drah železných a parníkových. Tím otevřeny byly krajiny dotud obchodu méně přístupné; cestování, posuny obyvatelstva a výměna zboží nabývaly rychlosti a rozměrů, o nichž se dobám předchozím nesnilo. Obyvatelstvo hustě zalidněných krajů evropských bylo tak vyproštěno ze závislosti na úrodě místní; celé země, jako na př. Anglie, hradí větší část své spotřeby dovozem ze zámorí. Vzniká trh světový. V poměrech těch byl možný rychlý vzrůst velkoměst přílivem z venkova a netušený rozvoj poštovníctví. Po příkladu anglickém v zemích evropských rychle ujalo se porto jednotné známky poštovní; r. 1850 došlo k prvnímu spolku poštovnímu mezi Rakouskem a Pruskem, r. 1874 k obecné smlouvě poštovní v Bernu, která roku 1878 v Paříži změněna byla v „světový spolek poštovní“. Roku 1833 slavný matematik Jan Fr. Gauss a fysik Weber v Gottinkách spojili laborator s hvězdárnou prvním telegrafem elektrickým. Telegraf elektrický v krátké době zatlačil dosavadní telegrafy optické a semaforové. Ani moře nezadrželo jeho vítězného postupu; roku 1851 položen byl první kabel podmořský mezi Doverem a Calais, roku 1866 spojen podobně i Nový svět s Evropou. Dalším úspěchem byl vynález telefonu, který v praxi zavedl r. 1876 Graham Bell. Američan Thomas Alva Edison jej zdokonalil mikrofonom a vynalezl také trvalé zachycování zvuků fonografem. Vlachem Marconim roku 1897 po prvé bylo užito elektrických vln, pozorovaných již předtím Hertzem, k telegrafii bezdrátové a na objev ten navázal se významný nový obor radiofonie, jímž vzdálenosti prostoru se překonávají účinněji než kterýmkoliv jiným prostředkem. Metodickým zkoumáním lidstvo šíří neúnavně své panství nad přírodou a ovládá především způsobem dobám starším neznámým ohromnou zásobu sil neorganických.

Vedle páry stává se síla elektrická sluhou člověka. Roku 1867 Werner Siemens sestrojil první indukční stroj elektromagnetický (dynamo) a od té chvíle proudy elektrického mohlo býti použito k velkým výkonům v průmyslu i k účelům komunikačním (tramway); proměnou spádu vodního v napětí elektrické možno přenášeti přírodní energii na veliké vzdálenosti. Také v technice osvětlování doba naše učinila veliké pokroky; roku 1859 počalo první těžení petroleje vrtáním,

Nové
komuni-
kace.

Trh
světový.

Pošta.

Telegraf.

Telefon.

Síla
elektrická.

Výbušné
motory.

světlo plynové, jímž se osvětlovalo nejprve roku 1814 v Londýně, rozšířilo se všeobecně; roku 1879 Edison sestrojil první praktickou žárovku elektrickou, vedle níž brzy potom vystupuje lampa oblouková, zdokonalená zvláště Fr. Křižíkem.

Poznání rozpínavosti plynů vedlo k sestrojení prvních motorů výbušných, jež nyní účinně závodí s pohonem parním v dílnách průmyslových; benzinových motorů užívá se v novém automobilismu a v aviatice, jež zvláště zásluhou bratří Wrightů, Francouze Blériota a jiných odvážných vynálezců opanovala i vzduch.

Průplavy.

Studium chemické poskytlo člověku ještě jiné neočekávané síly; v látkách výbušných, hlavně v dynamitu, vynalezeném roku 1866 Švédem Alfredem Nobellem, nalezena byla síla, umožňující stavbu tunelů, silnic horských a průplavů, na př. suezského nebo korintského a balticko-severního, dokončených v letech 1893 a 1895. Největší podnik, průplav panamský, o který se družstvo francouzské s Lessepem v čele pokusilo, narazil na mnohé obtíže, a teprve když Spojené státy severoamerické se ho ujaly, byl dokončen. Dynamit prospěl také hornictví, které šířilo se zvláště rostoucí spotřebou uhlí i železa. Nový způsob výroby ocelové, vynalezený Jindřichem Bessemerem roku 1856, a pozdější metoda Thomas-Gilchristova umožnily zvláště Německu těžiti železo z rud bohatých fosforem, předtím opomíjených. Železo a ocel stávají se vůbec významným prvkem novodobého života, umožňující stavbu mostů a jiných konstrukcí ohromného rozpětí. Stroj nabyl rostoucího významu nejen v průmyslu, ale též v hospodářství polním; věda chemická zdokonalila zemědělství, zvláště rozšířením hnojiv umělých. Chemický průmysl nabyl ostatně neočekávaného významu vynalezením fotografie, barev anilinových, umělého indiga, odkrytím nových metod výroby aluminia, celulosy a ledku. Průmysl cukrovarnický i pivovarský vědeckou naukou o kvašení a technikou strojovou změnil úplně svůj ráz.

Průmysl
důlní.

Průmysl
chemický.

Systém kapitalistický. Novodobý rozvoj hospodářský byl umožněn také kapitalismem, t. j. rostoucím nahromadováním movitého jmění v rukou podnikavých jednotlivců ovládajících výrobu i trhy. V starších dobách největší moc hospodářská byla v rukou šlechtických rodin velkostatkářských; průmysl v městech opíral se hlavně o organizaci řemeslnou, jejímž cílem bylo zajistiti svým členům slušné živobytí měšťanské. Století devatenácté proti tomu zcela ovládl duch kapitalistický, jenž netrpí, aby jakýkoliv peníz ležel ladem nebo vynášel méně, nežli je možno. Duch ten stal se vzpruhou nové výroby pro trh světový, nespokojující se již místní spotřebou a zatlačující řemeslo do pozadí. V Anglii a ve Francii kapitalism šířil se mocně již v první polovici 19. století, v ostatních částech Evropy teprve později, až obecně zvězila zásada svobody hospodářského podnikání zrušením cechovních výsad. Kapitalism nalezl své hlavní opory ve velikých bankách, jež neobmezovaly se na vlastní obchod úvěrní, nýbrž financovaly podniky průmyslové a dopravní.

Duch
kapitalis-
tický.

Banky.

První banka toho druhu ve Francii byl Crédit mobilier, založený roku 1852. Moc bank opírá se o zásadu sdružování drobného kapitálu vkladů a akcií. Zaklá-

dání podniku akciových v některých dobách dalo se přímo s horečným chvatem, jsouc poháněno zájmem vedoucích finančníků po zisku zakladatelském (gründerství). Po dobách příznivé konjunktury ovšem dochází ke krizím. Rozvoj nebo klesání jednotlivých velikých podniků jest stále provázáno spekulací bursovní, ježto obecenstvo namnoze netouží jen po přiměřeném zúročení svých podílů (dividendy), nýbrž hledá také náhlého obohacení ziskem kursovním. Vzájemná konkurence velikých podniků vede namnoze k nadvýrobě a snižování cen, jemuž velicí podnikatelé se snaží čeliti vzájemnými kartelováním.

Gründerství.

Kartely.

Mezi drobným řemeslem a průmyslem kapitalistickým namnoze došlo k tuhému zápasu; strana drobných živnostníků viděla příčinu svého úpadku hlavně v zásadě hospodářské svobody a volného závodění. Volalo se tedy po ochraně státní, po obnovení výsad cechovních, a snahy ty měly namnoze úspěch aspoň částečný. Tak v Rakousku řád živnostenský, změněný novelami z let 1883 a 1885, oživil řemeslná družstva zájmová a obmezil svobodu živnostenskou. Zároveň ozvala se snaha, drobným výrobcům účelně zajistiti úvěr vzájemným sdružováním v záložnách a nákupních spolcích.

Liberalism hospodářský.

Živnosti.

Otázka dělnická. Jinou stinnou stránkou velikého průmyslu jest hromadění dělnictva, zcela závislého na kapitalismu (proletariát). Otázka dělnická tlačí se tak do popředí a stává se jádrem sporů o novou úpravu společenskou (sociální), podobně jako byly předtím otázky ústavní. Většina těch, kdo pokoušeli se o její řešení, dospívala k názoru, že svobodomyšlný řád společenský, založený na úplné volnosti hospodářského podnikání a na vzájemné soutěži (systém liberalistický), vede na scestí. Stát nemá se prý spokojovati s ochranou života a majetku občanů, nýbrž má účinně chrániti vrstvy chudé proti vykořisťování kapitálem. Mnozí počali hledati správné řešení otázky sociální, žádající, aby veškeré prostředky výrobní byly z vlastnictví soukromého převedeny v majetek společnosti (socialisace výroby). Způsob však, kterým věc tu jednotliví oprávcové společnosti v Anglii i ve Francii v první polovici 19. věku chtěli provésti, byl namnoze fantastický a neměl trvalých účinků. Nový směr myšlenkám komunisticko-socialistickým dal Karel Marx (1818—1883), původem německý Žid, který dlouhým pobytem ve Francii a v Anglii poznal pokročilé poměry průmyslu západoevropského.

Otázka dělnická.

Socialisace výroby.

K. Marx († 1883).

Svou teorii o vývoji a budoucnosti společnosti lidské Marx vybudoval hlavně podle dějinné filosofie Heglovy, nekladal však při tom důrazu na vývoj ducha lidského k svobodě jako Hegel, nýbrž na život hospodářský, tvrdě, že hlavním obsahem dějin jest zápas jednotlivých tříd společenských o blahobyt. Podle něho po době feudální přirozeným vývojem přišlo panství buržoasie, vládnoucí kapitálem, jež vykořisťuje dělníka tím, že mu nedává mzdou plné náhrady za jeho práci.

Marxism.

Tyto zisky podnikatelů povedou postupně k tomu, že větší část jmění národního dostane se do rukou nečetných boháčů; když však systém kapitalistický tak dosáhne vrcholu, zhroutí se vlastní tíží. Lid vyvlastní majetek boháčů (expropriace) a přivede veškeré prostředky výrobní z vlastnictví soukromého do společenského. Tak vznikne nová společnost bez výsad stavovských a bez rozdílů majetkových, ve které obecně zavázání budou všichni pracovní. V této společnosti nebudou možny ani zápasy třídní ani náboženské ani národní.

Marx činil řešení otázky sociální dílem nutné evoluce dějinné, žádal však, aby dělnictvo uvědomilo si v čas vývoj ten a připravilo se proň mezinárodní organizaci veškerého proletariátu. Roku 1865 založil v Londýně „mezinárodní asociaci dělnickou“. Asociace zanikla však již roku 1874 hlavně proto, že vývoj socialismu v různých zemích bral se různými cestami. Teprve roku 1889 byly obnoveny snahy o vytvoření „druhé internacionály dělnické“.

Internacionála.

F. Lassalle.

Vývoj sociální demokracie. V Německu Ferdinand Lassalle († 1864) snažil se spojit hesla socialistická s ideálem národního státu pruského a založil roku 1863 obecný spolek německého dělnictva. Naproti tomu přívrženci internacionály Marxovy, vedení Vilémem Liebknechtem a Augustem Bebelem, šířili svou organizaci. Roku 1875 obě strany splynuly v jednotnou sociální demokracii německou, která přijala program Marxův a obecným právem hlasovacím, platným v říši německé, vzrostla rychle v silnou stranu politickou.

Sociální demokracie.

Vzrůst její vzbudil obecné obavy před revolucí sociální; Bismarck snažil se jí čeliti výjimečnými zákony. Pronásledováním však strana socialistická jen sílila, dělnictvo se odcizilo národu ostatnímu. Když roku 1890 výjimečná opatření byla zastavena, vystoupila strana socialistická na sněmu říšském. Síla její tkvěla v pevné organizaci, umožněné příspěvky členů a podporované současným zřizováním družstev odborových pro jednotlivá odvětví práce průmyslové. Podle vzoru sociální demokracie německé dál se také vývoj hnutí dělnického v zemích rakouských, kde však v průběhu doby nabylo české hnutí dělnické výrazné osobitosti pod vlivem zápasu o národní práva.

Družstva odborová.

V Anglii hnutí dělnické soustředilo se hlavně v odborových spolicích (trade unions), sdružujících dělníky téhož řemesla k obraně proti zaměstnavateli. Největších úspěchů socialism dosáhl v koloniích anglických v Australii a v Novém Zélandě.

Snahy o reformu sociální. Otázky sociální neřešily jen kruhy dělnické, také ve vrstvách vyšších byl pro ni zájem. V Německu mnozí učení badatelé dokazovali potřebu změn řádu společenského tak důrazně, že se jim dostalo názvu kathedrových socialistů. Žádali

Sociální reformism.

především, aby stát zasahoval do zápasů mezi kapitálem a dělníkem, aby postátněny byly železnice, doly, úvěrní a jiné podniky v zájmu veškerenstva. Také církev katolická uznala nutnost reform sociálních; se souhlasem papeže Lva XIII. založena byla strana křesťansko-sociální v rozličných zemích, která ovšem především hledala stoupence v drobném živnostnictvu a měla těsný styk s hnutím antisemitským, jež bylo vzbuzeno velkým podílem židovstva na vývoji spekulativního kapitalismu.

Sociální
politika.

Vlivem proudů těch také kruhy vládnoucí dospěly brzy k přesvědčení, že státní moc musí vystoupiti na ochranu slabých v obecném zápase o život. Stát nařizuje jednak podnikateli, jakými opatřeními bezpečnostními má chrániti zdraví dělníků, a určuje dobu pracovní, jednak vede dělníky k vzájemnému sdružování svépomocnému v podmínkách nemocenských.

Ochranné
zákony.

V té příčině počátek učinil parlament anglický t. zv. továrním zákonem z r. 1833, který ustanovoval státní inspektory průmyslové. Později Anglie byla předstížena Německem, kde zásluhou Bismarckovou roku 1883 byly vydány zákony o závazném pojišťování nemocenském a úrazovém, roku 1890 zajištěna byla dělnictvu starobní pense. Ostatní státy následovaly příkladu toho.

ČÁST X.

Na cestě k světové válce.

1. Evropská politika na sklonku 19. století.

Trojspolek. Jednání kongresu berlínského zřejmě ochladilo přátelství mezi Ruskem a Německem. Proto Bismarck hledal jinde oporu proti obávanému spojení Ruska s nepřátelskou Francií. Roku 1879. podařilo se mu sjednat s rakouským ministrem věcí zahraničních Juliem Andrássem spolek, kterým říše říši slibovala pomoc, kdyby některá z nich byla Ruskem napadena. Tento spolek bývalých soupeřů nabyl zvláštní důležitosti, když roku 1883 přistoupením Italie vzrostl na trojspolek. Italie, kde od r. 1878 po smrti Viktora Emanuela I. vládl král Humbert I. (1878—1900), nesla těžce soupeřství Francie v moři Středozemském, zvláště když republika francouzská roku 1881 obsadila Tunis, na který si Italie činila naděje. Království italské nechovalo sice přátelských sklonů k Rakousku, radikálové vlasti naopak hlasitě žádali připojení rakouského Terstu a Tridentu k národnímu státu vlašskému (Italia irredenta), ale řevnivost na Francii uvedla politiku italskou do trojspolku, obnovovaného pak vždy dále v údobích pětiletých.

Spolek
rakousko-
německý
(1879).

Trojspolek
(1883).

Italia
irredenta.

Rumun-
sko.

V závislost na spojeném Berlínu a Vídni se tehdy dostaly ostatně i Rumunsko a Srbsko. V Rumunsku po knížeti Aleksandrovi Cuzovi, který byl roku 1866 nucen se vzdát vlády, nastoupil princ Karel Hohenzollersko-Sigmarinský, z katolické větve rodu hohenzollerského. Roku 1881 přijal titul královský. Za jeho vlády učinilo Rumunsko veliký pokrok kulturní přes to, že ve vnitřní politice zápasy stran a jejich vůdci působily mnoho neklidu a nadto závislost lidu selského na mocných statkářích vytvořila svízelnou otázku agrární. Nedůvěra k Rusku a nespokojenost se ztrátou Besarabie vedla krále Karla k tomu, že roku 1883 tajně přistoupil k trojspolku.

Tajné úmluvy spojenecké s mocnářstvím rakousko-uherským měl

tehdy i srbský panovník Milan I. Obrenović (1868—1889), který roku 1882 přijal titul královský a stal se takřka vasalem politiky vídeňské. Věc tato i nedbání ústavních řádu a osobní rozmařilost odcizily Milanovi národ srbský tak, že roku 1889 pokládal za potřebné vlády se vzdáti ve prospěch svého mladičkého syna Aleksandra I.

Srbsko.

Bulharská otázka. Snahou Bismarckovou bylo, aby trojspolek, opřený o balkánské klienty, měl v Evropě vůdčí postavení a rozhodnou převahu, zajištěnou zejména silnou výzbrojí militaristickou. Hrot její snažil se však obracetí především proti Francii, kdežto s Ruskem hleděl zachovávat, pokud bylo možno, dobrou vůli právě proto, aby zamezil sblížení moci carské s francouzskou republikou. Neprál si tudíž okázalého soupeřství rusko-rakouského v otázkách balkánských, nedovedl však zabrániti jeho zjitření otázkou bulharskou. Po válce rusko-turecké (1878) spravovali Rusové zatímně Bulharsko, až r. 1879 tam zavedena byla ústava a zvolen knížetem princ Aleksandr Battenberský, synovec cara Aleksandra II. Rusko podrželo i potom rozhodující vliv v zemi. V ministerstvu zasedali Rusové (mimo ně na čas i Čech Konst. Jireček). Ale rostoucí nespokojenost obyvatelstva, spějícího svým společenským složením k řádům agrární demokracie, s vládou cizinců přiměla knížete Aleksandra, že povolal k vládě pouze Bulhary. K úplné roztržce mezi Bulharskem a Ruskem došlo pro Východní Rumelii.

Bulhar-
sko.Aleksandr
Batten-
berský.

Roku 1885 prohlášeno v Plovdivě nekrvavou revolucí přivtělení Vých. Rumelie ke knížetství bulharskému. Kníže Aleksandr to schválil bez vědomí carova. Rusko vzalo si toto porušení smlouvy berlínské za záminku, aby přerušilo své styky s Bulharskem. Srbsko sáhlo dokonce ke zbrani proti Bulharsku (1885), ale bylo u Slivnice poraženo. Potom Turecko i velmoci svolily k personální unii Vých. Rumelie s Bulharskem. Kníže Aleksandr však bera zřetel na Rusko vzdal se trůnu (1886). Než Rusko marně usilovalo nabýti opět vlivu v Bulharsku. Přes jeho odpor byl zvolen za knížete Ferdinand Koburský (1887), jemuž se podařilo v zemi se udržeti i za příkré nepříznivé cara Aleksandra III. Ježto v tom byl z Vídně zjevně podporován, zhoršily se vztahy mezi dvorem carským a mocnářstvím rakousko-uherským tak, že Bismarck měl za nutné odvracetí nepříznivé důsledky napětí toho od Berlína zvláštní tajnou smlouvou s Ruskem, zřejmě odporující vši politické poctivosti a spojeneckým slibům Vídní učiněným. Tato příliš složitá, ale zachování míru v Evropě nikoliv nepříznivá politika nalezla však konec pádem Bismarckovým.

Slivnice.

Ferdinand
Koburský

Spolek rusko-francouzský. Roku 1888 zemřel staříčkový císař německý Vilém I. a několik měsíců po něm jeho těžce churavý syn a nástupce Fridrich I. Císařem stal se mladý vnuk zakladatele říše, Vilém II. (nar. 1859), chorobně ctižádostivý muž, toužící po neomezené osobní moci vládní. Mezi mladým panovníkem a všemohoucím dotud kancléřem docházelo brzy k neshodám, až v březnu 1890 Bismarck byl nemilostivě propuštěn. Velký státník nesl to těžce a do smrti (1898) se nedal usmířiti. Po jeho odchodu politika německá se změnila podstatně tím, že císař neobnovil tajné smlouvy s Ruskem. Říše carská, závislá milionovými půjčkami na Francii, vstoupila pak od r. 1891 otevřeně v přátelství s republikou. Tak proti trojspolku postavena byla dohoda francouzsko-ruská a vzájemná nedůvěra obou spolků velmocenských vedla k většímu a většímu zbrojení.

Turecko. Výrazným rysem nové politiky německé, řízené Vilémem II., stala se snaha připoutati k sobě co nejtěsněji Turecko. V říši osmanské, porážkou roku 1878 stížená, vládl sultán Abdul Hamid II., úskočný despota, který odstranil konstituci a neprováděl reforem, uložených kongresem berlínským. Snažil se jen soustřediti veškerou správu státní ve svých rukou soustavou palácové vlády, jež se opírala o policejní útisk a udavačství, které dusilo všechny volnější projevy i myšlenky a zejména reformní hnutí mladoturecké. Účinným spojencem této despocie snažil se Abdul Hamid učiniti fanaticism mohamedánský, který rozněcoval hesly panislámskými, neváhaje stupňovati jej ke krvavým režím, kdykoliv se mu to zdálo účelným, aby bylo potlačeno volání křesťanského obyvatelstva po větší svobodě, samosprávě a právních zárukách. Tak byli nelítostně hubeni nespokojení Arméni ve svém asijském domově i v Cařihradě, až věc budila vážné pohoršení v celém křesťanstvu.

Přes to ujišťoval císař Vilém II. sultána svým horlivým přátelstvím a náklonností k islámu; poskytoval Turecku důstojníky k zdokonalení vojska a povzbuzoval německý kapitál k tomu, aby se vši vahou ujal hospodářského probuzení zaostalé říše osmanské. Zejména rozsáhlými stavbami železničními, jež by skrze Malou Asii dospěly až do Bagdádu a dále k zálivu Perskému. Německé podnikavosti měla se tak otevřítí důležitá brána do světa východního. Zároveň bylo postavení sultánovo upevněno i vítězstvím nad Řeckem.

Řecko. Prvním panovníkem osvobozeného království řeckého byl princ havorský Ota I. (1832—1862), jenž zvolil Atheny za své sídlo. Kulturně-politické snahy řecké nesly se k obrození antických tradic

helenských a k obnovení říše byzantské. V literatuře a ve školách zaveden byl starý, lidu nesrozumitelný spisovný jazyk attický na úkor živé řeči lidové. Politický slavomam způsobil mnohé vnitřní nesnáze (zejména finanční), pro něž Ota I. posléze se zřekl vlády. Nástupcem jeho se stal princ dánský Vilém pod jménem Jiří I. (od r. 1862—1913). Anglie odstoupila tehdy Řecku ostrovy Jonské. Jinak však vláda Jiřího I. nebyla příliš šťastná. Země zmítána byla neustálými boji politickými a strádala nevalnou příčinlivostí obyvatelstva.

Jiří I.

Při tom přirozeně vzrůstala v řeckém prostředí touha vyprostiti své soukmenovce v říši turecké ze jha osmanského a připojit je k Řecku. Touha ta nalézala ozvěnu zvláště na Krétě, kde vyvrcholila roku 1896 v otevřený odboj a přivtělení ostrova ke království národnímu. O to vznikla pak válka mezi Tureckem a Řeckem roku 1897; Řekové byli v ní však poraženi tak, že pozbyli malé části svého území v Thesalii. Kréta byla prohlášena za samosprávnou provincii tureckou pod dozorem velmocí.

Kréta.

Turecké vítězství nad Řeky bylo u císařského dvora německého s radostí uvítáno nejen jako úspěch německých instruktorů vojska sultánova, nýbrž i jako vítězství vlády, o níž se věřilo, že může Německu platně posloužit při jeho vzrůstající snaze, hráti na východě a ve světové politice vůbec úlohu, významnější než dosud. Snaha ta, Viléma II. a jeho okolí stále výrazněji ovládající, souvisela ostatně těsně s podstatnými změnami, které v politice velmocenské přinesl skloněk 19. století.

Válka řecko-turecká (1897).

2. Světová politika a imperialism anglický.

Hospodářské soupeření států. Věci mimoevropské dlouho vzbuzovaly životní zájem hlavně jen v Anglii a v Rusku, soupeřících trvale v oblasti bližšího i dálného východu. Teprve po utvoření národních států v Německu a v Itálii a po zřízení třetí republiky francouzské také ostatní velmoci se obracely se svým zájmem mimo Evropu. Z některých států, zejména z Německa a Italie, stěhovalo se hojně lidí do cizích osad zámořských a úplně se odcizovalo vlasti. Proto státy ty toužily po koloniích vlastních, kamž by se mohl obrátiti tento proud vystěhovalecký. K tomu družilo se závodění o odbytiště zahraniční.

Světová politika.

Až do sedmdesátých let na pevnině evropské vítězily názory anglické, žádající svobodnou tržbu světovou a uvolnění veškerých celních překhrad, dělících státy od sebe.

Ochra- nářství.	Brzy však ozval se odpor proti nim, hlavně na venkově, jenž byl těžce dotčen vzrůstajícím dovozem ruského i amerického obilí a jiných surovin, stlačujících ceny. Vznikalo hnutí agrární, které žádalo od státu ochrany celní. V Němcích Bismarck r. 1879 skutečně přes odpor strany liberální značně zvýšil cla a netoliko na ochranu zemědělství, nýbrž i průmyslu. Příkladem toho následovaly v zápětí také ostatní státy pevninské. Svoboda tržní ustoupila všestrannému ochranářství (protekcioniismu). Státy stanovily si zásadně vysoké sazby celní (tarif autonomní), z nichž slevovaly sousedům pouze za vzájemné ústupky, určené výslovně ve smlouvách obchodních, čas od času sjednávaných. Jen Anglie setrvala při zásadě svobodného obchodu, spoléhajíc na výpěstlost své výroby průmyslové. Průmysl německý, zvláště železářský, textilní a chemický učinil od let sedmdesátých ohromné pokroky; podobně průmysl v severní Francii a v Itálii, ale i průmysl belgický a český. Výroba průmyslová na všech stranách vzrostla tak, že nespokojuje se, aby hradila potřebu na domácích trzích, nýbrž hledá odbytu v cizině, zvláště v méně vzdělaných oblastech zámořských. Správy státní byly nuceny tyto vývozní snahy tím spíše podporovati, že každé ochromení průmyslu mělo za následek nezaměstnanost a zostření palčivé otázky dělnické. Proto velmocí pevninské v posledních desetiletích jaly se s úspěchem závoditi s Anglií ve světě zámořském, snažíce se získati osady i výsady obchodní a zesilovati svou moc horečnou stavbou obrněných loďstev. Zvláště Německo, Francie a Itálie napially své síly v tomto směru, a z části i Rusko.
Smlouvy obchodní.	
Průmysl vývozní.	
Námořní zbrojení.	

Věci egyptské. Až do druhé polovice 19. století Afrika zůstávala temnou pevninou; jen v některých krajích pobřežních bylo trochu vzdělanosti. Egypt za vlády místokrále (khediva) Ismaila (1863 až 1879) ovládl velikou část Sudanu, až skoro ku pramenům nilským. Z mocí evropských v Egyptě tehdy nejvíce vážila Francie, jež poskytla kapitálu na kanál suezský, dokončený r. 1869. Anglie pod vlivem strany liberální dlouho nedbala věcí egyptských.

Egypt.	
W. Glad- stone.	Strana liberální, vedená slavným řečníkem Williamem Gladstonem, nepřála zámořské expansi anglické vubec, nýbrž spíše snažila se rozřešiti palčivou otázku irskou. V Irsku stát měl zakročiti na prospěch nájemců proti anglickým lordům, vlastníkům půdy, a konečně měla býti dána ostrovu rozsáhlá samospráva (<u>home-rule</u>). Návrh narazil však na odpor většiny národa v Anglii, kdež opět strana konservativní přišla k moci. Vůdce její Benjamin Disraeli kladl naopak hlavní důraz na to, aby zachováno a rozšířeno bylo světové panství Anglie. Proto vystoupil ostře proti Rusku v Asii i na kongresu berlinském. Zároveň, koupiv velikou část akcií průplavu suezského, razil cestu anglickému vlivu v Egyptě.
B. Disraeli.	

Vzpoula Arabiho.	Když proti rostoucímu vlivu evropskému v Egyptě r. 1882 vypukla vzpoura domorodého důstojnictva, vedená Achmedem Arabim, vláda francouzská váhala zakročiti loďstvem, ale Anglie bombardováním Aleksandrie a vojenským tažením do Kahyry potlačila vzpouru a obsadila zemi. Od té doby, ač podle jména trvala vláda místokrálova a svrchovanost sultánova nad Egyptem, zůstala Anglie pánem v zemi, vykonávajíc nad ní skutečný protektorát. Ovšem bylo to s počátku
---------------------	--

panství značně zmenšené, neboť v egyptském Sudanu vystoupil prorok Mahdi, který čině se nástupcem Mohamedovým, rozvášnil celý kraj na horním Nilu a učinil krvavý konec panství egyptskému. Na počátku r. 1885 padl do moci vzbouřenců i Chartum, jehož hrdinsky bránil Angličan Gordon.

Mahdism.

Otázka jihoafrická. Objevení diamantů v Kimberley blíž stoku řeky Oranžské a Waalu r. 1871 zvýšilo přítok cizinců do jižní Afriky a vzbudilo znova pozornost Anglie k oběma státekům burským, republice Oranžské a Transwaalu. Guvernér kolonie kapské snažil se spojití je s ostatními anglickými državami v jižní Africe v jednotnou konfederaci spolkovou podle vzoru Kanady. Ale Burové, vedení Pretoriem a Krügerem, vzpírali se tomu se zbraní v ruce a Anglie uznala tudíž zatím skoro úplnou nezávislost obou republik.

Burské republiky.

Dělení Afriky. Vlastní nitro temné pevniny africké bylo v druhé polovici 19. století poznáno odvážnými cestovateli, z nichž zvláště vynikl Livingstone, jenž zemřel r. 1873 na březích jezera Tanganjika, a americký novinář H. Stanley, který v letech 1874—1876 prošel Afrikou od Zanzibaru až k ústí Konga. Obecný zájem se počal obracet ke krajům těm, ničeným krutým otrokářstvím Arabů, ale bohatým kaučukem i slonovinou a částečně vhodným i pro koloniaci. Pod patronátem krále belgického Leopolda II. (1865—1909) utvořena byla mezinárodní asociace africká, která se jala zakládati faktorie v oblasti Konga. Francie, jež nedávno předtím počala rozšiřovati svou državu na Senegal, obsadila některé kraje na sever od ústí řeky Konga. Tehdy také Německo stalo se mocností koloniální, když r. 1884 vztyčilo svou vlajku v Angra Pequena (jihozápadní Afrika) a obsadilo brzo potom území Togo a Kamerun při zálivu Guinejském, snažíc se zároveň získati pobřeží východoafrické naproti ostrovu Zanzibaru.

Kongo.

Německé osady.

K rozřešení sporných otázek, které horečným shonem po pobřeží africkém vznikaly, svolána na sklonek roku 1884 konference velmocí do Berlína, která rozhodla, že ústí a velká část povodí řeky Konga má být svobodným státem konžským pod svrchovaností Leopolda II. belgického. Pánem státu konžského po smrti Leopoldově r. 1909 stala se Belgie. K osadním velmocem roku 1885 přistoupila také Itálie, obsadivši přístav Massavu na Rudém moři a část pobřeží somalského. Státník italský Fr. Crispi snil o tom, že Itálie „kolonii erytrejskou“ rozšíří se na veliké imperium africké, hlavně získáním Habeše. Avšak habešský vládce (neguš) Menelik zmařil ty

Erytrea.

Habeš.

plány, poraziv r. 1896 vlácké vojsko v bitvě u Aduy na hlavu. Itálie byla nucena uznati jeho nezávislost.

Francouzské osady.

Šťastnější byla v postupu osadním Francie, která roku 1895 si úplně podrobila Madagaskar, již dříve z části zabraný, a zároveň spěla k tomu, aby ovládla celé vnitrozemí, ležící mezi Alžírem, Senegambii, Kongem a horním Nílem. Skutečně výpravy francouzské zmocnily se nejdůležitějších bodů, jako bylo Timbuktu na Nigeru, kraj kolem jezera Čadského nebo kraj dahomejský. Založivši také na východním pobřeží africkém faktorie Obok a Džibuti, vláda francouzská doufala, že opanuje kraje na horním Nílu a spojí je přímo s oblastí sudanskou. Zde narazila však na odpor Anglie.

Imperialismus britský.

Imperialismus britský. Koloniální snahy států pevninných vzbudily v Anglii vážné znepokojení, zvláště když rostla zároveň soutěž průmyslu, zejména německého. K tomu přibyla obava, že chvatně budovaná loďstva cizí ohrozí vládu Anglie na mořích. Císař Vilém II. hlásal otevřeně, že budoucnost Německa jest na moři, a podobné heslo ozývalo se i ve Francii. V Anglii vzniklo proto přesvědčení, že jest třeba zemi lépe ozbrojiti k zápasu o světové panství, především utužití svazky jednotlivých částí anglické državy, země mateřské i kolonií tak, aby srostly v jednotné imperium Veliké Anglie (imperialism). Hlavním hlasatelem imperialismu toho a usilovné snahy po dalším šíření zámořského panství britského stal se státník Josef Chamberlain.

Sudan.

Spor o Sudan a válka burská. Pod protektorátem anglickým Egypt rozkvétl hospodářsky a vláda anglická přikročila konečně také k zpětnému výboji krajů na horním Nílu. Pod velením generála Kitchenera v letech 1896—1898 panství mahdistů bylo tu zlomeno. Než postupující sbory anglické narazily r. 1898 ve Fašodě na výpravu francouzskou, vedenou majorem Marchandem, jež vztyčila prapor francouzský rovněž na horním Nílu. Hrozící srážka mezi Francií a Anglií byla zažehnána r. 1899 smlouvou, která vytkla přesně sféru vlivu francouzského a anglického v Sudanu i v povodí řeky Nigeru.

Rhodes.

Obtížněji bylo zajistiti moc anglickou v Africe jižní. Zde vůdčím duchem byl podnikavý Cecil Rhodes, který, zjednav si rozhodný vliv v podnicích důlních, dovedl finančníky anglické získati pro své plány.

Pojal především velikou myšlenku spojití jižní Afriku s Egyptem železnici a souvislým pásem držav anglických. Odpor Německa, které počítalo kraj mezi Kongem a pobřežím zanzibarským za svou oblast, byl překonán smlouvou r. 1890, kterou Anglie postoupila Německu Helgolandu a přiznala rozsah kolonie německé ve východní Africe od moře až k jezeru Tanganjika.

Aby zabezpečil dokonale državy jihoafrické, Rhodes snažil se ovládnouti obě republiky burské. Věc usnadnilo objevení bohatých dolů zlatých v Transwaalu, jež svedlo do kraje, dotud holandskými sedláky osazeného, mnoho cizinců, zvláště do Johannesburgu. Spory těchto přistěhovalců (uitlanders) o práva občanská s Bury poskytly Anglii příležitost vystoupiti znova proti samostatnosti obou republik. Burové, s presidentem transwaalským Krügerem v čele, spoléhali na pomoc německou, ale byli zklamáni. Ve válce, vedené od roku 1899, s počátku Burové nabyli značných úspěchů, ale pak následovaly porážky rozhodné. Roku 1902 mírem podepsaným v Pretorii obě republiky vzdaly se své samostatnosti.

Burská
válka
(1899 až
1902).

Královna Viktorie nedožila se již konce tohoto zápasu. Zemřela roku 1901. Její syn a nástupce Eduard VII. (1901—1910) snažil se pak uklidniti věci jihoafrické udělením rozsáhlé samosprávy přemouženým republikám burským a spětím celé britské jižní Afriky, pokud měla ústavní řády, v jediný veliký celek „Jihoafrické unie“ s právy dominiálními podle vzoru Kanady a Austrálie.

Eduard
VII. (1901
až 1910).

3. Nový svět v 19. století.

Územní rozvoj Spojených států. Na počátku 19. stol. území Spojených států amerických sotva na některých místech se dotýkalo řeky Mississippi; ostatní ohromná rozloha země až k Tichému oceánu byla osídlena kmeny rudými. V padesáti letech následujících však Unie zabrala veškerý kraj ten. Válkou s Mexikem v letech 1846—48 nabyla získáním Texasu, Nového Mexika a Kalifornie dnešní své hranice jihozápadní; smlouvou s Anglií byla zároveň hranicí mezi Kanadou a Spojenými státy určena 49. rovnoběžka od velikých jezer až k Tichému oceánu. Bílé plémě ovládlo pak rychle celou získanou plochu, zatlačivši rudé do rezervací.

Vzrůst
Unie.

Příčiny, jež umožnily ohromný výkon, byly rozličné. Především rostla emigrace z Evropy. Nejdříve převládal mezi vystěhovalci živel irský a germánský, v druhé polovici století pak Vlaši a Slované, od západu Číňané. Druhá příčina úspěchu byl nový způsob dopravy, parníky na řekách a dráhy železné, jež umožnily zároveň snadný vývoz surovin z vnitrozemí. Ovšem teprve roku 1869 první kolej dráhy pacifické přepjala celou pevninu z Nového Yorku přes St. Louis do S. Franciska. Mocně působil i nález zlata v Kalifornii r. 1848. Některé vzdálené kouty osadily také sekty náboženské, na př. „Mormoni“, kteří utvořili u Solného jezera bohaté středisko kulturní. Důležitým činitelem byla konečně zákonná ustanovení o zabírání půdy, jimiž Unie bránila libovolnému a nepravdělnému osídlení.

Emigrace
evropská.

Účelným způsobem byl upraven také politický poměr nových krajů k Unii;

Territoria
a státy.

dokud počet svobodných osadníků na určité ploše nedosáhl 60 tisíc, slul kraj „territoriem“ a byl spravován guvernérem jmenovaným vládou ústřední. Dosáhl-li počtu, stával se „státem“ autonomním a přistupoval jako rovnoprávný člen ke svazku států. Tak rostl organicky spolek států a má dnes 48 států, 2 territoria a více než 110 milionů obyvatel.

Strany
politické.

Vnitřní politický život Unie vyznačoval trvalý zápas strany republikánské a demokratické, jejichž pevné organisace se staly stálým zjevem politického života. Vítězství jedné nad druhou, ať již v celé zemi, nebo v jednotlivých státech, znamenalo zpravidla obsazení všech významnějších úřadů státních novými osobami. Hlavně boj o presidenta, jenž jmenuje úřednictvo spolkové, býval tuhý. Strana republikánská přála zesílení vlády ústřední, kdežto strana demokratická hájila více samobytnosti jednotlivých států. Strana republikánská přála rozvoji průmyslu a chránila ho cly, strana demokratická stála spíše při zásadě volného dovozu i vývozu.

Pisem-
nictví.

Rozsáhlá samospráva místní a tuhý zápas ojedinelých osadníků s panenskou přírodou dal základní rysy povaze americké, odchylné od Starého světa. Občana Spojených států vyznačovalo smýšlení demokratické, sebedůvěra a touha po zbohatnutí. Proto „yankee“ pohrdal rád Starým světem, tonoucím v zápasech církevních, národních a ústavních. Duševní kultura ovšem vyvíjela se zvolna, ale její postup dokazovali spisovatelé vynikající, jako F. Cooper, známý povídkář, básníci Longfellow a Walt Whitman, filosof Waldo Emerson. Demokratické smýšlení a pokroky kulturní vládly více na severu nežli na plantážnickém jihu.

Otázka
otroctví.

Boj o černé otroctví. Nejhlouběji zvrhla Unii otázka otroctvá. Již na sklonku 18. století v mnohých státech severních černé otroctví bylo z důvodů lidskosti zrušeno. Plantážnické státy jižní však snažily se udržeti otroctví a pracovaly houževnatě, aby strana horlíci pro obecné odstranění otroctví (abolicionisté) nenabyla vrchu v senátě a ve sněmovně dolní. Přivrženci otroctví zdůrazňovali rozhodně právo, aby jednotlivé státy po případě mohly i vystoupiti ze svazku Unie (secesse). Ježto v severních státech převládal směr opačný, nastával hlubší a hlubší rozkol mezi severem a jihem. Zvolení rozhodného protivníka otroctví Abrahama Lincolna za presidenta r. 1861 znamenalo ústavní porážku jihu, již se však státy jižní nechtěly podrobiti. Pod vedením Jižní Caroliny prohlásily státy Georgie, Florida, Mississippi, Alabama, Luisiana a Texas, že vystupují z Unie a uzavřely v únoru 1861 nový spolek, zvaný „Konfederované státy americké“ Sever rozhodl, že donutí je mocí k zachování jednoty.

A. Lincoln.

Tak vypukla zhoubná válka mezi severem a jihem, jež byla s rostoucí prudkostí vedena hlavně v jihovýchodních krajích Unie po celá čtyři léta. Válka skončila se r. 1865 pokořením jihu a zrušením otroctví v celém území spolkovém. President Lincoln zaplatil vítězství životem, byv od vášnivého přívržence jihu zastřelen.

Válka jihu
so
severem
(1861 až
1865).

Vývoj hospodářský. Hospodářské poměry na jihu po válce se změnily značně; krise plantážnická vedla namnoze k rozdělení velkostatků, stoupající cena bavlny zhojila však rychle tyto rány. Poměry jihu změnily se také objevením bohatých ložisk petroleje, uhlí a rud železných na jižním svahu hor Alleghanských. Nastal rozvoj průmyslu i v jižních státech, které se tím více připodobnily severu.

Důlní
bohatství.

Rozvoj průmyslu byl vůbec pozoruhodným zjevem amerického života v poslední třetině 19. století. Amerika bohatla nejprve vývozem surovin, obilí a masa. Bohatství minerální na různých místech země však usnadňovalo později přechod k průmyslovému rozvoji, jenž počal se jevit především rychlým vzrůstem ohromných měst, v nichž bydlí dnes již přes 30⁰/o obyvatelstva Unie.

Průmysl.

Rozvoj ten byl urychlen ochrannými cly. Průmysl americký liší se od evropského, že namnoze účelněji užívá strojů výrobních a ještě více má sklon k soustředění kapitalistickému. Zásada svobodného závodění hospodářského bez zasahání státu a jakýchkoli předpisů platila v Americe od počátku. Proto silnější podnikatelé měli volnou ruku k zatlačování slabších a milionáři selfmademani snažili se zajistiti největším závodům monopolistické panství v určitém odvětví výroby, zničiti cizí konkurenci bezohledně bojem nebo vykopením menších závodů. Za tím účelem nejbohatší spojovali se navzájem a sdružení kapitalistická, zvaná trusty, nabyly vlády nad železnicemi a tím namnoze nad celým hospodářským životem.

Cla.

Trusty.

Imperialism americký. Spojené státy americké hleděly od počátku žárlivě na zasahování mocí evropských v Novém světě. Již r. 1823 president Monroe (viz str. 120) vyslovil zásadu, že Spojené státy nestrpí dalšího rozšiřování evropských kolonií v Novém světě (doktrína Monroeova). Vývoj moci Unie vedl pak k přesvědčení, že úkolem Spojených států jest, vytlačiti odtud postupně cizí moci vůbec. V duchu tom Unie koupila r. 1867 Aljašku od Rusů; později snažila se především střední a jižní republiky americké přivést ve spojenecký svazek. Tato snaha (panamerikanism) došla výrazu na kongresech panamerických, z nichž první zahájen byl ve Washingtonu r. 1889.

Doktrína
Monroe-
ova.

Paname-
rikanism.

Dějiny států amerických jižních a středních v 19. století jsou pestrá spleť revolucí domácích a vzájemných bojů. Hospodářský rozkvět umožňovalo přirozené bohatství, na př. v Argentině vývoz masa a obilí,

nebo v Brasilii úroda kávy. V Brasilii roku 1889 bylo odstraněno císařství a zřízena republika.

Španělské
osady.

Válka španělsko-americká a její následky. Za vlády nedospělého krále Alfonsa XIII. (1885—1931) Španělsko hospodářsky klesající nedovedlo udržeti moci své v koloniích, zvláště na ostrovech Kubě a Puertoriku i na souostroví Filippinském. Na obou stranách vzpoura proti Španělům způsobovala krvavé boje. Zápasů těch užily Spojené státy americké za presidentství Mac Kinleye, aby vytlačily Španělsko z oblasti středoamerické. Spojené státy vystupovaly jako obhájci svobody kubánské, ač vskutku kapitalistům americkým šlo namnoze o to, aby ovládli cukerní výrobu na ostrovech Antilských. Ve válce námořní bylo Španělsko roku 1898 rozhodně poraženo a musilo mírem pařížským r. 1898 postoupiti Unii Puertorika i Filippin a opustiti od panství na Kubě, kde pod patronátem Spojených států se utvořila samostatná republika.

Válka
o Kubu
(1898).

Th.
Roosevelt.

Tichý
oceán.

Vítězstvím tím Spojené státy vystoupily jako vynikající válečná moc námořní a sebevědomí výbojných politiků, v jichž čele stál plukovník Theodor Roosevelt, president republiky v letech 1901—1909, vzrostlo velice. Počíná se mluvit o americkém imperialismu jako o snaze, Unii zajistiti vůdčí postavení jak ve světové politice, tak ve světovém hospodářství drtivou vahou její moci populační, výrobní i peněžní. Unie ujala se sama stavby průplavu panamského a zajistila si rozhodující vliv nad ním tím, že způsobila odtržení státu panamského od Columbie. Tím vznikla naděje na spojení americké námořní hotovosti atlantické s tichomořskou, na které Unie kladla tím větší důraz, ježto již předtím hleděla na Tichý oceán jako na důležitou oblast své moci. Moc Unie v oblasti té vzrostla obsazením Filippin, ostrovů Sandwichských a částí ostrovů Samojských, získaných v letech devadesátých. Tehdy podobně jako v Africe se dělily velmoci o různá souostroví tichomořská, při čemž také Německo získalo řadu ostrovů a část Nové Guineje. Tím vstoupil Tichý oceán do popředí zájmu v politice světové, při čemž jako hlavní soutěžníci vystupují jednak Japonci, jednak Spojené státy americké, které zejména žárlivě střeží toho, aby Japonsko ovládnutím pobřeží východoasijského neuzavřelo ostatnímu světu možnost obchodního pronikání do Číny a do Sibíře.

4. Rusko a dálný východ asijský.

Aleksandr
III. (1881
až 1894).

Vnitřní poměry ruské za Aleksandra III. Syn a nástupce Aleksandra II., Aleksandr III. (1881—1894), potlačil krutě hnutí revo-

luční a učinil na radu svého bývalého učitele, Konst. Petroviče Pobědonosceva, zásadou své vlády absolutismus, opírající se o národní a pravoslavné smýšlení většiny ruského národa. Vláda Aleksandra III. uplatňovala národní myšlenku ruskou zvláště soustavným porušováním obyvatelstva neruského nejen v Polsku a někdejších zemích litevských, nýbrž i v německých krajích při moři Baltském. Finsko

Finsko.

nažil se Aleksandr III. těsněji připoutati k říši, což však narazilo na veliký odpor obyvatelstva finského. Za to choval se car v politice zahraniční nadmíru zdržlivě. Nedal se strhnouti k válečnému zakročení, ani když vývojem věcí balkánských ruské zájmy značně byly ohroženy. Proti převaze trojspolku spojil se s Francií.

Vnitřní politika Aleksandrova nesla se k posílení absolutismu. Proto vláda podporovala šlechtu jakožto živel konservativní, hleděla vybavit ji z hospodářské krise, způsobené selskou reformou, a zjedнала jí převahu v samosprávě. Hmotné poměry sedláků, strádajících nedostatkem půdy, snažila se vláda zlepšiti kolonizací Sibíře a střední Asie. Za tím účelem započato i se stavbou veliké železnice sibiřské (1891) a zakaspické. Veřejné mínění však domáhalo se spíše, aby zrušeno bylo obcové vlastnictví půdy a berní ručení obcí. Tomu však odporovali ruští průmyslníci, kteří viděli svůj prospěch v trvání artělů, výrobních to obcí selsko-dělnických. Podnikavosti a jakosti průmyslu škodilo přemrštěné ochránářství. Státní finance však znamenitě se zlepšily, takže za Mikuláše II. (od r. 1894) bylo možno zavésti zlatou měnu. Poněvadž vláda Aleksandra III. nepřála osvětě a potírala projevy veřejného mínění, rostlo znenáhla hnutí opoziční, zvláště po veliké neúrodě a hladu roku 1891—1892. Vedle opatrného tisku domácího ozýval se tím rozhodněji radikální tisk v cizině, zvláště v Německu, ve Švýcarsku a ve Francii. Veliké posily hnutí tomuto dostávalo se od oživlého a rostoucího socialismu, jehož nositeli stalo se množící se dělnictvo. Od Mikuláše II. očekával se všeobecně liberálnější a pokrokovější způsob vlády, ale nový car zůstal úplně věren vnější i vnitřní politice otcově. Obrat nastal teprve, když Rusko utrpělo velikou pohromu ve své politice asijské válkou s Japonskem.

Sibiřská dráha.

Mikuláš II.
(1894 až
1917).

Poevropštění a rozmach Japonska. Japonsko od počátku století 17. uzavíralo se úzkostlivě vlivům evropské kultury, křesťanství i stykům obchodním s Evropou. Představitelem této politiky byli dědiční šogunové, t. j. nejvyšší náčelníci vojska a státní správy, skuteční to panovníci, kteří legitimním císařům (mikadům) ponechávali pouze postavení čestné a pocty náboženské. Vynucené otevření přístavů ja-

Japonsko.

Mosuhito.

ponských Evropanům a loďstvu Spojených států amerických (ok. r. 1860) vyvolalo veliké hnutí šlechty, jehož použil mikado Mosuhito a strhl r. 1868 vládu na sebe. Nebezpečí, hrozící samostatnosti Japonska od Evropanů, vedlo k poznání, že je nutno osvojiti si jejich kulturní vy-
 moženosti. Nastalo tudíž rychlé přejímání civilisace evropské, od řehoř-
 ského kalendáře počínajíc až do železnic a konstituce, jež zavedena
 byla r. 1889. Nastalo nové roztržení společnosti; i šlechta byla nově
 organisována a obdařena tituly evropskými. Příznivé následky po-
 krokových reforem se objevily zanedlouho ve válce čínsko-japonské,
 vedené v l. 1894—1895 o Koreu, která do té doby byla pod vlivem
 čínským. Japonci ve válce té zvítězili, avšak Anglie, Rusko a Francie
 se ujaly Číny a zprostředkovaly mír, kterým Japonci byli připraveni
 o hlavní kořist svých vítězství. Korea byla prohlášena za samostat-
 nou, Japoncům ponechán pouze ostrov Formosa (1895).

Válka
čínsko-
japonská.Evropské
moci
a Čína.Boxerské
hnutí.

Válka rusko-japonská (1904—1905). Prostředkující mocnosti vy-
 mohly si za to od Číny některé výhody. Zejména Rusko si zabezpečilo
 značné výsady v severní Číně a dovolení vésti sibiřskou železnici
 Mandžuskem přímo do Vladivostoku s odbočkou do Mukdenu a Tien-
 cinu. Mocnosti evropské pomyšlely již na rozdělení slabé říše čínské.
 Když zavraždění byli r. 1897 v Číně dva němečtí misionáři, mocnosti
 zakročily a při tom Německo se zmocnilo přístavu Kiau-čeuskeho,
 Rusko Port Arthuru, Anglie pevnosti Vej-haj-vej a Francie
 zálivu Kuang-čeuskeho. To mělo za následek silné čínské národní
 hnutí a povstání vedené tajným spolkem „boxerů“ (pěstníků), jež
 obráceno bylo proti všem cizincům a proti křesťanským Číňanům.
 Mocnosti evropské poslaly na ochranu svých příslušníků, zvláště pak
 vyslanců, vojska, jež obsadila Pejpin (1900). Rusko vymohlo si při
 tom na vládě čínské takové výhody, že znamenaly skutečné obsazení
 Mandžuska.

Válka
rusko-
japonská
(1904 až
1905).

Poněvadž se zdálo, že i Korea přejde pod panství ruské, napíjalo
 Japonsko všechny síly, aby tomu zabránilo. Zajistivši se spolkem s Anglií,
 udeřilo po marném vyjednávání s Ruskem na ruské přístavy Port
 Arthur a Vladivostok (v únoru 1904). Rusko nebylo k válce dosta-
 tečně připraveno, pevná místa jeho na Tichém oceáně nebyla náležitě
 opatřena, většinu vojska bylo nutno teprve dopravovati na bojiště po
 jednokolejné sibiřské dráze; úspěšnému válčení jeho vadily staré zlo-
 řády vnitřní správy. Rusko bylo několikrát poraženo, Port Arthur
 po 11měsíčním obležení kapituloval. Válečné loďstvo, vypravené
 z moře Baltského do oceánu Tichého, bylo zničeno v průlivě cušim-

ském (v květnu 1905). Ale také Japonsko vyčerpalo se finančně i válečně a proto přijalo za prostřednictví presidenta severoamerické Unie (Roosevelta) mír v severoamerickém Portsmouthu (v srpnu 1905). Japonsku přiznáno vrchní panství nad Koreou (která o něco později byla k Japonsku úplně přitčlena), ruské državy při Žlutém moři (poloostrov Liaotung s Port Arthurem) a jižní část ostrova Sachalinu. Rusko zavázalo se vrátit Mandžusko Číně. Správu mandžuské železnice podrželo v severní části její Rusko, v jižní části ujalo se jí Japonsko. Mír tento znamenal porážku světové politiky ruské a nepřímé vítězství ruského soupeře v politice této, Anglie. Japonsko stalo se velmocí. V letech následujících hnutí opravné a národní nabylo také v Číně samé vrchu a vedlo roku 1912 k svržení dynastie mandžuské a k prohlášení republiky.

Mír
ports-
mouthský.

Čína
republikou
(1912).

Počátek ústavního života v Rusku. Nezmary Ruska ve válce s Japonskem vyvolaly v Rusku tak mocné projevy nespokojenosti s dosavadní soustavou vládní, že car Mikuláš II. se odhodlal vyhověti obecnému volání po konstituci a reformách. Učinil tak roku 1905 několika zásadními akty, zejména však manifestem ze 17. (= 30.) října, jímž říšskému sněmu (gosudarstvenné dumě), nedlouho předtím zřízenému, byla přiznána moc zákonodárná. Téměř zároveň jmenoval car první odpovědné ministerstvo.

Manifest
z 30. října
1905.

Volby do prvního i druhého sněmu říšského vypadly velmi opozičně. Největšího významu mezi jednotlivými stranami nabyla strana konstitučně-demokratická („kadětové“), soustřeďující v sobě pokrokovou inteligenci. První sněm byl rozpuštěn (1906), když se pokoušel radikálně, vyvlastněním půdy, zlepšiti hmotný stav sedláků. Rozpustivši také sněm druhý (1907), vláda změnila volební řád ve prospěch velko-
statkářstva a zámožného měšťanstva a zároveň na úkor národnosti neruských (zvláště Poláků). Tak ve třetím sněmu (1907—1912) nabyli převahy jednak vládě oddaní, konstituci nepřítivní nacionalisté, jednak přívrženci manifestu říjnového čili okťabristé, kteří nechtěli, než aby prováděno bylo to, co tam bylo slíbeno. Zároveň se zavedením konstituce poskytnuta byla větší svoboda církvi katolické a četným ruským sektám a rozkolníkům. Ale proti tomu se stavěla pravoslavná církev. Silné ruské hnutí národní naléhalo na to, aby obmezeny byly ústavní svobody pro národnosti podrobené. Polákům zrušeno na sta soukromých škol polských, po konstituci povolených. Na odpor narážely též národní snahy Malorusů neboli Ukrajinců. Ti byli uznáváni v Rakousku za zvláštní národnost, ale v Rusku se jim zapovídalo i vydávati knihy

Říšské
sněmy
1906 a
1907.

Ukrajinci.

Národní
ruch v
Rusku.

P.Stolypin.

jazykem maloruským, jež vláda ruská prohlašovala za pouhé nářečí jazyka ruského. I Bělorusové, Litevci, Lotyšci, Estonci, Gruzínci, Tataři a řada kmenů tureckých v Sibiři se probouzela k národnímu uvědomení. Vláda ovšem prohlašovala, že její snahou jest udržeti jednotu říše a nadvládu ruského národa i pravoslavné církve a snažila se i Finsko připravit o jeho samostatné postavení. Ve vnitřní politice pokoušel se ministerský předseda Petr Stolypin získati sedláky velikými úlevami jejich břemen, postoupením pozemků státních a dvorských i zrušením obcového vlastnictví půdy. Po jeho zavraždění (r. 1911) vláda se dostala do rukou odpůrců pokrokových oprav a osvěty; důsledky toho pocítily zvláště university odstraňováním nepohodlných profesorů. Před vypuknutím světové války měl býti říšský sněm odstraněn a obnoven zpátečnický absolutism.

5. Kulturní pokrok Slovanů na rozhraní století 19. a 20.

Rusové.

Překážky
pokroku.

Rusové. Snaha vůdčích kruhů ruských, aby se Rusko v každém ohledu vyrovnalo státům západoevropským, by s nimi mohlo soutěžit ve světové politice, nutila je podporovati vzrůst a šíření západoevropské vzdělanosti. Ale obavy, že by západní demokratism a socialism mohl podryti ruský absolutism a převahu šlechty, a novodobý vědecký názor o světě že by mohl zničiti národně-pravoslavné náboženství, byly příčinou, že přirozenému kulturnímu pokroku stále byly kladeny mnohé překážky od vlády a církve. Přes to však již na sklonku 19. století a ještě více před světovou válkou se Rusové téměř v každém ohledu vědění, umění, technické práce a myšlenkového přemítání vyrovnali nejpokročilejším národům západním.

Mende-
lěv.

Děje-
písectví.

Již okolo r. 1870 stála ruská chemie výše nežli anglická. Dimitrij Ivanovič Mendelěv již r. 1869 vydal své slavné dílo *Osnovy chimie*, v němž rozvinul velkolepou přírodní generalisaci, zvanou periodickým zákonem, a periodickou soustavu prvků. Ještě více nežli ve vědách přírodních vynikali Rusové ve vědách duchovných, zvláště ve slovanovědě a v dějepise. Ruská věda dějepisná, neobyčejně plodná a dobře organizovaná, jest silně ovládána zájmem filosofickým, usilujíc poznati, jaké místo nebo úloha připadá Rusům v dějinách světových. Veliký pokrok v badání dějin ruských učinili: Sergěj Solov'ev († 1879), Vasil Ključevskij († 1911), Pavel Miljukov a Sergěj Platonov († 1933), v badání dějin všeobecných pak Nikolaj Karčev († 1932) a Pavel Vinogradov. V slovanovědě vynikli zvláště Vladimír Lamanskij († 1914) a Konst. Grot, v byzantologii Vasil Vasil'evskij a Feodor Uspenskij.

Filosofie.

Ruská filosofie poutá k sobě pozornost celého světa od té doby, co Lev Tolstoj a Feodor Dostoevskij ruské otázky ztotožňovali se

všelidskými (srov. str. 164), při čemž ústřední její záhadou stále jest poměr a vyrovnání národně-pravoslavné kultury ruské s kulturou západní buď náboženskou (katolickou), jak o tom přemítal Vladimír Solov'ev, buď světskou (beznáboženskou), jmenovitě jejími demokraticko-sociálními stránkami.

Také v oboru umění výtvarného i zvukového zrodila novodobá ruská společnost řadu vynikajících umělců, jako malíře Vasilu Vereščagina, jenž svými obrazy bojišť a bitev chtěl bojovat proti válce (obr. 58) a Ilju Rěpina, tvůrce velikých obrazů historických (obr. 56), dále hudební skladatele, národního Nikolaje Rimského-Korsakova a kosmopolitického Petra Čajkovského.

V krásné literatuře nastal sice po Tolstém a Dostoevském jakýsi úpadek, ale přes to spisy Antonije Čechova a Maksima Gorkého jsou velmi svérázné a samostatné odlesky skutečných poměrů ruských.

Čechov kreslí typy malých lidí, snažících se najíti ve všedních starostech zapomnutí na nebezpečí hrozícího převratu. Gorkij pak romanticky líčí svět proletářský, planoucí nenávistí k zámožnějším vrstvám a toužící po sociálním převratu.

Ukrajinci. Vlivem západního romantismu a národního hnutí ruští a polští vzdělanci v Rusku i v Haliči obrátili svou pozornost k písním, pohádkám, pověstem i k samému jazyku lidu žijícího v Ukrajině a v Haliči a mnozí z nich začali jím i psáti. Rakouská vláda chtějíc, míti oporu v selském lidu východohaličském proti polské šlechtě, toužící po obnovení Polska, a chtějíc zameziti tíhnutí Ukrajinců k Rusku, zavedla lidový jazyk „ukrajinský“ do škol. Tím nabyly veliké posily skrovná ukrajinská literatura, která se rozvíjela i v Rusku, ač tam byla tvrdě pronásledována, zvláště od r. 1876.

Čím více pronikala osvěta do lidu, tím více přibývalo ukrajinsky uvědomělých vzdělců a spisovatelů, takže v krásné literatuře se objevilo několik nadaných básníků a v literatuře vědecké řada vynikajících badatelů, z nichž nejvíce vynikli mnohostranný spisovatel Ivan Franko a dějepisec Michal Hrušev'skyj, spisovatel devítisvazkového díla o dějinách ukrajinských (Istorija Ukrainy-Rusi). Hlavním kulturním ústředím se stala Vědecká společnost Ševčenkova ve Lvově (r. 1873 založená). Na lvovské universitě bylo také zřízeno několik profesur ukrajinských. Celá řada ruských učenců, působících na vysokých školách ruských, se při vypuknutí ruské revoluce přihlásila k národu ukrajinskému. Již před světovou válkou měli Ukrajinci své soukmenovce téměř ve všech oborech kulturního života. Na př. ukrajinskou hudbu proslavil Mikuláš Lysenko a výtvarné umění malíř a stavitel Vasil Kryčev'skyj.

Bělorusové. V souvislosti a pod vlivem rostoucího národního uvědomení, jaké se vzrůstalo u všech národů říše ruské, začal se také běloruský lid na počátku 20. století, a zvláště od r. 1905, hlásiti, aby byl uznán za zvláštní národ. Jeho vzdělanci, hlavně studenti, mohli poukazovati na to, že běloruský jazyk býval ve starších

Malířství.

Hudba.

Krásná literatura.

Ukrajinci.

Vědecká literatura.

Běloruské národní hnutí. Minsk. dobách úředním jazykem v ruských zemích říše litevské. Běloruské národní hnutí probudilo k životu hojnou literaturu a strhlo mnoho ruských vzdělanců a badatelů, že se prohlásili za Bělorysy, takže po bolševické revoluci mohla universita v Minsku, hlavním městě Bílé Rusi, býti obsazena běloruskými profesory.

Poláci. Nešťastný výsledek lednového povstání r. 1863 utlumil dosavadní romantickou náladu a naděje Poláků v brzké obnovení státní samostatnosti. V celé společnosti polské a ve všech skoro oborech života veřejného a kulturního zavládlo střízlivé nazírání na skutečnost a snaha využítkovati i neuspokojivých zbytků národní samobytnosti k zlepšení neutěšených poměrů doby přítomné. Tak (ne ovšem bez vlivu západoevropského) nabyly převahy realism a positivism, které určovaly povahu literatury, umění, vědy i činnosti politické a hospodářské.

Realism a positivism.

Sienkiewicz.

V literatuře krásné kulturně zaostalý a bídně žijící polský sedlák (chlop) jakožto budoucí naděje národa se stal předmětem románů a povídek, psaných zvláště Elisou Orzeszkovou (1841—1910), Boleslavem Prusem (1847—1912) a Vladislavem Reymontem (1868—1925). Světoznámý Jindřich Sienkiewicz (1846—1916) osvěžoval svými historickými romány pamět válečné slávy polské a svým optimismem pomáhal udržovati naději v lepší budoucnost. Obdivovaný básník Štěpán Żeromski (* 1864) provádí mistrně rozbor psychologické a skvělá líčení tragismu. Všichni tito spisovatelé (i jiní ještě) dovedli udržeti světovou pověst polské literatury, které ji dobyli Mickiewicz, Słowacki a Krasiński. Výtvarnému umění, jmenovitě malířství, získali v cizině dobrou pověst národní umělec Artur Grottger (1837—1867) hlavně svými ponurými obrazy-ilustracemi polského národního neštěstí r. 1863, a Jan Matejko (1838 až 1893) svými velikými obrazy, líčícími význačné události z dějin polských (obr. 57). V hudbě již před r. 1863 vynikl geniální skladatel klavírní hudby Bedřich Chopin, (1810—1849), jenž vůbec v dějinách hudby má význam samostatného průkopníka nových melodií. Stanislaw Moniuszko (1819—1872) vytvořil polskou národní operu. Později Jindřich Wieniawski (1835—1880) a Ignác Paderewski (* 1860) dobyli si předních míst mezi západními skladateli a umělci.

Matejko.

Moniuszko.

Věda.

Ve vědě mezinárodní prosluli obzvláště fysik Marjan Smoluchowski a objevitelka prvku radium Marie Curieova-Sklodovská. I mnozí polští technikoři se stali proslulými v cizině, jako Arnošt Malinowski svým návrhem železnice přes pohoří Andy v Peru. V oboru věd duchových věnovali Poláci obzvláštní pozornost dějepisu, chtějíce vyšetřiti vlastní příčiny svého národního neštěstí. Staroslavná universita krakovská zároveň se lvovskou tvořily pilně této práce a přitahovaly k sobě vědce i z království polského a z Poznańska. Krakovská akademie věd (od r. 1871) si brzy zjedнала význam jména svého hodný. Jestliže Poláci v Hačili se věnovali více teoretické práci vědecké a kulturní a učili se jako úředníci spravovati stát, v království polském a v Poznańsku byli nuceni hledati obživu v průmyslu, obchodě a racionálním zemědělství, kterýmžto dovedli zachrániti veliké množství půdy před německou kolonizací. Kdežto veliká část šlechty hospodářsky se vyčerpala, vzmohly se zato nižší vrstvy k značné zámožnosti, takže zvláště v Poznańsku se vytvořila silná vrstva měšťanská. V království polském pro-

Krakovská akademie věd.

Průmysl a obchod.

spíval tovární průmysl kovový a textilní a tím množil se počet polského dělnictva, které se organizovalo v silnou stranu socialistickou.

Charváté. Ač Charváté byli nuceni uzavřít s Maďary nevýhodné vyrovnání (r. 1868), přece samospráva Charvátska, jím zavedená, byla základem jejich uspokojivého hospodářského a kulturního rozvoje, takže se v mnohém ohledu vyrovnali národům kulturně nejpokročilejším. Hmotný základ k tomu položily oběti vlastenců, z nichž nejvíce učinil djakovský biskup Josef Jiří Strossmajer. Tento založil národní obrazárnu, Jihoslovanskou akademii věd (1867) a charvátskou universitu v Záhřebě (1874).

Charváté.

Stross-
majer.

Chorvátsí dějepisci Frant. Rački († 1894), Tad. Smičiklas († 1914), Věkoslav Klaić († 1928) a Ferd. Šišić (* 1868) osvětlili minulost charvátskou způsobem vynikajícím a někdejší záhřebský profesor Vatroslav Jagić († 1923) se stal proslulým v celé Evropě jakožto směrnatý náčelník široce rozvětveného badání slavistického. Někteří představitelé krásné literatury chorvatské, jako epický básník Ivan Mažuranić († 1890), romanopisci August Šenoa († 1881) i Xaver Šandor Gjalski (* 1854) a dramatický básník Ivo Vojnović († 1929), získali si zvukné jméno i v cizině. Malíř Vlaho Bukovac († 1922) a sochař Ivan Meštrović (* 1883 obr. 59) požívají veliké vážnosti v celé západní Evropě.

Dějepisci.

Krásná
literatura.

Srbové. Přesídlení značného počtu Srbů do Uher r. 1690 mělo pro ně ten dobrý účinek, že se dostali v přímý styk se západní vzdělaností a že se snažili zdokonaliti svou vlastní školami a literaturou, pěstovanou lidovým nářečím (štokavským čili jiohercegovským). Střediskem jejich kulturního života byl dlouho Novi Sad, kamž r. 1864 přesídlila z Pešti Matice srbská (r. 1826 založená), která byla první vědeckou společností srbskou. Po zřízení knížetství srbského přeusnovalo se těžiště kulturního a zvláště vědeckého života do Bělehradu, kde již r. 1841 vzniklo Društvo srbské slovesnosti, které r. 1886 bylo povýšeno na akademii věd, a roku 1899 vysoká škola, jež r. 1905 povýšena na universitu.

Srbové.

Matico
srbská.

Jednotliví srbsí badatelé brzy se družili důležitostí svých prací k nejpřednějším učencům slovanským, jmenovitě Vuk Stefanović Karadžić (1787—1864) svým Slovníkem jazyka srbského a svým překladem Nového zákona a Jiří Daničić (1825—1882) svými pracemi jazykozpytnými. Z novějších pak si zjednali velikou vážnost dějepisc Stojan Novaković († 1915) a zeměpisec i národopisec Jovan Cvijić († 1927). Také novější krásná literatura srbská může se pochlubit spisovateli více nežli oblastného významu, jako byl zvláště Vojislav Ilić (1862—1894), mistr srbského slova, lyrik znamenající přechod od pozdějšího realismu k romantismu.

Karadžić.

Cvijić.

Slovinci. Ač Slovinci teprve od počátku ústavního života v Rakousku nabyli možnosti, aby náležitě rozvíjeli svou národní osobitost, přece z nich už v prvé polovici 19. století vyšli dva velcí jazykozpytci slovanští, Bartoloměj Kopitar (1780—1844) a Frant. Miklošić (1813—1891) a znamenitý lyrický básník France Prešérn (1800—1849), jenž svými pokrokovými myšlenkami i virtuosním ovlá-

Slovinci.

Prešérn.

Cankar. dáním forem zahájil nové období v slovinské literatuře. Dobyvše sobě vlastního školství, učinili Slovinci před válkou světovou takový kulturní pokrok, že ve všech téměř oborech kulturního života se náležitě uplatňují. Slovinská krásná literatura dosáhla evropské výše Ivanem Cankarem (1876—1918), pronikavým karatelem svých současníků a ukazovatelem nových, vyšších cílů národních, jehož četné romány a povídky se překládají do mnoha cizích jazyků.

Bulhaři. Už před osvobozením Bulharska z panství tureckého měli Bulhaři řadu vzdělanců, kteří studiemi v cizině, zvláště ve Francii a v Rusku, si přisvojovali vyšší vzdělanost, ale teprve po zřízení samostatného státu bylo možno soustavně pečovat i jednak o hojnější dorost vědecky školený, jednak o rozšíření nižšího stupně vzdělanosti do širokých vrstev obyvatelstva. O tuto věc si zjednal značné zásluhy Čech Konstantin Jireček zřizováním učitelských ústavů. Kulturní pokrok pokračoval rychle, takže již r. 1888 mohla být zřízena v Sofii vysoká škola, povýšená r. 1904 na universitu, a r. 1911 akademie věd.

Vědecká literatura. Již před osvobozením mohli se Bulhaři pochlubit vědcem nevšedního významu, historikem Slovanů a Bulharů Marinem Drinovem (1838—1906). V době přítomné vynikli zvláště jazykozpytci Ivan Šišmanov († 1928), Ljubomir Miletič (* 1863) a dějepisec Vasil Zlatarski (* 1866). Literární činnost, zvláště básnická, se u Bulharů probudila už před osvobozením, jsouc jednak důsledkem, jednak předchůdkyní a povzbuzovatelkou úsilí osvobozovacího, a proto měla povahu vzrušeně vlasteneckou, jako u Ljubena Karavelova (1837—1879), Christa Boteva (1848—1876) a Penče Slavejkova (1866—1912). Po osvobození vyvrcholila ve vlasteneckých a slovanstvím prodchnutých verších i prose Ivana Vazova (1850 až 1921).

Krásná literatura. **Lužičtí Srbové.** Malý a k tomu ještě vnitřně rozdělený (dvojím spisovným jazykem a dvojím náboženským vyznáním) národ lužickosrbský trpí sice velikou újmu nedostatkem vlastních škol a tudíž svrchovaným nebezpečím odnárodnění, ale má v sobě pořád ještě dost síly, aby k sobě poutal i vzdělance, kteří nabyli vyššího vzdělání. Tito s obdivuhodnou obětavostí mu obstarávají nejen potřebnou literaturu beletristickou (básník Jakub Bart-Čišinski, † 1909) a novinářskou (Serbske nowiny), nýbrž i vědeckou, a to zvláště v „Časopise Mačicy serbskeje“. V Arnoštu Mukovi (1854—1932) měli lužičtí Srbové velmi důkladného a všeobecně uznávaného badatele svého vlastního jazyka, jenž si zjednal veliké zásluhy m. j. svou historickou mluvnicí a slovníkem jazyka dolnolužického. V posledních letech před světovou válkou měli lužičtí Srbové i 2 poslance v saském sněmu a po válce se domáhali (ovšem marně), aby byli uznáni od mírové konference za národní menšinu s určitými právy.

Bart-Čišinski.

Muka.

6. Trojdohoda a trojspolek.

Maroko a dohoda francouzsko-anglická. Zatím co na dalším východě zuřila válka rusko-japonská, udály se významné změny v politických poměrech evropských. Dosahu jen menšího bylo, že roku 1905

Norsko po vleklých sporech ústavních zrušilo osobní unii se Švédskem a ustavilo se jako mocnářství samostatné pod vládou dánského prince Hakona VII. Evropa se do sporu toho nemísila. Zato veliký rozruch v diplomacii evropské způsobilo sblížení, k němuž tehdy došlo mezi Francií a Anglií. Výraznou snahou Francie stalo se ucelení jejího severoafrického panství získáním rozhodného vlivu v sultanátu marockém, zmítaném domácím neklidem. Byla jen obava, aby Anglie tomu nepřekážela. Státníci britští a král Eduard VII. rozhodli se však učiniti Francii v Maroku žádoucí ústupky, uzná-li republika výslovně anglickou nadvládu v Egyptě. Také v některých jiných osadních otázkách, v nichž francouzské zájmy s britskými se dotýkaly, došlo ke kompromisu touto dohodou, roku 1904 sjednanou, a obě západní velmoci, ještě nedávno sporem o Fašodu zle povadené, stannuly před ostatním světem v poměru zjevně přátelském.

Osamo-
statnění
Norska.

Sultanát
marocký.

Dohoda
anglicko-
francouz-
ská (1904)

Tuto dohodu přijalo však s nevolí Německo, majíc za to, že hrot její jest proti němu obrácen. Vilém II. roku 1905 okázalým zájezdem do Tangeru povzbudil odpor marocký proti francouzskému rozpětí a vyhrožuje válkou vynutil si mezinárodní konferenci ve španělském Algecirasu. Na ní byla vyslovena zásada nezávislosti Maroka a Francii přiznána pouze účast při reformě tohoto zaostalého kraje, zároveň s jinými mocnostmi. Zisk Německa z věci té byl ovšem jen pochybný, ježto se mu nepodařilo rozbítí dohodu francouzsko-anglickou, k níž v zápětí potom přistoupila i podobná dohoda rusko-anglická.

Vilém II.
v Tangeru

Algeciras.

Dohoda Anglie s Ruskem. Po několik desetiletí stály Anglie a Rusko proti sobě v nepřátelské nedůvěřivosti, sledující žárlivě vzájemně své jednání, zvláště ve Střední Asii. Britská diplomacie pozorovala s obavou o své panství indické úspěchy ruské v Zakaspičku, až k výšinám pamirským dosahující, a vzrostlý vliv carské moci v Persii. Opětovně hrozila válečná srážka obou velmocí pro věci ty a sblížení Anglie s Japonskem mělo v nich svůj kořen. Když Rusko bylo zeslabeno porážkou na dálném východě a revolučními zmatky domácími, měla vláda Eduarda VII. chvíli za vhodnou, aby podobně, jako předtím s Francií, i s Ruskem rozpory své po dobrém urovnala. Tak došlo v létě 1907 k úmluvě. Podle ní byl Afganistan uznán za území zájmů anglických, Persie pak, kde šach byl nedlouho předtím domácími bouřemi donucen k prohlášení ústavy, rozdělena na troje území zájmové: severní z nich mělo podléhati vlivu ruskému, jihovýchodní vlivu britskému, kdežto jihozápadní prohlášeno za neutrální.

Revnivost
Anglie
a Ruska.

Dohodnutí
r. 1907.
Persie.

Trojdohoda a trojspolek. Dohoda ta měla význam tím větší,

Sbližení
Anglie
s Francií
a Ruskem.

Námořní
zbrojení
Německa.

Meziná-
rodní
konference
v Haagu.

Všeobecné
napětí a
zbrojení.

Nový spor
o Maroko
(1911).

Jiří V.
(od r. 1910).

ježto Rusko bylo od roku 1891 sdruženo s Francií obrannou smlouvou spojeneckou, čelící vojenské pohotovosti Německa, o Rakousko-Uhersko a Itálii opřené. Počalo se tudíž mluvit o trojdohodě francouzsko-rusko-anglické jako o velmocenském protikladu trojspolku. Anglie nedala se ovšem svázat žádnou určitou smlouvou, jež by ji zavazovala k vojenskému zakročení na pevnině, ale její někdejší „skvělé osamocení“ (splendid isolation) ustoupilo zjevně přátelskému sblížení s Francií a Ruskem. Britští státníci cítili se k tomu tím více nuceni, ježto marné byly jejich pokusy o dohodu s Německem, jež by zmírnila poněkud námořní zbrojení, Vilémem II. v bouřlivém tempu urychlované a zjevně proti anglické převaze námořní zaměřené. V Německu ovšem tvrdili, že Anglie má opravdu úmysl útočné, snažíc se spojením svým s Francií i Ruskem říši německou „otočiti“ železným pásem a zardousiti ji, jen aby britský imperialism se zbavil soupeře, nepohodlného zvláště na poli průmyslovém, obchodním a koloniálním. Francii se přisuzovala pak snaha provést tou cestou „odplatu“ za rok 1871. V tvrzeních těch hledalo Německo omluvu pro své neúnavně stupňované zbrojení na souši i na moři, které pak od ostatních velmocí s podobnou horlivostí bylo napodobováno, aniž co pomohly ve věci té dvě konference mezinárodní do Haagu svolané. K první došlo již roku 1899 na podnět cara Mikuláše II., druhá konala se r. 1907; výsledkem jejich byly jen některé nevalně účinné úmluvy o mezinárodním soudnictví rozhodčím.

Zbrojilo se na všech stranách s napětím tím povážlivějším, ježto k rozestoupení se Evropy na tábor trojspolku a trojdohody se družily stále zjevněji hospodářské žárlivosti velmocí a jejich diplomatické zápasy o zámořská odbytiště průmyslových tovarů i o vládu nad zdroji důležitých surovin v dalekých krajinách, vtahovaných stále účinněji do víru světového hospodářství. Zájmy velkého kapitálu v rozličných zemích stály namnoze za tímto shonem, jenž jim měl zabezpečiti budoucnost rozpětí hospodářského v oblastech co nejširších a mluvilo se o „imperialistické horečce“, jež zachvátila všecek svět a směřuje k jeho konečnému rozdělení. V náladě té každý spor se mohl stát jiskrou rozněcující veliký požár válečný. Tak octlo se roku 1911 v popředí opět Maroko, když francouzské vojsko při urovnávání vnitřních zmatků obsadilo dočasně Fez a německý císař odpověděl na to vysláním válečné lodi do přístavu agadirskeho. Na chvíli válka zdála se již neodvratnou, ale rozhodné vystoupení Anglie, kde krátce předtím po smrti Eduarda VII. (1910) byl nastoupil na trůn král Jiří V.,

po boku Francie vedlo přece k urovnání věcí. Německo se smířilo s francouzským protektorátem nad Marokem, vzavši v náhradu za to některé záruky hospodářské a části francouzské osady konžské. Tím bylo konečně odstraněno ohnisko pro mír evropský velmi nebezpečné, ale mír ten byl zároveň ještě vážněji ohrožován na straně jiné, na Balkáně a v oblasti říše turecké.

7. Balkánské zmatky a válka 1912—1913.

Otázka jihoslovanská. V národním vření, které zmítalo mocnářstvím rakousko-uherským, vedle otázky české stále více do popředí vstupovala otázka jihoslovanská. U Slovinců, Charvátů i Srbů se stupňoval pocit útisku, jemuž byli v té i oné polovici říše vydáni se strany Němců, Vlachů i Maďarů. Zvláště neuspokojivé bylo postavení jejich v Bosně a Hercegovině, kde nebylo ústavních řádů. Státní správu řídil tam zemský velitel vojenský s civilním pobočníkem (adlatus), pod vrchním dozorem říšského ministra financí. Země pokročila sice pod touto cizí správou v některém ohledu, ale řešení agrární otázky, význačné zejména závislosti selských „kmetů“ na šlechtě muslimských „begů“, majících většinu půdy, bylo oddalováno. Vláda potlačovala nedůvěřivě zejména národní vědomí srbské, vědomí to však rostlo, nalézajíc oporu v sousedním Srbsku, zvláště od té doby, co tam padl rod Obrenovićů. Stalo se tak nešťastnou vládou krále Aleksandra I. (1889 až 1903), který náladovou nedůsledností všechny strany si byl odpudil a míru národní nespokojenosti dovršil sňatkem s Dragou, vdovou po českém inženýru Mašínovi. Vzniklo proti němu spiknutí důstojnictva, jemuž královští manželé padli za oběť roku 1903. Srbský trun přešel pak na Petra Karađorděviće, syna někdejšího knížete Aleksandra Karađorděviće.

Jihoslované
v Bosně a
Hercegovině.

Pád
Obrenovićů
(1903).

Petr Kara-
đorděvić.

Nový král si učinil zásadou vésti si naprosto ústavně. Za vlády jeho zesílil v Srbsku rychle proud národní, který na místo vasalského přísluhování Vídni se snažil pěstovati styky se soukmenovci žijícími v Turecku i v mocnářství rakousko-uherském a probouzeti u nich vědomí plemenné pospolitosti jihoslovanské. Ve Vídni i v Budapešti se snažily vládní kruhy čeliti tomu vyhrůžným tlakem na Srbsko, celní válkou hospodářský život drobného království podvazující. Habsburská monarchie vystupovala tehdy vůbec ve věcech balkánských se zvýšenou rozpínavostí, majíc za to, že Rusko porážkami na dálném východě i domácími zmatky valně zeslabené se neodváží postupu tomu vážně

Celní válka
rakousko-
srbská.

brániti. Příležitost k vyzkoušení věci té daly zejména zmatky nastalé v říši turecké.

Otázka
makedonská.

Krise annexní. Neschopná vláda sultána Abdula Hamida nebyla nikterak s to, aby rozřešila zejména svízelnou otázku makedonskou. Makedonie byla obydlena Bulhary, Srby, Řeky, Albánci a Rumuny čili Valachy, kteří snášeli tlak zaostalého a korupčního panství tureckého tím tiže, čím více prospívaly v sousedství státy jejich svobodných soukmenovců. Proto se tvořily k střesení panství toho v Makedonii rozličné organisace revoluční, které povstaleckými četami probouzely odpor obyvatelstva proti Turkům. Při tom střetaly se však navzájem krvavě také národní snahy bulharské, srbské a řecké, užívající zároveň i školy a církve k propagandě svých cílů. Zmatky z toho vzniklé přiměly velmoci k tomu, že od roku 1903 rozličnými prostředky diplomatickými se snažili přimět sultána, aby Makedonii uklidnil zavedením lepší správy a účelnými opravami. Abdul Hamid usiloval však se tomu vyhnouti a potlačoval hnutí povstalecké drsně hromaděním vojska v makedonských vilajetech. Ale v důstojnictvu vojska toho převahu nabýli stoupenci reformního hnutí mladotureckého. Ti vynutili roku 1908 na sultánovi pohružkou, že potáhnou na Cařihrad, obnovení ústavy z roku 1876. Tím bylo ústavní otázkou hnuto také pro Bosnu a Hercegovinu, které zásadně zůstávaly částí říše osmanské, ač v trvalé správě rakousko-uherské.

Zasažení
velmocí
(1903).

Mladoturecká
revoluce
(1908).

Annexe
Bosny a
Hercegoviny.

Tu vztáhl v říjnu 1908 císař František Josef I. práva své svrchovanosti na obě země (annexe) a slíbil jim zřízení ústavní. Současně se prohlásilo také Bulharsko za stát na Turecku naprosto nezávislý a kníže jeho Ferdinand přijal titul královský.

Slovanský
sjezd
r. 1908.

Annexe Bosny a Hercegoviny způsobila v Srbsku nesmírné pobouření veřejného mínění a po některou dobu se zdálo, že ani Rusko nesnese bez odporu tohoto svémocného postupu Vídně v balkánské politice, který byl nadto provázen okázalou soudní persekucí stoupců národní dohody srbsko-charvátské v Záhřebě. Všecek slovanský svět byl vzrušen tím hlouběji, ježto krátce před tím, v červnu 1908, hlučný sjezd slovanský v Praze byl dokladem rostoucího pochopení společných zájmů u většiny slovanských kmenů. Sjezd ten vyznačoval se zejména heslem „novoslovanství“, kterým se rozumělo především skutečné provádění vzájemnosti národů slovanských a vyrovnání protiv i rozbrojů mezi nimi trvajících účinným sblížením kulturním i hospodářským.

Odpor Ruska proti uznání annexe ztroskotál však, když na jaře

r. 1909 Německo se důrazně postavilo „ve skvělé zbroji“, jak Vilém II. sám prohlásil, za svého rakouského spojence, a tu bylo i Srbsko nuceno před vídeňským diktátem ustoupiti. Bosna a Hercegovina dostaly pak v roce 1910 ústavní zákony, jimiž byl zřízen v Sarajevě zemský sněm; ráz správy státní se však tím valně nezměnil a zůstal zejména vůči uvědomělým národovcům srbským příkře zahrocen.

Ústava
bosenská.

Balkánská válka. Pokořenému Srbsku podal vbrzku příležitost k náhradě v jiném směru rozvrat veřejného života v říši turecké. Sultán Abdul Hamid, když učinil pokus násilně se zbaviti mladotureckého poručnictví, byl roku 1909 sesazen a na jeho místo uveden jeho bratr Rešad, jakožto Mohamed V. Za něho se snažili vůdcové mladotureckého komitétu sloučiti se zdáním parlamentního režimu násilné udržení převahy Turků nad národnostmi netureckými a islámu nad křesťanstvím. Tím však vyvolali rostoucí odpor rozličných skupin, k národnímu vědomí se probouzejících, zejména Arabů a Albánců, který marně se pokoušeli pak zlomiti vojenskými výpravami. Bylo zjevné, že říše osmanská se blíží úplnému rozvratu. Jejího zeslabení užila především Itálie. V Římě toužili hlavně po tom, aby zisk, jehož nabyla Francie právě v Maroku, vyrovnali pro sebe také na pobřeží severoafrického a sáhli proto na podzim r. 1911 po Tripolsku. Obsazení to způsobilo válku mezi Itálií a Tureckem, v níž převaha Vlachů byla od počátku zřejmá, třebaže ohled na ostatní velmoci, a zejména Rakousko-Uhersko, jim nedovolil plného rozvinutí vojenského i námořního vyzbrojení.

Sesazení
Abdula
Hamida.

Válka
italsko-
turecká.

Tyto nesnáze Turecka dodaly křesťanským státům balkánským odvahy k tomu, aby se pokusily o konečné vytlačení osmanského panství z poloostrova Balkánského. Nesnáze působily ovšem vzájemné spory jejich o vliv v Makedonii, z níž všichni chtěli co nejvíce zachovati. Jim měla čeliti zejména tajná dohoda, kterou za souhlasu Ruska na jaře r. 1912 uzavřelo Srbsko s Bulharskem. K spolku tomu proti Turecku namířenému přidružilo se pak Řecko i Černá Hora, jejíž kníže Nikola I. (od r. 1860) byl dal zemi své roku 1905 ústavu a roku 1910 přijal titul královský. Očekávané rozpory o dělení dobytého území měl rozhodnouti ruský car. V polovici října r. 1912 spojenci vypověděli Turecku opravdu válku.

Spolek
balkán-
ských
států.

Rakousko-Uhersko očekávajíc, že zvítězí Turci, jejichž vojsko v poslední době reorganisovali němečtí vojevůdcové, ponechalo nepřátelům Turecka volnou ruku. Ale tito mimo očekávání dobyli řady rozhodujících vítězství (Srbové u Kumanova a Bulhaři u Lozengradu), takže Černohorci obsadili část sandžaku novopazarského a Srbové jeho osta-

Balkánská
válka
1912-1913.

tek; Srbové opanovali dále severní a střední Makedonii a pronikli skrze Albanii k moři Jaderskému, kdež se zmocnili Drač. Bulhaři dobyli (v březnu r. 1913) Drinopole a obsadili Thrakii. Řekové se zmocnili jižní Makedonie se Solunem a mnoha ostrovů v moři Egejském. Bulhaři postupovali na Cařihrad, ale Turci je zadrželi opevněními u Čataldže.

Poněvadž Turci žádali za mír, začalo se (v polovici prosince 1912) vyjednávat v Londýně za účastenství vyslanců velmocí. Mocnosti trojspolkové, chtějíce zeslabiti úspěchy Srbska, nechtěly připustiti, aby nabylo přístavu na moři Jaderském a dosáhly toho, že z Albanie bylo zřízeno samostatné knížetství. Za knížete byl určen německý kníže Vilém Wiědský, který, byv později od Albánců formálně zvolen, ujal se vlády v březnu r. 1914. Srbsko se domáhalo náhrady v Makedonii, aby tudy nabylo snadnějšího přístupu k přístavu solunskému. To se mělo státi na účet Bulharska proti znění smlouvy spolkové. Ale bulharský král Ferdinand nepřihlížeje k obětem, jež Srbsko Bulharsku za války přineslo, sblížil se s Rakousko-Uherskem a nedbaje hlasu carova zahájil proti Srbsku znenadání nepřátelství (29. června 1913). Bulharsko však utrpělo těžkou porážku (na řece Bregalnici). Poněvadž v důsledku toho zahájili útok na ně i Řekové a Rumuni, nepřejíce vzrůstu Bulharska, a Turci se zmocnili opět Drinopole, Bulharsko bylo nuceno žádati o mír, který 10. srpna 1913 byl umluven v Bukurešti. Bulharsko ztratilo na prospěch Rumunska pruh území na sv. mezi Dunajem a Černým mořem a z území dobytého na Turcích mu zůstal pouze přístup k Egejskému moři (Dedeagač) a část jv. Makedonie. Srbsko posunulo své jižní hranice až za města Bitolje a Ochrid v Makedonii. Černé Hoře se dostalo části sandžaku novopazarského. Mír bukureštský byl později doplněn zvláštními smlouvami Turecka se Srbskem a Řeckem. Řecko získalo území při severním pobřeží moře Egejského se Solunem a k tomu několik důležitých ostrovů (Thasos, Samothrake, Lemnos, Lesbos, Chios, Samos).

Knížetství
albánské.

Porážka
Bulharska.

Mír v
Bukurešti
10. srpna
1913.

ČÁST XI.

Světová válka a její následky.

1. Průběh války.

Zavraždění rakousko-uherského následníka trůnu a počátek války. Výsledek balkánské války byl značným poškozením politických zájmů Rakousko-Uherska i Německa a zesílením politického vlivu ruského. Rusko tušilo, že se tyto říše s tím nesmíří, a tomu nasvědčovalo i zvýšené zbrojení Německa r. 1913, jakož i jeho těsné sblížení s Tureckem, které německému generálu Limanovi Sandersovi odevzdalo vrchní velení vojska v Cařihradě a v mořských úžinách (na podzim r. 1913). Rusko pomýšlelo pro případ války na rozdělení říše turecké a na opanování Cařihradu, který byl odvěkou národní touhou všech Rusů; snažilo se také Rumunsko převést z tábora trojspolkového na svou stranu, užívajíc národního hnutí, které v Rumunsku bouřilo veřejné mínění proti maďarskému útisku rumunského lidu v Uhrách i Sedmihradsku. Ale proti snahám válečné strany pracovali v Rusku přívrženci vnitřních reforem, jmenovitě ministerský předseda Kokovcev. Také ve Francii si drželi váhu strana, která válku měla za neodvratnou, a zásadní stoupenci názoru, že hrozné nebezpečí bude přece možno obratnou politikou odvrátiti. Nejrozhodněji se klonilo k válce Rakousko-Uhersko, které se snažilo odčinit politické úspěchy ruské připoutáním Bulharska a rozličnými nesnázemi, působenými Srbsku. Záměrem jeho bylo podrobiti Srbsko tak, aby skrze ně nabylo přímého spojení se Solunem, což bylo dávnou touhou rakouského průmyslu a obchodu. Protislovanská politika rakousko-uherských vlád budila však v zemích jihoslovanských zároveň rostoucí nespokojenost a v radikálnějších vrstvách touhu Charvátů, Srbů a Slovinců po sjednocení v jednom státě mimo Rakousko-Uhersko. To zesilovalo naopak vliv válečné strany ve Vídni,

Německé
velení v
Cařihradě.

Rakousko-
Uhersko
směřuje
k válce.

Hnutí
jihoslovanské.

Sarajevská
vražda
(28. června
1914).

ale dlouho nebylo jisto, bude-li Německo ochotno dáti jí volnou ruku k rozpoutání boje, ač mnozí němečtí vojevůdcové a ideologové již dlouho nepokrytě hlásali nevyhnutelnost rozhodné válečné srážky Německa s jeho soupeři. Konečně v červnu r. 1914 se dvorské, vojenské a diplomatické kruhy rakousko-uherské dočkaly vhodné příležitosti. Mladiství členové tajného spolku srbského „Sjednocení nebo smrt“ podnikli dne 28. června v Sarajevě vražedný útok na následníka trůnu, arcivévodu Františka Ferdinanda, pokládaného za hlavu nepřátel Srbska, který přijel do Bosny na vojenská cvičení, a zastřelili jej i s jeho manželkou, vévodkyní Hohenbergovou (rozenou hraběnkou Chotkovou).

Německo
chce válce.

Rakousko-
uherské
ultimatum.

Německo se snažilo využítovati této události, aby buď byla zesílena moc trojspolku místním úspěchem Rakousko-Uherska proti Srbsku anebo aby si zajistilo svou převahu v Evropě za cenu všeobecné války, kdyby Rusko a jeho spojenci nechtěli místního úspěchu dopustiti. Proto císař Vilém II. naléhal na starého Františka Josefa I., aby byl neoblomným. Tudíž vláda rakousko-uherská, vycházejíc z nezjištěného předpokladu, že vláda srbská podporovala vražedné spiknutí, žádala dne 23. července příkrým ultimatem, aby Srbsko za součinnosti rakousko-uherských úředníků zavedlo soudní vyšetřování s účastníky sarajevského útoku, pokud se tito nalézají na srbské půdě. Poněvadž Srbsko, nechtělo-li zadati své suverenitě, tomuto požadavku nemohlo vyhověti, vypovědělo mu Rakousko-Uhersko dne 28. července válku.

Vyjedná-
vání o od-
vrácení
války.

Vzhledem k nedozírným důsledkům tohoto rozhodnutí bylo sice učiněno se strany velmocí (jmenovitě Anglie) ještě několik pokusů o smírné vyřízení rozporů, ale Německo, tváříc se jakožto prostředník mezi Rakousko-Uherskem a trojdohodou, chtělo tím jen zastríti své pravé záměry a vinu války svaliti na Rusko; doufajíc, že zamezí účastenství Anglie ve válce, očekávalo rozhodný úspěch svých zbraní od rychlého útočného postupu. Avšak Anglii nezůstaly tajny osudné důsledky případného německého vítězství a proto nemohla zůstatí stranou, zvláště když seznala, že Německo chce táhnouti na Francii skrze Belgii, nedbajíc její neutrality, zaručené mezinárodními smlouvami. Itálie, ač člen trojspolku, nevidouc v tom svůj prospěch, když by pomáhala rozpínavosti Rakousko-Uherska na Balkánském poloostrově a jsouc ovládnána přesvědčením o zlobovství německého imperialismu, zůstala prozatím neutrální. Zato se připojilo k ústředním mocnostem Turecko (1. listopadu 1914), Ruskem ohrožené.

Neutralita
Itálie.

Turecko.

Počáteční boje na evropské pevnině. Tak vznikla strašná válka

světová, do níž později byly strženy ještě jiné státy (z prvních bylo Japonsko), takže jeviště zápasu se ponenáhlu rozšířilo po celé zeměkouli. V prvních měsících války se vyvíjel mohutný zápas mezi obrovskými milionovými vojsky Německa i Francie a Rakousko-Uherska i Ruska. Německá vojska obsadila po zoufalém odporu belgických pevností neutrální Belgie a přiblížila se rychlými pochody k Paříži na vzdálenost 20 *km*, tlačíce před sebou vojenské sbory francouzské, nevalně zesílené válečnou hotovostí anglickou. Avšak na řece Marně byl nával německý odražen nejvyšším velitelem francouzským Joffrem (6.—9. září 1914), k čemuž vydatně přispělo včasné zasažení gen. Gallieniho, pověřeného obranou Paříže. Toto vítězství francouzské bylo usnadněno porážkou rakousko-uherských vojsk na Ceru v z. Srbsku a u Lvova, provázeným důrazným postupem vojsk ruských v Haliči a v oblasti karpatské, třebaže ve východních Prusích Rusové utrpěli těžkou porážku od německého generála Hindenburga (u Tannenberka 29. srpna 1914). Rusové byli sice zastaveni na Dunajci, ale zaujali tam pevná postavení podobně jako Němci v severovýchodní Francii.

Bitva na
Marně
(6.-9. září).

Pevná postavení záležela hlavně v tom, že vojska na ochranu před ničivou dělostřelbou a hojně užívanými strojními puškami zřizovala zákopy. Soustavy zákopů byly čím dále tím více zdokonalovány a chráněny složitými překážkami, hlavně ploty z ostnatého drátu. Poněvadž útoky na tato postavení se ukázaly čím dále tím nesnadnější, hleděla jedna strana druhou ze zákopů vypuditi pomocí jedovatých plynů a chrlením plamenů, kterýchžto hrozných zbraní začali nejdříve užívati Němci. Čím déle se válčení v postaveních prodlužovalo, tím účinnějších a krutějších bylo užíváno zbraní. Válčení pomocí letadel různých druhů a pum s nich metaných nabývalo znenáhla největšího významu. Důležitou útočnou zbraní k dobývání zákopů se staly na sklonku války ohromné obrněné automobily, zvané tanky, sestojené od Angličanů. Za účelem vydatné výroby takových zbraní a co největšího množství těžkého střeliva byl ve válčících státech průmysl postaven do služeb válečných. Tím, že na počátku války jedna strana druhou se snažila obklíčiti, prodlužovala se řada pevných postavení, takže konečně nepřátelská vojska stála proti sobě čely, prostírajícími se na sta a tisíce kilometrů po celé délce pohraničních území. Obě strany zdokonalily své podzemní úkryty v zákopech, že se postavení stala téměř nedobytnými, zvláště tam, kde se opírala o pevnosti, jako byl Verdun. Pro ústřední mocnosti byl tento způsob válčení velmi nevýhodný, poněvadž z něho vyplývalo velmi dlouhé trvání války a toto ohrožovalo

Zákopy.

Letadla.

Tanky.

Posílení
boje.

Námořní
blokáda.

jejich schopnost vyživovati své obyvatelstvo, zvláště když Anglie svým velikým loďstvem hned od počátku války dovedla prováděti účinnou blokádu, již zamezovala nejen dovoz válečného materiálu, nýbrž i potravin.

Gorlice
poč. květn.
1915).

Ústup
Rusů.

Ústup Rusů a pohroma Srbska. Na jaře (počátkem května) r. 1915 se podařilo vojskům rakousko-uherským a německým prorazití postavení ruských vojsk na Dunajci (u Gorlice), poněvadž Rusové trpěli nedostatkem střeliva pro nedostatečnost svého kovodělného průmyslu a poněvadž ztratili mnoho mužstva opakovaným útočením, zvláště dobýváním Přemyšle a boji v Karpatech, když chtěli proniknouti do Uher. Rusové se dali na ústup do nitra Rusi, který trval až do konce září r. 1915. Tím ústřední mocnosti získaly sice rozsáhlé území až k dolní Západní Dvině, k pramenům Němenu, k horní Pripeti a za její přítok Styr, ale poněvadž pro blížící se zimu nemohly pokračovati v pronásledování, zaujala ruská vojska pevná postavení, v nichž se pak pokračovalo v nerozhodném, zdlouhavém zápase.

Obsazení
Srbska
(říjen 1915).

Obsazení
Černé
Hory.

Řecko.

Nездary ruských vojsk měly velmi neblahý účinek pro Srbsko, které dosud s obdivuhodným hrdinstvím odráželo útoky rakousko-uherské a v prosinci r. 1914 zahájilo i postup útočný (do Bosny). Když se ukázala neschopnost Ruska k útočnému postupu, získaly ústřední mocnosti na svou stranu Bulharsko. V říjnu r. 1915 bylo Srbsko napadeno na severu Němci a Rakušany a z východu Bulhary a podmaněno, takže král Petr a část vojska hledala útočiště v Albanii a na ostrově Korfu. Rakušané a Bulhaři obsadili pak ještě Albanii až k Valoně a Makedonii až za Bitolje. Další však postup jejich do Řecka zastavilo anglicko-francouzské vojsko, které předtím se marně pokoušelo o dobytí Cařihradu k nabytí přímého spojení s Ruskem; teď zaujalo pevné postavení v jižní Makedonii severně Solunu a Sěru. Na počátku r. 1916 byla Rakušany obsazena Černá Hora. Poněvadž se dohodě bylo obávati, že by vojsku anglicko-francouzskému u Soluna mohlo působiti nesnáze Řecko, kde vládl švagr císaře Viléma II., král Konstantin, usilovala o to, aby Řecko se vzdalo své pochybné neutrality a přestoupilo na její stranu. Myšlenku tuto zastával i předseda řeckého ministerstva Venizelos, ale král ji odmítal. Proto dohoda sevřela Řecko (v prosinci 1916) blokádou a donutila tak Konstantina, že se zřekl trůnu ve prospěch svého syna Aleksandra (12. června 1917). Poté teprve Řecko s ministerským předsedou Venizelem v čele se připojilo k dohodě a podporovalo ji svým vojskem.

Nездary Italie a Rumunska. Nerozhodné válčení na západě

i na východě. Mezitím co Rusové ustupovali, vypověděla Itálie válku Rakousko-Uhersku, ač toto jí nabízelo část jižních Tyrol obydlených Italy (24. května 1915). Veřejné mínění italské nevrážilo na Rakousko-Uhersko již z dob jeho panství v horní Italii a dávné snahy Italů, provést úplné sjednocení svého národa a dosažení převahy na moři Jaderském, nemohly se nadíti splnění ve spolku Itálie s mocnostmi ústředními, nýbrž spíše ve spolku s trojdomovou. Italové zahájili útok na nedobytná postavení rakouská v Alpách a v Krasu na řece Soči a byli po několika usilovných, ale marných pokusech v listopadu r. 1917 zatlačeni za řeku Piavu.

Vstup
Itálie do
války.

Mezitím se po celý rok 1915 a 1916 nerozhodně bojovalo v sv. Francii, kde Francouzové a Angličané se marně pokoušeli vypuditi Němce z uhelného a průmyslového území (u Briey) a Němci zase (na jaře r. 1916) vynaložením velikého úsilí marně dobývali pevnosti Verdunu, která jim zamezovala postup na Paříž. Francouzové, kteří při obraně Verdunu osvědčili skopečnou neohroženost a vytrvalost, aby Verdunu ulehčili, rozvíjeli útočný postup na řece Sommě (v létě r. 1916) a skoro současně znovuzřížená vojska ruská obnovila pod generálem Brusilovem útočný postup na Volyni, kde se zmocnila silné pevnosti Lucku.

Verdun.

Somma.

Brusilov.

Všecko to sice nemělo dosud žádného rozhodujícího významu, ale příznačné bylo, jak ústřední mocnosti s napětím všech sil doplňovaly svá vojska novými a novými odvody, kdežto Anglie teprve r. 1916 viděla se nucena zavést všeobecnou brannou povinnost. Přes to však vojenské kruhy německé (generál Ludendorff, jenž jakožto nejvyšší ubytovatel byl duší celého řízení války) byly přesvědčeny, že konečného vítězství dobude Německo.

Všeobecná
branná
povinnost
v Anglii.

V Rumunsku dlouho zápasil proud národní, Rakousko-Uhersku nepřátelský, s politikou dvora, snažící se zachovati neutralitu. Když se v létě r. 1916 válečné štěstí opět poněkud přiklonilo na stranu Ruska, pustilo se Rumunsko (koncem srpna 1916) do války na straně trojdomovy. Ale Rumuni, kteří opanovali velikou část Sedmihradska, nedovedli čeliti německé strategii a byli už v prosinci r. 1916 zatlačeni za Seret, takže dvě třetiny jejich země byly opanovány nepřáteli.

Rumunsko.

Válka na bojištích mimoevropských a na moři. Na bojištích mimoevropských vyvíjely se boje rozhodněji a pro dohodu mnohem příznivěji. V Mesopotamii Angličané po nezdaru u Ktesifontu (r. 1915) a kapitulaci Kut-el-Amari (r. 1916) opanovali v březnu r. 1917 Bagdád. Německo pobízelo a připravovalo Turky, aby podnikli útok

Bagdád.

na Angličany v Egyptě, kde tito mohli býti nejcitelněji zraněni, ale dříve než Turci byli s to, aby k tomu vykonali náležitě přípravy (zbudování železnice a zřízení studní), Angličané vtrhli do Palestiny a zmocnili se Jaffy a Jerusalema (na podzim r. 1917). Hned od počátku války byly napadeny nepřáteli Německa také jeho rozsáhlé kolonie v Africe a v Tichém oceáně. Japonsko se zmocnilo již na podzim r. 1914 osady Cingtau a Kiaočeu a pak ostrovů Karolin, Marian a Maršalských. Osady africké opanovali Angličané a Francouzové do konce r. 1917. Nejdéle se bránili Němci v Německé Východní Africe.

Na moři nemohly se ústřední mocnosti nikterak měřiti s mohutným loďstvem anglickým, zesíleným značným loďstvem francouzským. Proto se německé loďstvo neodvažovalo vyplouti na širé moře a ukrývalo se ve válečných přístavech německých. Loďstva trojdohody mohla tudíž prováděti velmi účinnou blokádu, zamezující ústředním mocnostem dovoz válečného materiálu (hlavně chilského ledku) a potravin ze zámoří. To mělo za následek, že v Německu a v Rakousko-Uhersku již v únoru r. 1915 bylo zavedeno úřední rozdělování mouky a chleba na zvláštní poukázky (chleбенky), dovolující pouze 200 g denně pro osobu. Později byly podobné poukázky zavedeny i pro jiné potraviny a také pro různé předměty všední potřeby. Nedostávající se látky k vedení války byly vyráběny jinými způsoby a nahrazovány různými „náhražkami“. Nedostatek potravin a látek nebyl odstraněn ani opanováním Srbska a dosažením přímého spojení s Levantou, ani obsazením západní Rusi, protože se nedostávalo potřebných spojovadel k dopravě. Němci, aby vyvážili nedostatek, vzrůstající se v ústředních říších, snažili se zamezovati dovoz válečných prostředků a potravin do Francie a do Anglie útoky ponorných člunů na obchodní lodi nepřátelské i neutrální. Když 31. května 1916 německé loďstvo se pokusilo u průlivu Skagerraku o okázalý výpad, došlo k jeho srážce s loďstvem anglickým, která Němce poučila o nemožnosti prorazití závorou námořních sil trojdohody.

Když dne 21. listopadu 1916 zemřel císař František Josef I. a nastoupil na trůn císař Karel I., ústřední mocnosti, zvklány jsouce v naději na konečné úplné vítězství, vyzývaly na konci r. 1916 k jednání o mír. Poněvadž však nenalezly ohlasu pro nedůvěru v upřímnost své nabídky a přílišné své požadavky, jalo se Německo (od počátku února 1917) provozovati neobmezenou a bezohlednou válku ponornými čluny v mořích, obklopujících Anglii a Francii. Anglie, která k výživě svého četného obyvatelstva potřebovala velmi čilé loďní dopravy, ztrácela útoky ponorek takřka každodenně veliký počet lodí a začala tudíž trpěti

Německé kolonie.

Zásobovací nesnáze ústředních mocí.

Ponorné čluny.

František Josef † 21. listopadu 1916.

nedostatkem potravin. Bezohledným potápěním lodí neutrálních způsobilo si Německo sice nepřátelství a vypovězení války se strany severoamerické Unie (v dubnu r. 1917), ale toto vzdálené nebezpečí se zdálo býti vyváženo tím, že Rusko se stalo téměř neschopným dalšího válčení pro převrat, který se tam stal v polovici března r. 1917.

Severo-americká Unie proti Německu.

Pád monarchie v Rusku a vítězství radikálního socialismu.

Zahanbující neúspěch Ruska ve válce vyvolal ve vzdělaných kruzích ruských vlastenecké vzpružení, jež usilovalo o to, aby horlivou činností samého obyvatelstva byly napraveny zlořády, chyby a liknavost byrokracie ve válce. Vedení se uchopil říšský sněm v Petrohradě a těžiště činnosti spočívalo v samosprávných organizacích, hlavně v městech a v zemstvech. Ale činnost tato nestačila pro nedostatek a přetížení železnic, takže velická města strádala nedostatkem potravin. V nižších vrstvách, jmenovitě v dělnictvu, se vzdmáhala velická touha po míru. Této chtěly využítovati ty kruhy, které si nepřály ustálení opravdového ústavního života. To byli hlavně šlechtičtí statkáři, vysoká byrokracie a dvůr, kteří chtěli, aby vláda uzavřela mír a zjedнала absolutismem opět jim převahu ve státě. Ohniskem těchto snah byla sama carevna, ovládaná dobrodružným mnichem Rasputinem. Když záměry dvora a byrokracie vyšly najevo, vzbudily veliký odpor jak říšského sněmu, tak i všeho obyvatelstva. Vůdcové sněmovní většiny vyjednávali s veliteli vojska o sesazení cara Mikuláše. Ale dříve nežli to mohli provést, vypukly v Petrohradě 8. března pouliční bouře lidu a zvláště dělnictva, připravené od náčelníků stran socialistických. Tito dovedli získati část vojenské posádky petrohradské tak, že zástupci její utvořili společně se zástupci dělnictva revoluční radu (sovět) dělníků a vojáků. Když vláda chtěla pomocí vojska bouře potlačit, přešla jeho část na stranu nespokojenců (12. března). Z obavy, aby nejvyšší moc nepřešla jen do rukou socialistů, ustanovil říšský sněm v dorozumění s radou dělníků a vojáků novou zatímní vládu s populárním knížetem G. E. Lvovem v čele a tato vymohla na carovi Mikuláši II., že se dne 15. března 1917 vzdal trůnu. Car byl pak se svou rodinou internován v Carském Selu a později odvezen do Tobolska.

Vlastenecké vzpružení v Rusku.

Snahy reakce.

Bouře v Petrohradě 8. března 1917.

Zatímní vláda.

Zatímní vláda knížete Lvova měla především učiniti přípravy k svolání ústavodárného říšského sněmu, zvoleného všeobecným právem hlasovacím a tento měl rozhodnouti o budoucím státním zřízení Ruska. Ač se skládala převážně ze zástupců stran měšťanských, bylo se jí přece ohlížeti na smýšlení a požadavky dělnictva a vojska, zastoupeného v dělnicko-vojenských radách (sovětech), které byly zřízeny po

Dělnicko-vojenské rady.

celém Rusku (na 1000 dělníků a na jednu setninu vojska připadalo po jednom zástupci) a měly se podle záměrů socialistů státí základními zákonodárnými a správními jednotkami budoucího státního zřízení.

Rady šířily myšlenku, aby bídě lidu byl učiněn rychle konec uzavřením všeobecného míru „bez postupování území a bez válečných náhrad“. O to vznikl rozpor v prozatímní vládě a představitelé myšlenky, aby Rusko válčilo až do konečného vítězství jeho a spojenců, Gučkov, ministr války, a Miljukov, ministr věcí zahraničních, odstoupili (počátkem května 1917). Ministrem války se stal sociální revolucionář A. F. Kerenskij, muž pro svou výmluvnost u lidu oblíbený, který však také zastával myšlenku, že Rusko nesmí uzavřítí zvláštního míru. Za tím účelem mělo Rusko zahájití ještě jednou mohutný útok. Ale tyto snahy se rozbíjely o odpor zdemoralisovaného lidu a vojska, v němž byl zrušen trest smrti. Čím dále tím většího vlivu nabývali radikální vůdcové, z nichž nejvýznačnějším byl Vladimír Uljanov, užívající z dob pronásledování přezdívky Lenin. Lenin byl představitelem strany tak zvaných bolševiků (většinářů), která své jméno dostala odtud, že r. 1903 na socialistickém sjezdu v Londýně se pro její snahy vyslovila většina účastníků. Bolševici se opírali o některá hesla původního marxismu a šířili přesvědčení, že jest potřebí násilného převratu a diktatury proletariátu k dosažení všech požadavků socialistických, vrcholících v komunismu. Soupeři jejich byli menševici (menšináři), kteří chtěli dobývatí proletariátu jeho požadavků v mezích daných zákonů a skutečných poměrů a komunismus nepokládali za vhodný.

Zatímní vláda ustupovala čím dále, tím více nátlaku socialistů, takže skoro všichni měšťanští ministři z ní byli brzy vytlačeni. Příčinu k tomu zavdalo nejprve uznání „ukrajinské centrální rady“ za nejvyšší samosprávný orgán Ukrajiny (sněm) ve smyslu zásady národního sebeurčení a pak snaha vyvlastniti bez náhrady pozemkový majetek ve prospěch rolnictva, vlastníma rukama půdu vzdělávajícího. Po odstoupení knížete Lvova se stal (21. července 1917) předsedou zatímní vlády A. F. Kerenskij, který se snažil zachovati rovnováhu mezi měšťanstvem, jež pomýšlelo na střesení převahy socialistů, a mezi radikálními socialisty, kteří se již v červenci pokusili o převrat. Vláda Kerenského pozbyla důvěry lidu pokusem generála Kornilova o protisocialistickou diktaturu a byla svržena (7. listopadu 1917) povstáním lidu v Petrohradě, nastrojeným od bolševiků, kteří získali pro sebe petrohradské vojsko. Státní moc se dostala úplně do rukou dělnických a vojenských rad, jejichž výkonnými orgány se stali t. zv.

Krise
zatímní
vlády.

A. F. Ke-
renskij.

Vlad.
Uljanov-
Lenin.

Bolševici.

Vláda Ke-
renského.

Bolševický
převrat
(7. listop.
1917).

lidoví komisaři, kteří zaujali postavení dřívějších ministrů. Veškerý soukromý majetek a všechny hospodářské podniky byly prohlášeny za státní čili „znárodněny“ a jejich majitelé a zaměstnanci se stali zaměstnanci státu. Prohlášeno oddělení církve od státu. Ohlášeno, že válka bude ukončena. Půda vyvlastňována a přiřknuta v užívání pouze těm, kdo ji sami vzdělávají. Tím získali pro sebe bolševici selský lid, který, zvoliv sobě selské rady (sověty), nečekal na zákonité rozdělení pozemků, ihned je zabral sám a zmocnil se i statkářských zámků a movitého majetku v nich se vyskytujícího. Stát sám ujal se všeho hospodaření, jmenovitě rozdělení potravin. Odpor proti diktatuře proletariátu byl potlačován s neslýchanou ukrutností, hromadnými popravami podezřelých beze všeho soudu, což prováděly tak zvané mimořádné komise (čezvyčajnyja komisii, čezvyčajki). Ústavodárné národní shromáždění, které se sešlo v polovici ledna 1918, bylo rozeznáno, když se ukázalo, že bolševici v něm nemají většiny. Car Mikuláš II. a jeho rodina potutelně zavražděni na pokyn bolševické vlády v Ekaterinburku 17. července r. 1918.

Bolševické
rády spo-
lečenské
a správní

Hrůzovláda

Mír Ruska s Německem a Rakousko-Uherskem. Průběh ruské revoluce měl velice nepříznivý účinek na bojovnost ruských vojsk. Na počátku července r. 1917 podnikla tato sice útok na nepřátelská postavení ve východní Haliči (při čemž — u Zborova — po prvé se vyznamenalo české vojsko, nedávno samostatně organizované), ale demoralisace Rusů změnila útok tento v útěk. Rakušané a Němci jali se znovu postupovati do nitra Rusi, na počátku září 1917 se zmocnili Rigy, překročili Dvinu a opanovali ostrov Ůsel. Když se bolševici zmocnili vlády, lidový komisař pro věci zahraniční Trockij (vlastně Bronstein) vyzval koncem listopadu 1917 všechny válčící národy, aby učinili ihned příměří za účelem uzavření všeobecného míru. Poněvadž nepřátelé ústředních mocností vyzvání tomuto nevyhověli, uzavřela vláda ruská příměří sama a začala v Brestu Litevském (koncem r. 1917) vyjednávat s ústředními mocnostmi o mír. Jednání však vázlo na otázce, co se má státi s neruskými národy, kteří před válkou náleželi k říši ruské. Zástupci ruské vlády žádali, aby národové tito řádným hlasováním dali najevo svou vůli, kdežto Němci, toužíce rozšířiti své panství až k zálivu Finskému, tvrdili, že už to projevili tím, že žádali o ochranu německé říše. Proto jednání bylo přerušeno. Nežli opět bylo navázáno, uzavřela s ústředními mocnostmi zvláštní mír ukrajinská centrální rada, jakožto zástupce samostatné republiky ukrajinské (9. února 1918). Němci a Rakušané vtrhli dále do nitra

Nezdar
ruského
útočení
r. 1917.

Jednání
o mír
Ruska
s Ně-
meckem.

Mír
brestsko-
litevský
(3. března
1918).

Rusi a Ukrajiny a obsadili zejména Kyjev a Odessu. Proto Rusové začali opět jednati o mír, který konečně byl podepsán 3. března 1918. Jím se zříkalo Rusko Finska, Ukrajiny, zemí baltských, Litvy, Polska a části Kavkazska. Osud těchto zemí měly rozhodnouti ústřední mocnosti v souhlase s obyvatelstvem jejich. Rumunsko, mírem brestsko-litevským osamocené, uzavřelo 6. února 1918 ponižující mír ve prospěch Bulharska a Rakousko-Uherska.

2. Výsledek války.

Sjezd
štok-
holmský
(září 1917).

Porážka ústředních mocností. Když se nedostavoval dost brzy očekávaný účinek neobmezené války ponorkové a vzmáhala se nespokojenost v obyvatelstvu i ve vojsku pro rostoucí tíseň vyživovací, ústřední mocnosti ohlašovaly opět ochotu jednati o mír. K jejich podnětu se sešel v září r. 1917 socialistický sjezd ve Štokholmě, který měl pomoci sociálně-demokratické internacionály vyvolati hnutí mírové ve státech dohodových. O něco dříve již papež Benedikt XV. ku podnětu Rakouska-Uherska vybízel válčící strany k míru. Ve skutečnosti německá vláda a vůdčí kruhy vojenské (skutečný nejvyšší velitel generál Ludendorff) nabyly nové důvěry v konečné vítězství ústředních mocností zvláště po porážce Ruska. Opravdověji si přál míru císař Karel I., ale počínal si příliš slabě a nerozhodně. Proto nebudila ochota ústředních mocností k jednání o mír důvěry u jejich nepřátel, kteří spatřovali záruku konečného úspěchu v účastenství severoamerické Unie ve válce. Jménem Unie odpověděl na mírové podněty ústředních mocností šlechtitý ideolog, president Woodrow Wilson, svým poselstvím ke kongresu poslanců 8. ledna 1918. Ve 14 odstavcích vyslovil president Wilson podmínky, za kterých nepřátelé ústředních mocností by byli ochotni uzavřít mír. Poněvadž podmínky tyto znamenaly pro ně zřeknutí se všech dobytých území a všech dalekosáhlých imperialistických záměrů, nepřijaly jich, zvláště když jednání jejich s Ruskem jim otvíralo vyhlídku, že s vojskem uvolněným na východě budou moci provést rozhodný útok na západě, aby pronikly jednak do Calais, odkud mohly ohrožovati Londýn letadly a děly, jednak do Paříže.

Wilsonovo
poselství
8. ledna
1918.

Německé
útoky
r. 1918.

Po míru brestsko-litevském od konce března až do polovice července r. 1918 podniklo Německo několik mohutných všeobecných útoků na anglicko-francouzská postavení v sv. Francii, z nichž nejnebezpečnější byl ve velikonoční týden. Ale obratné vedení francouzské a neohrožená

vytrvalost spojeneckých vojsk zmařila úsilí německé. Svrchované nebezpečí donutilo spojence svěřiti jednotné velení francouzskému generálu Fochovi a pohnulo severoamerickou Unii, aby urychlila své válečné přípravy. V polovici července překročili Němci ještě jednou řeku Marnu, ale v zápětí poté (18. července) nastal konečný obrat ve válce tak, že spojenci od té doby až do počátku listopadu nepřetržitým a soustavným útočením Němce z Francie skoro vůbec a z Belgie z veliké části vypudili. Němci byli nuceni žádati (4. října) presidenta Wilsona za zprostředkování příměří a míru. Příměří bylo jim maršálem Fochem povoleno dne 11. listopadu 1918 za velmi těžkých podmínek; zejména uloženo jim vykliditi kromě obsazené Francie a Belgie Alsasko, Lotrinsko, levý břeh Rýna a neutrální pásmo 30—40 km široké na pravém břehu Rýna a vydati veliký počet děl (5000), strojních pušek, letadel, lokomotiv a jiného válečného materiálu, aby jim byla odňata možnost boj obnoviti. Že se Němci odhodlali žádati o mír, k tomu je pohnuly nejen jejich vlastní porážky, nýbrž i pohromy, které stihly Bulhary v Makedonii. V druhé polovici září prorazila vojska spojenců postavení bulharských vojsk nad řekou Černou a Vardarem a obrátila je v nespřádaný útěk. V důsledku této porážky Bulharsko se vzdalo a král Ferdinand se zřekl trůnu ve prospěch svého syna Borise. Francouzské vojsko obsadilo Bulharsko a Srbové vypudili ze své země Rakušany. Italové a Francouzové obsadili Albanii a Staré Srbsko.

Generál
Foch.

Příměří
11. listopa-
du 1918.

Porážka
Bulharu
v září
1918.

Proti Rakousko-Uhersku, které své síly značně vyčerpalo marným útočením na italská postavení na Piavě v létě r. 1918, zahájili Italové 24. října poslední rozhodný boj, jehož se účastnil i zvláštní oddíl vojska českého, skládajícího se ze zajatců nebo z uprchlíků opustivších vojsko rakousko-uherské. Tyto vláda italská zorganizovala, ozbrojila a uznala v dubnu 1918 za samostatnou armádu. Poněvadž kázeň vojsk rakousko-uherských byla podkopána agitací mírovou a tužbami národními a Maďaři na podnět hr. Károlyiho své pluky odvolali, způsobil útok italský úplný rozvrat vojska. Italové opanovali nejen obsazenou horní Itálii, nýbrž pronikli i hluboko do území rakouského (2. listopadu obsadili Terst).

Porážka
Rakousko-
Uherska.

Český národ za války. Vypuknutí války zastihlo český národ ve stavu dosti neutěšeném, t. j. v prudkém vzájemném boji českých politických stran a v nepříznivých důsledcích národně-politického zápasu s Němci. Český sněm pro německou obstrukci nemohl zasedati a místo zemského výboru zaujímal správní komise, vládou jmenovaná.

Neutěšený
stav při
počátku
války.

Říšskou radu vláda pro rozpor mezi Čechy a Němci uzavřela a zbavila poslance imunity. Při vypuknutí války byl řadou nařízení zaveden skutečný absolutismus (zejména značně omezena svoboda tisku a shromažďování) a velká část vládní moci přešla na nejvyšší vojenské velitelství, které nejbezohlednějším způsobem trestalo různé projevy nelibosti a odporu proti válce, o které v českém národě vládlo všeobecné přesvědčení, že vítězství ústředních mocností by znamenalo pro něj těžkou pohromu. Již při počátku války byl zatčen poslanec Václav Klofáč a pohnán před vojenský soud. Když pak na jaře r. 1915 zbráním ústředních mocností začalo kynouti vítězství, zatčení byli poslanci dr. Karel Kramář a dr. Alois Rašín, kteří byli činěni odpovědnými za rozsáhlé protirakouské hnutí Čechů zahraničních, za tvoření českých bojových družin v cizině i za přebíhání českých vojáků k nepříteli a odsouzení po přelíčení několik měsíců trvajícím k smrti pro velezradu. Tím však přece se nedali zastrašiti mnozí jiní politikové, aby nepracovali ve prospěch národa. Již na počátku války se utvořila v Praze tajná společnost, zvaná později mafie (podle tajného spolku na Sicilii z počátku 19. století), která udržovala spojení s Čechy zahraničními (kteří hned od počátku války vyvíjeli horlivou součinnost s dohodou), zjednávala si spolehlivé zprávy o průběhu války a hleděla obeznamovati cizinu s postavením českého národa a s jeho snahami. Za tím účelem odejel již v prosinci r. 1914 prof. T. G. Masaryk do Italic a pracoval pak ve Francii, v Anglii, v Americe a v Rusku. Pro svoji politickou i vědeckou proslulost hodil se výborně k získávání sympatií ciziny pro české národní snahy. Za ním odešel v září r. 1915 dr. Eduard Beneš a stal se jeho nejvydatnějším pomocníkem. Masaryk a Beneš zřídili v Paříži národní radu československou, která zahraniční hnutí české podřídila jednotnému vedení. Při získávání veřejného mínění pro české snahy ve státech dohodových prokazovali jim vedle Milana Štefánika, slovenského učenice, v Paříži usazeného a sloužícího ve vojsku francouzském, neocenitelné služby, dějepisec českého národa, prof. Arnošt Denis, a anglický publicista Seton Watson (pseud. Scotus Viator). Denis vydával za tím účelem zvláštní časopis „La Nation tchèque“ a šířil myšlenku rozbití Rakousko-Uherska. V témž směru působil i Watsonův list „The New Europe“.

K získání sympatií přispělo značnou měrou i činné účastenství zahraničních Čechů ve válce. Tvořili sbory dobrovolníků, nazvané později legiemi, a statečně bojovali ve vojscích dohodových. První

Václav
Klofáč.

Karel
Kramář.
Alois
Rašín.

Mafie.

T. G.
Masaryk.

Ed. Beneš.

Arnošt
Denis.
Seton
Watson.

Čeští
dobro-
volníci.

česká četa vznikla ve Francii v rámci cizinecké legie a vyznamenala se v bojích již na jaře roku 1915. Čeští dobrovolníci v Rusku utvořili českou družinu, která byla rozdělena do ruských pluků a vyznamenala se hlavně službou výzvědnou. Ruští Čechové (mezi nimiž zvláště kyjevští horlivě pracovali) usilovali o to, aby do české družiny byli zařazováni čeští zběhové a zajatci, jichž počet neustále rostl, zvláště za útočného postupu generála Brusilova (v létě 1916). Ale ruská vláda nepřála dosti těmto snahám, ač sám car českým deputacím slíbil svou podporu a nejvyšší vojevůdce, velkokníže Nikolaj Nikolajevič již na počátku války svými manifesty ohlašoval osvobození Čechů. Teprve po ruské revoluci zatímní vláda dala k tomu své svolení, takže v létě 1917 spojeny byly dva české pluky v brigádu, jež se vyznamenala u Zborova (viz str. 217). Po této bitvě pokračovalo zřizování českých pluků rychleji, zvláště osobním působením prof. Masaryka, který tehdy přibyl do Ruska. Na jaře roku 1918 byl již pohromadě celý armádní sbor o 10 plucích, čítající 50.000 mužů a opatřený dělostřelectvem, jízdou i zákopnictvem. Ale bolševický převrat ze 7. listopadu 1917 uvedl československé vojsko v postavení velmi nebezpečné, zvláště když bolševická vláda uzavřela brestsko-litevský mír (str. 218). Proto prohlášeno za část armády francouzské a mělo se vypraviti přes Vladivostok do Francie. Ale provedení této myšlenky narazilo na odpor bolševické vlády, která to v zájmu ústředních mocností hleděla zmařiti odzbrojením československého vojska. Když vůdcové jeho zadních voňů zachycením telegramu bolševické vlády poznali, co se chystá, zvolili si 23. května 1918 vlastní výkonný výbor a rozhodli probít se přes odpor bolševiků k Tichému oceánu. S obdivuhodnou a neuvěřitelnou statečností, obratností a ukázněností zmocnilo se československé vojsko, vedené svými důstojníky Gajdou, Čechem, Syrovým a Švecem, do konce srpna celé trati sibiřské železnice (t. zv. magistrály), přes to, že bylo původně spojení jednotlivých jeho oddílů namnoze přerušeno voji bolševickými.

Bitva
u Zborova
počátkem
července
1917.

Konflikt
českoslov.
vojska
s bolševic-
kou vládou.

Sibiřská
magi-
strála.

Tato bezpříkladná v dějinách výprava měla značný vliv na konečný výsledek světové války, poněvadž bolševické vládě a ústředním mocnostem překazila přístup k sibiřským zásobám potravin a surovin a udržovala je v napjaté obavě, že by obyvatelstvo ruské s pomocí československého vojska mohlo provést protibolševický převrat a učiniti Rusko opět schopným boje s ústředními mocnostmi.

Skoro současně s utvořením legionářského vojska českého na Rusi organisovalo se četné české vojsko v Italii, ze zajatců a sběhů s bojiště

Čsl. legie
západních
států
dohodo-
vých.

italského (viz str. 219). Ve Francii již 16. prosince 1917 byly české legie uznány za samostatné vojsko české a slovenské. Tyto vznikly hlavně z vojáků zajatých Srby, dopravených do Francie po pohromě Srbska a doplněny pak i některými oddíly z Ruska dovezenými. Vyznamenaly se zvláště v říjnu r. 1918 u Vouziersu a Terronu nad Aisnou. Také z Ameriky se přihlásilo mnoho českých a slovenských dobrovolníků a veliký počet Čechů a Slováků byl ve vojsku severoamerické Unie.

Uznání
pařížské
národní
rady do-
hodou.

Neohroženost, statečnost a obětavost českých a slovenských legionářů, kteří prokázali četné cenné služby vojskům dohodovým, ukázali se zásadními nepřáteli Rakousko-Uherska a v nejkritičtější době (t. na jaře a v létě r. 1918) poutali síly nepřátelské v Rusku, přesvědčila dohodu, že by v samostatném státě československém získala cennou oporu proti mocnému Německu. Proto také jednotlivé dohodové mocnosti uznaly československou národní radu v Paříži za vládu budoucího československého státu (29. června Francie, 9. srpna Anglie a 2. září Unie).

Císař
Karel I.
(1916 až
1918).

Mezitím se v Rakousko-Uhersku vyvíjel stav, který věstil jeho brzké zhroucení. Dlouhé trvání války vyčerpalo úplně hospodářské i finanční síly zvláště Předlitavska a okrajní neněmecké národy (Poláci a Jihoslované) zjevně pracovali k uvolnění svého státoprávního postavení. Ve vlivných kruzích vídeňských začalo pronikat poznání, že politikou násilí nelze říši udržeti pohromadě. Ale nový císař Karel I., synovec Františka Josefa I., 21. listopadu 1916 zemřelého, neměl náležitého nadání ani rozhledu a nedovedl si nalézt vhodných a způsobilých rádců a ministrů, a tak postavení státu spíše zhoršil nežli zlepšil. Pokusil se skončiti válku i bez ohledu na Německo, ale pak chabě se podrobil jeho vůli. Svolal znovu říšskou radu k zasedání a udělil amnestii dr. Kramářovi i jiným z velezrady obviněným, ale nebyl s to již získati důvěru neněmeckých a nemaďarských národů. Slabost jeho vlády spíše osmělila je k energičtějšímu postupu.

Projev
českých
pisovatelů.

České poslance pohnul k ráznému vystupování zvláště projev 130 českých spisovatelů (v květnu 1917), kteří je vyzývali, aby žádali parlamentní svobody a amnestie pro ty, kteří byli odsouzeni vojenskými soudy, a aby rozvinuli celý politický program český, založený dějinami a kmenovou jednotností. Poslanci tudíž při zahájení říšské rady (30. května 1917) vydali prohlášení, v němž žádali, aby se Rakousko proměnilo ve stát spolkový a aby k českému historickému státu bylo připojeno kmenově příbuzné Slovensko. Na počátku r. 1918 (6. ledna) konán byl v Praze sjezd všech českých říšských i zemských poslanců,

Sjezd
poslanců
6. ledna
1918.

na němž ještě určitěji a rozhodněji byl prohlášen politický program československý a zejména byla zamítnuta myšlenka uskutečnění právo sebeurčení národa československého v rámci ústavy rakouské nebo uherské. Dne 13. dubna se shromáždili v Praze zástupci všech vrstev a složili přísahu, že vytrvají v zápase za národní samostatnost, pokud nezvítězí. Manifestace této se zúčastnili i zástupci Jihoslovanů a květnové slavnosti divadelní poskytly příležitost, aby i s představiteli jiných slovanských národů mohlo býti jednáno o společný postup. Za účelem jednotného postupu českých poslanců byl dne 13. července zřízen národní výbor, jemuž připadla velmi odpovědná vůdčí úloha při konečném zhroucení Rakousko-Uherska, které však skvěle učinil zadost.

Národní
výbor
13. čer-
vence
1918.

Rozpadnutí mocnářství rakousko-uherského. Po porážce Bulharska, když i vrchní velitelství německé dospělo k poznání, že je nutno žádati za mír, obrátilo se 4. října Rakousko-Uhersko zároveň s Německem a Tureckem k presidentu Wilsonovi se žádostí o zprostředkování příměří a míru na základě jeho 14 článků z 8. ledna 1918. Wilson odpověděl, že od té doby Unie uznala pařížskou národní radu československou za vládu válčícího státu; proto že nemůže dostačiti nabízená autonomie pro národy rakousko-uherské a že tudíž mají sami Čechové a Jihoslované rozhodnouti, chtějí-li dále setrvati ve svazku s Rakousko-Uherskem. Zahraniční ministr rakousko-uherský, hr. Julius Andrássy, doufaje, že zachrání aspoň Uhry, bude-li žádati zvláštní mír s dohodou a uzná-li právo Čechů a Jihoslovanů ve smyslu odpovědi Wilsonovy, ohlásil 28. října presidentu Wilsonovi, že Rakousko-Uhersko přijímá jeho stanovisko stran Čechů a Jihoslovanů. Když se zpráva o tom ještě téhož dne dopoledne rozlétna po Praze, zmocnilo se všeho obyvatelstva nevyčísitelné nadšení, které se projevovalo neutuchajícím jásáním, zpěvy, průvody a odstraňováním dvojhlavých orlů, symbolů to staleté poroby, s veřejných budov. Národní výbor s poslanci Švehlou, Rašínem, Stříbrným, Soukupem a Šrobárem v čele uchopil se obratně a energicky vlády. Podobným způsobem proveden byl následujícího dne místními národními výbory převrat na Moravě a ve Slezsku. Slovensko dne 30. října se prohlásilo pro jednotný stát československý projevem národní rady v Turčanském Sv. Martině, předneseným Matúšem Dúlou. Skutečné připojení Slovenska k zemím českým bylo provedeno ovšem o něco později, zejména když nejvyšší velitel vojsk dohodových, Foch, nařídil Maďarům je vykliditi (7. listopadu). Teprve počátkem roku 1919 byla také Karpatská Rus československým vojskem obsazena.

Převrat
28. října
1918.

Projev
v Turč. Sv.
Martině
(30. října
1918).

Dne 29. října 1918 prohlásili svou samostatnost Charváté shromáždění na sněmu v Záhřebu a také Slovinci v Lublani; 1. prosince pak bylo prohlášeno zřízení nového státu jihoslovanského čili království Srbů, Charvátů a Slovinců pod žezlem dynastie Karadorděvičů. Poláci z království polského, jimž deklarací z 5. listopadu 1916 bylo od císaře německého a rakouského slíbeno obnovení království polského a kteří již za německé a rakouské okupace si zorganizovali svou vládu (ovšem pod německým a rakouským protektorátem), obsadili západní Halič s Krakovem a v Poznaňsku odzbrojili německé posádky. V Uhrách se objevilo silné hnutí revoluční v nižších vrstvách obyvatelstva, jehož obětí se stal býv. ministerský předseda hrabě Tisza, pokládáný za původce války. Hrabě Mich. Karolyi se postavil v čelo hnutí a přičinil se o prohlášení republiky, doufaje tím zachrániti celistvost státu uherského (16. listopadu). Císař Karel, byv přinucen Uhry opustiti, odebral se do Dolních Rakous, ale i tam již bylo vzniklo hnutí protimonarchistické a došlo k prohlášení republiky (12. listopadu). To donutilo jej i ostatní členy dynastie uchýliti se do Švýcar. Vojsko rumunské v téže době obsadilo Sedmihrady, Besarabii, Dobrudžu, Bukovinu a Banát a tím krajiny tyto, obydlené převážně Rumuny, sloučeny s vlastním královstvím rumunským v jednotný národní stát. Tehdy také československé vojsko obsadilo Slovensko.

Revoluce v Německu. Mezitím také v Německu došlo k velikým vnitřním změnám. Čím více klesala naděje ve vítězství, tím většího vlivu nabývala sociální demokracie. Po porážce Bulharska došlo konečně k utvoření vlády parlamentní ze socialistů s kancléřem Maxem princem Badenským v čele. Mezitím co Německo vyjednávalo s presidentem Wilsonem o mír, vznikla (3. listopadu 1918) v Kielu vzpoura námořníků, kteří nechtěli dále bojovati a zamýšleli vyvolati převrat podobný převratu bolševickému v Rusku. Nálada tato se rychle šířila i mezi vojsko stojící na frontě, takže sám císař Vilém II. a vojévůdcové se necítili bezpečnými. Vláda berlínská donutila tudíž 8. listopadu 1918 Viléma II. i následníka trůnu (syna jeho, Viléma), aby se vzdali trůnu. V čelo vlády postaven sociální demokrat Ebert, který později byl prohlášen za presidenta říšskoněmecké republiky. Císař Vilém II. a jeho syn hledali útočiště v neutrálním Nizozemsku.

Mezitím již po celém Německu vzplanulo revoluční hnutí lidových davů, obracející se proti dosavadním dynastiím a šlechtě a měšťanstvu. Dělníci a vojáci vynutili si buď sesazení nebo útěk panovníků a do-

sazení vlád socialistických. Namnoze učiněny byly pokusy o uvedení komunistických zásad v praktický život (v Berlíně a v Mnichově), tyto však byly krvavě potlačeny.

Porážka Turecka. Současné s porážkou Německa, Rakousko-Uherska a Bulharska také Turecko utrpělo velikou pohromu v Syrii od Angličanů, kteří se zmocnili i Alepa a v Mesopotamii pronikli daleko za Bagdád. Turecko již koncem října uzavřelo příměří, v jehož smyslu spojenci obsadili mořské úžiny Dardanelly a Bospor a zmocnili se tureckých železnic.

Turecko.

Mír versailský. Když Německo bylo přiměřeně zeslabeno a spouštěno splněním podmínek příměří (str. 219), začalo se s ním 18. ledna r. 1919 vyjednávat o mír ve Versailles, kde r. 1871 vítězný král pruský Vilém I. byl prohlášen za německého císaře. Pro velikou rozsáhlost úkolu pracovalo se v četných výborech a výsledky byly předkládány ke konečnému rozhodnutí „desítičlenné radě“, která později byla nahrazena „radou čtyřčlennou“, v ní zasedali president severoamerické Unie Wilson a ministerští předsedové anglický, francouzský a italský: Lloyd-George, Clémenceau a Orlando. Československou republiku zastupovali na mírové konferenci předseda ministerstva dr. Kramář a ministr věcí zahraničních dr. Beneš. V jednání vyskytly se zásadní rozdíly o to, jak trvale zabezpečiti mír pro budoucnost. Štětly se hlavně dva názory, t. j. názor Wilsonův, aby se mír opíral o základy všelidských ideí, organizujících lidstvo ve veliké sourozenství mezinárodní, zabezpečené hlavně silou mravního přesvědčení, a názor Clémenceauův, že trvalý mír jest nemožný bez náležitých opatření povahy vojenské a politické tak, aby Německu bylo vůbec znemožněno pokusiti se o nový útok. Mírová smlouva byla kompromisem těchto dvou zásad, k němuž se přidružila i hlediska hospodářských zájmů. Dne 28. června 1919 byla mírová smlouva přijata zástupci Německa a podepsána. Hlavní její ustanovení jsou tato: Aby napříště byly války znemožněny, zřídí se „Společnost (nebo svaz) národů“ se sídlem v Ženevě, jejímž úkolem bude vyřizovati spory mezi jednotlivými národy. Německo ustupuje Francii Alsasko a Lotrinsko a v náhradu za zničené doly severofrancouzské těž pánev saarskou, o které se po 15 letech má rozhodnouti plebiscitem, má-li zůstat při Francii trvale. Levý břeh Rýna bude nejméně 15 let obsazen vojsky spojenců a obsazení toto bude trvati tak dlouho, pokud Německo nesplní úplně všech podmínek míru. Na pravém břehu Rýna nesmí Německo v pásme 50 km širokém stavěti žádných pevností aniž míti vojsko. Ve prospěch

Čtyřčlenná
rada.Wilson
a Clémenceau.Společnost
národů.

Územní
ztráty
Německa.

Belgie zřiká se Německo malého území pohraničního a ve prospěch Polska Poznaňska a pruhu území podél dolní Visly mezi Vých. Pruskem a Pomořany, aby Polsko získalo přístup k moři Baltskému. **Gdansk** se prohlašuje za svobodné město. O Šlesviku, Horním Slezsku a jihozápadě Východního Pruska rozhodne plebiscit, zdali tyto krajiny zůstanou při Německu. Německé osady budou odevzdány Společnosti národů, která je svěří správě jednotlivých spojeneckých mocností.*) Těmto vydá Německo všechno své loďstvo a sníží počet svého vojska na 100.000 mužů. Německo nahradí všechny škody, které válkou způsobilo občanskému obyvatelstvu. Výši jejich určí zvláštní reparační komise. Německo však do 1. května 1921 zaplatí na účet škod 20 miliard marek ve zlatě.

Stát
rakouský.

Mír st.-germainský. O něco později, t. j. 10. září r. 1919, byl uzavřen mír mezi mocnostmi dohodovými a státy k nim přidruženými s jedné a Rakouskem se strany druhé v Saint-Germainu. Z bývalého Předlitavska zbyly jen obojí Rakousy, Solnohradsko, celé Štýrsko a Korutansko a severní Tyrol. Jižní (větší) část Tyrol, obydlená Italy, byla postoupena Itálii, jižní Štýrsko státu jihoslovanskému. O jižním Korutansku měl rozhodnouti plebiscit. Za to přirknuta Rakousku část západních Uher, obydlených z velké části německým obyvatelstvem. Hranice mezi Rakouskem a Československem opraveny u Cmunu a u Valčic z ohledu na spojení železniční. Také Rakousku byla v zásadě uložena povinnost nahraditi škody způsobené občanskému obyvatelstvu válkou, ale vzhledem k jeho nemožnosti platiti nebylo nic určitého stanoveno. Dohodové mocnosti naopak slíbily pomáhati Rakousku k hospodářskému zotavení, aby mohlo existovati, jakožto samostatný stát, jehož spojení s Německem nesmí býti provedeno leda s jednomyslným svolením rady Společnosti národů.

Mír trianonský. Maďarsko (zbytek Uher) uznalo odloučení Slovenska, Karpatské Rusi, Sedmihradska, Banátu, Bačky, Bosny a Hercegoviny, Charvátska a západních Uher smlouvou s dohodovými a přidruženými mocnostmi, uzavřenou ve Versailles (ve velkém Trianonu) dne 4. června 1920.

Bospor
a Dardanelly.

Mír sèvreský. O mír s Tureckem se vyjednávalo dlouho v San Rěmu a smlouva mírová podepsána byla zástupci tureckého sultána 10. srpna 1920 v Sèvresu. Cařihrad s okolím (až k opevněním čataldžským a k jezeru Derkos) ponechán sultánovi, ale Bospor a Dardanelly

*) Francie dostala správu Toga a Kamerunu, Anglie správu Něm. Východní a Něm. Jihozápadní Afriky.

prohlášeny za svobodné a svěřeny správě „úžínového výboru“, skládajícího se ze zástupců států majících na nich zájem. V Asii Arménie (která vždycky občasně a zvláště za války trpěla hromadným vražděním obyvatelstva Turky) uznána za stát samostatný, ale nedlouho poté Turecko ve spolku s Ruskem opanovalo bývalou tureckou Arménii a z ruské části utvořena sovětská socialistická republika, která náleží ke Svazu sovětských socialistických republik, vzniklému na místě dřívější říše ruské. Syrie s Palestinou a Mesopotamie prohlášeny sice též za státy samostatné (království), ale správu jejich řídí velmoc, t. správu Syrie Francie a správu Mesopotamie (Iráku) a Palestiny Velká Británie. Turecko uznalo též nezávislost státu hedžaského, jehož král se r. 1916 prohlásil za samostatného. Ale r. 1926 byl Hedžas opanován od sultána nedžského, jenž se za války rovněž prohlásil za nezávislého na Turecku. Turecko uznalo anglický protektorát nad Egyptem a panství anglické nad ostrovem Kyprem. Ve prospěch Italie se vzdalo všech práv, výsad a nároků na Libyi a Dodekanesos, t. j. ostrov Naxos s řadou sousedních menších ostrovů. Všecky ostatní ostrovy v moři Egejském připadly Řecku, které získalo též Thrakii až k Čataldži (od Bulharska) a dostalo mandát spravovati území smýrenské. Turecku tedy zůstala v Asii pouze Malá Asie.

Proti sèvreské úmluvě vznikl v Turecku veliký národní odpor, jehož střediskem se stala maloasijská Angora, kde paša Mustafa Kemál shromáždil značnou moc vojenskou a zahájil válku proti Řekům, chtěje jim překaziti opanování Smýrny, což se mu také podařilo.

Mír rapalský. Veliké nesnáze dlouho působila otázka urovnání hranic a vůbec vzájemného poměru mezi Itálií a státem jihoslovanským, poněvadž dohodové mocnosti slíbily Itálii zvláštní smlouvou (v Londýně 26. dubna r. 1915 uzavřenou) veliké rozšíření jejího území na moři Jaderském na účet tamějších Slovanů. Zvláště spornou byla Řeka se svým důležitým přístavem. Rozpory byly konečně vyrovnány kompromisně smlouvou uzavřenou 12. listopadu 1920 v Rapallu (u St. Margeritty) tak, že Italie získala celou Istrii, Gorici a Gradišku, Terst a západní část Kraňska (tam zejména Postojnu a Idrii). Z Dalmácie Zadar. Z ostrovů istrijských a dalmatských Cres a Lošiň a některé menší. Řeka prohlášena za samostatnou.

Mírové smlouvy vůbec. Ve všech mírových smlouvách jsou obsažena ustanovení, aby se úprava sociálních poměrů děla shodnými ustanoveními, dále ustanovení hledící k obchodním stykům a vůbec k hospodářskému životu smluvních stran, jmenovitě pak ustanovení

Arménie.

Syrie
a Meso-
potamie.

Hedžas.

Italie.

Řecko.

Mustafa
Kemál.

Řeka.

Italie
v moři
Jaderském

Národní
menšiny.

o prostředcích dopravních a o výměně zboží jednotlivým státům zvláště potřebných. Poněvadž pro různé hospodářské zájmy nemohla býti přesně a uspokojivě provedena zásada národního sebeurčení, proto pamatováno jest rozličně na práva národních menšin, aby se mohly náležitě rozvíjeti kulturně a příslušníkům jejich bylo dáno právo, aby do určité lhůty si zvolili jiné státní příslušenství (právo opěnění).

Rada
Společnosti
národů.
sekretariát.

Společnost národů. Nerozlučnou součástí mírových smluv jest pakt nebo úmluva o Společnosti národů, vzniklá hlavně na základě návrhu Wilsonova. Společnost národů jest stálá dobrovolná organizace 54 států všech dílů světa, jejíž povinností jest činiti vhodná opatření, aby byl účinně chráněn mír mezi národy. Členové její jsou povinni předkládati své vzájemné spory buď k řízení rozhodčímu nebo k prozkoumání. Proti útočníkům a rušitelům míru jsou členové povinni šetřiti a hájiti územní celistvost a politickou nezávislost napadených států. Také mají pečovati o to, aby zbrojení států bylo omezeno na nejmenší míru. Společnost národů koná shromáždění buď všeobecná nebo shromáždění své Rady, která se skládá ze zástupců čelných mocností spojených a sdružených (stálých členů) a ze zástupců jednotlivých států (nestálých členů). Stálým úřadem Společnosti národů jest její sekretariát, rozdělený na několik oddělení. Společnost národů vstoupila v platnost zároveň s mírem versailským (v lednu 1920), rozřešila úspěšně několik menších mezinárodních otázek (na př. státní příslušnost Horního Slezska, sporného mezi Polskem a Německem) a přičiňuje se o provedení všeobecného odzbrojení. K organizaci Společnosti národů náleží též Stálý dvůr mezinárodní spravedlnosti v Haagu, jehož úkolem jest rozhodovati právní spory mezi jednotlivými státy, a Mezinárodní

Stálý
soudní
dvůr
v Haagu.

Úřad
práce.

Konference
práce.

Komise pro
duševní
spolupráci.

úřad práce v Ženevě, vyhovující dávnému požadavku dělnictva, aby ve všech státech zavládly pro dělnictvo stejné pracovní podmínky a životní poměry, jmenovitě pak stejné výhody. MÚP připravuje látku pro každoroční Mezinárodní konferenci práce, obesílanou zástupci jednotlivých vlád, zaměstnavatelů i dělnictva. Pro usnadnění a lepší organizování vědecké práce, jmenovitě pro provádění velikých úkolů, k nimž jest potřebí značného nákladu finančního a spolupůsobení mnoha badatelů, byla zřízena Mezinárodní komise pro duševní spolupráci v Ženevě, které jako výkonný orgán její jest podřízen Mezinárodní ústav pro duševní spolupráci v Paříži. Společnost národů pečuje také horlivě o to, aby v dorůstajícím pokolení duch vzájemné snášenlivosti a pochopení pro zachování míru byl soustavně pěstován školou, literaturou, tiskem periodickým i rozhlasem.

Rusko po bolševickém převratu. Říše ruská po revoluci bolševiků na počátku listopadu r. 1917 se brzy rozpadla v řadu národních území, která si zřídila své vlastní vlády a počínala si více nebo méně samostatně. Stalo se to jednak tím, že území některých neruských národů (Poláků, Litvanů, Lotyšů, Němců a Estonců) a Ukrajinců byla ve válce obsazena Němci, jednak tím, že bolševici uznávali sebeurčovací právo národů. Bolševická vláda v Petrohradě (přezvaném v Leningrad), přesídlivši později do Moskvy, usilovala však tato území těsněji připoutati k vlastnímu Rusku tím, že v nich podporovala vzrůst hnutí komunistického, a když to neúčinkovalo, chtěla je tam přesaditi válečnou mocí; to se jí také podařilo na Ukrajině, v Gruzinsku, na Sibiři a j. — Koncem roku 1922 utvořily čtyři (do té doby podle jména nezávislé) sovětské republiky (Ruská sovětská federativní socialistická republika, Ukrajinská sovětská socialistická republika, Zakavkazská sov. feder. social. republika a Běloruská sověť. social. republika) Svaz sovětských socialistických republik (SSSR), kterému bylo dne 6. července 1923 dáno zvláštní zřízení čili ústava. O něco později přistoupily k SSSR ještě Turkmensko, Uzbeko a Tadžicko (Turkmenistan, Uzbekistan, Tadžikistan) v Zakaspicku a záp. Turkestaně. Takovým způsobem byl vlastně obnoven dřívější ruský stát, sice s rozhodující převahou Velkorusů, ale s ponecháním dosti rozsáhlých práv jazykům obyvatelstva v jednotlivých republikách.

Rozpadnutí
Ruska.

Svaz. sov.
soc. repu-
blik.

Nedlouho po bolševickém převratě učinili domácí odpůrci bolševiků a emigranti z ciziny několik pokusů, aby s pomocí západních mocností (jmenovitě Francie, jejíž miliardové půjčky, poskytnuté dřívějším vládám, bolševici nechtěli uznati) svrhli vládu bolševickou (na podzim r. 1919 a v létě i na podzim r. 1920), ale široké vrstvy obyvatelstva (jmenovitě rolníci) zůstaly věrny vládě bolševické, poněvadž se obávaly obnovení nadpráví šlechticko-statkářského. Nedostatek měšťanstva a tudíž slabost vrstev středních, málo zorganizovaných, odchod četné inteligence do ciziny a veliké ztráty její, jež utrpěla bolševickou persekucí i třídním zásobováním, a zvláště pak volební právo zajišťující továrním dělníkům rozhodující převahu, to vše usnadnilo bolševikům udržeti státní moc ve svých rukou. K jejímu zajištění učiněna mnohá opatření, směřující k vytvoření jednolitého obyvatelstva, proniknutého názory a snahami komunistickými: vymytluje se náboženství, potírá se věda nekomunistická, nutí se sedláci k zřizování kolektivních hospodářství (kolchozů) a m. j. v.

Pokusy
o svržení
bolševické
vlády.

Válka rusko-polská. Nesnázi, se kterými bylo zápasiti vládě bolše-

Poláci
v ruském
území.

Mír řížský
18. března
1921.

Vých.
Halič.

Vilno.
Horní
Slezsko.

vické jak na venek, tak i uvnitř země, hleděli využítkovati Poláci k tomu, aby východní hranice svého nového státu posunuli co nejdále na východ, do území, kde polský živel jest rozptýlen v litevském a běloruském prostředí hlavně jako statkáři. Proto vznikla i na jaře r. 1920 mezi Poláky a Rusy válka. Bolševické vojsko již se chystalo udeřiti na samu Varšavu, když se Polákům podařilo je vítězně odraziti (bitva u Radziminu 13.—14. srpna) a obrátiti na zmatený ústup. Potom se začalo vyjednávatí o mír, který byl po dlouhých průtahích konečně 18. března 1921 podepsán v Rize. Jím stanovena byla hranice mezi Polskem a Ruskem, takže od západní Dviny záp. Polocka běží směrem jjv. na řeku Zbruč a po ní k Dněstru. Tudíž západní Volyňsko a západní Bílá Rus připadly Polsku. O východní Halič (a zvláště o Lvov) bylo dlouho bojováno s Ukrajinci, až konečně 3. února 1923 ji velmoci uznaly za nerozlučnou součástku Polska. Vilno, s Litvou sporné, obsadili Poláci v říjnu roku 1920 a udrželi přes odpor Společnosti národů, která věc uznala v únoru 1923 za hotovou událost. Příslušnost větší části Horního Slezska k Polsku byla v březnu r. 1921 (podle usnesení nejvyšší mírové rady) rozhodnuta plebiscitem.

Hnutí
pan-
islámské.

Egypt.

Indie.

Panství anglické po válce světové. Anglii se podařilo nejen udržeti své rozsáhlé panství, skládající se z mnoha různorodých národů a náboženství, nýbrž i užiti jeho vydatné pomoci k boji s nepřáteli. Anglické osady, ač odedávna usilovaly o úplné osamostatnění, podporovaly obětavě svou zemi mateřskou. Německo snažilo se marně vyvolati ve východních državách anglických hnutí panislámské. Agitace jeho teprve po válce měla jistý účinek, ze kterého se pokoušeli těžiti bolševici, kteří do Persie, Afganistanu a do Indie šířili s komunismem též zásadu národního sebeurčení. Proto Anglie se vzdala dalšího nepřátelského postupu proti bolševické vládě a uzavřela s ní „obchodní“ smlouvu, kterou se bolševici vzdali své agitace v anglických državách s Ruskem sousedících (v březnu r. 1921). Silné národní hnutí se objevovalo v Egyptě. Anglie byla nucena r. 1922 uznati Egypt za samostatný stát. Jeho sultán přijal titul krále a jméno Fuad I. Také do Indie pronikla myšlenka národního sebeurčení, kterou ze svých studií v západní Evropě přinesli někteří indiští vzdělanci. Osvobozovací snahy soustřeďuje v sobě advokát Ghándhí, který byl s počátku pro spolupráci s anglo-indickou vládou, ale později dal heslo občanské neposlušnosti. Vlivem toho trvá v Indii od r. 1922 nekrvává vzpoura. Kdežto Mahátmá (= ten, jenž má velkého ducha) Ghándhí vystupuje proti

vlivu Evropy, naproti tomu bengálský básník a myslitel Rabín-dranáth Thákur (angl. Tagore) doporučuje výběr a přizpůsobování toho, co evropská kultura Indii a indická kultura Evropě může dát nejlepšího. Ale i on si vřele přeje, aby jeho vlast dosáhla politické svobody.

V Irsku již od války Irové (sinnfeinové) se bouřlivě a teroristicky domáhali úplné státní samostatnosti a také jí r. 1921 dosáhli tím, že jižní Irsko bylo od Vel. Britanie uznáno za svobodný stát a dostalo práva dominií.

Irsko.

Československá republika od r. 1918. Vláda národního výboru potrvála do 14. listopadu 1918. Prvním jeho zákonodárným aktem byl zákon z 29. října, podle kterého všechny dosavadní zákony zůstaly v platnosti, pokud by nebyly nahrazeny novými. Posledním aktem bylo vydání zatímní ústavy (13. listopadu), podle které se dne 14. listopadu sešlo revoluční národní shromáždění, do něhož jednotlivé české a slovenské politické strany jmenovaly své zástupce, poněvadž nebylo možno, aby byly provedeny řádné volby. Němci v něm zastoupeni nebyli. Národní shromáždění zvolilo ze sebe 17člennou vládu, která se skládala z představitelů jednotlivých stran. Předsedou ministerstva se stal dr. Kramář. Slovinci byli zastoupeni dvěma ministry, jmenovitě ministrem války Štefánikem. Dr. Beneš byl formálně zvolen za ministra věcí zahraničních. Byla prohlášena svobodná demokratická republika a jejím prezidentem Tomáš Garrigue Masaryk. Tento přibyl do Prahy dne 21. prosince 1918 a byl s nadšením uvítán vším obyvatelstvem, načež se ujal svého úřadu poselstvím, které přednesl na hradě pražském národnímu shromáždění. Národní shromáždění zasedalo až do sestoupení nového národního shromáždění, zvoleného podle definitivní ústavy. Úkolem prvního národního shromáždění bylo položit zákonité základy nového státu a provést přechod od řádů rakouských k novému pořádku, založenému na zásadách národní a sociální spravedlivosti. Dne 10. prosince zrušilo šlechtictví, řády a tituly (mimo akademické a úřední) a o něco později zavedlo osmihodinový den pracovní. Mezi nejpotřebnější záležitosti náleželo rychlé a vydatné zásobení potravinami, hlavně s pomocí severoamerické Unie, a úprava státních financí, které republika přejala od Rakouska ve stavu velmi zuboženém. Proto finanční ministr dr. Rašín provedl v březnu r. 1919 finanční odluku od Rakouska okolkováním bankovek v republice kolující a tyto byly o několik měsíců později vyměňovány za nové vlastní státovky. K nápravě valuty a zlepšení finančního stavu usneslo se ná-

Národn.
shromáždění 14. lis-
topadu
1918.

Prezident
Masaryk.

Zrušení
šlechtictví.

Úprava
financí.

rodní shromáždění, aby byla uložena daň z majetku a za tím účelem byl nařízen všeobecný soupis majetku.

Poněvadž volby do obcí, konané v polovici června 1919 na základě všeobecného hlasovacího práva, přivodily převahu stran socialistických a rolnických, proto bylo v červenci zřízeno nové ministerstvo se sociálním demokratem Vlastimilem Tusarem v čele. Za tohoto ministerstva byla národním shromážděním vypracována a jednomyslně schválena definitivní ústava Československé republiky (dne 29. února 1920).

Definitivní
ústava.

Druhé ná-
rodní shro-
máždění.

Podle nové ústavy byly provedeny v dubnu r. 1920 volby do národního shromáždění, t. j. do sněmovny poslanců a do senátu, při nichž byl zvolen i značný počet poslanců německých, souhlasící s počtem obyvatelstva německého, a také několik poslanců národnosti maďarské a polské. Nové národní shromáždění provedlo v prvním sedění (27. května) definitivní volbu T. G. Masaryka za presidenta republiky.¹⁾ Z nejdůležitějších zákonů tohoto národního shromáždění jest tak zv. pozemková reforma, podle které velkostatky (nad 250 *ha*) se व्यवस्थितují ve prospěch malých zemědělců a obcí nebo družstev.

Slovensko.

Velmi obtížným úkolem všech vlád od počátku republiky bylo vzájemné přizpůsobení historických součástí jejích (Čech, Moravy a Slezska) se Slovenskem. Pro veliký nedostatek slovenské inteligence bylo nutno je opatřit českým úřednictvem a učitelstvem (zvláště škol středních) a reorganisovati i znovu zakládati četné školy. Namnoze bylo však nutno ponechávati úředníky maďarské nebo maďaronské (t. j. maďarsky smýšlející). Dne 4. února 1919 vláda československá zaujala nejdůležitější slovenské město Bratislavu (Prešpurk).

Vpád
Maďarů
na Sloven-
sko.

Slovensko se octlo koncem května a počátkem června r. 1919 ve velikém nebezpečí se strany Maďarů. Komunistická vláda Bely Kuna podnikla tam nebezpečný vpád za účelem odtržení Slovenska. Vpád tento byl však šťastně odražen udatností československých legionářů a Sokolů a obratným vedením francouzských velitelů vojska československého, generála Pellé, Mittelhausera a Hennocquea.

Těšínské
Slezsko.

Až do léta r. 1920 udržovala republiku ve velikém napětí otázka Těšínského Slezska, nepostradatelného pro své bohatství uhlí a kvetoucí průmysl, jakož i pro své obyvatelstvo české buď jazykově nebo aspoň kulturně. Nedlouho po převratu 28. října obsadili je Poláci. Zvláštní mezinárodní komise a posádka vrátila sice část jeho zatímně

¹⁾ Po druhé zvolen T. G. Masaryk presidentem r. 1927.

republiky, ale o konečnou jeho státní příslušnost vedeny byly tuhé boje na mírové konferenci. Připravováno plebiscitní hlasování, ale konečně dosáhl ministr Beneš dorozumění s vládou polskou, aby spor rozhodla nejvyšší rada. Tato přířkla 28. července r. 1920 sv. část Těšínska s městem Těšínem na pravém břehu Olši, se Skočovem a Bílskem Polsku; Československé republice zůstala část západní a jižní s důležitou železnicí košicko-bohumínskou, procházející průsmykem Jablunkovským. Také sporné území okolo Spiše a Oravy bylo poněkud ztenčeno.

Beze všech nesnází naopak bylo již předtím obsazeno Hlučínsko, které republice připadlo podle smluv mírových. Hlučínsko

Podle ujednání presidenta Masaryka s národní radou uherských Rusínů v Americe, a to v Pittsburgu v listopadu r. 1918, byla mírovými smlouvami k Československé republice připojena t. z. Podkarpatská Rus, jakožto samosprávné území s vlastním guvernérem a sněmem. Guvernérem se stal dr. Žatkovič (v listopadu r. 1919). Podkarpatská Ru

Mezinárodní postavení Československé republiky se opírá vedle přátelství s vítěznými dohodovými mocnostmi také o přátelství s novými státy národními, vzniklými na troskách říše rakousko-uherské. Z těchto jest na prvním místě Jugoslaviie, s jejímiž národy národ československý pojí nejen společný zájem politický, nýbrž i pouto upřímného poměru příbuzenského, utvrzovaného hojnými a dávnými styky kulturními. Neustálené poměry politické však vyžadovaly, aby mezi Československou republikou a Jugoslavií byla sjednána i určitá smlouva spolková, hledící zejména k otázce obnovení panství habsburského v Maďarsku a k maďarským snahám revindikačním. Smlouva spolková uzavřena v srpnu r. 1920 a v dubnu r. 1921 přistoupilo k ní i Rumunsko. Spolek tento slove „Malá dohoda“. Spolkové smlouvy mají pětiletou platnost a obnovují se samočinně, když nebyly vypověděny. V přítomné době se jedná o to, aby úmluvy týkající se společných zájmů politických byly rozšířeny i na zájmy hospodářské. S jinými státy uzavřela Československá republika zvláštní smlouvy, že jeden na druhý nepodnikne válečného útoku. Hospodářské vztahy k cizím státům se upravují podle potřeby dočasnými smlouvami obchodními. Se stolicí papežskou byl r. 1928 ujednán t. zv. *modus vivendi* (klidné soužití), podle kterého jmenování vysokých církevních hodnostářů papežem se má dít se souhlasem vlády a žádná část diecese československé nemá býti podřízena biskupovi sídlícímu za hranicemi státu. Malá dohoda.

První léta své samostatnosti trpěla Československá republika mnoha nesnázemi vnitřními, vyplývajících jednak z dlouhé a strašné války, Modus vivendi.

Zemské
úřady.

Zemská
zastu-
pitelstva.

Vstup
Němců
do vlády.

Národní
menšiny.

Školství.

jednak z různých rozporů mezi zeměmi historickými a Slovenskem i Podkarpatskou Rusí. Jejich požadavku, aby dostaly samosprávu, bylo vyhověno r. 1928 zákonem o nové organizaci státní správy (z r. 1927), jímž republika byla rozdělena na čtyři zemské celky (země Českou, Moravskoslezskou, Slovensko a samosprávné území Podkarpatské Rusi) se zemskými úřady v čele, které v sobě spojují nejen vnitřní státní správu, nýbrž i samosprávu. V každém správním obvodu zemském jest zemské zastupitelstvo, jehož dvě třetiny se volí a jedna třetina jest jmenována vládou z různých odborníků. Aby zákonodárství a vůbec právní poměry zemí historických a bývalých uherských se znenáhla vzájemně přizpůsobovaly, bylo hned po převratu zřízeno zvláštní ministerstvo unifikace.

Poněvadž národní shromáždění se od počátku skládá ze zástupců stran, jejichž cíle a snahy se značně rozcházejí a určovány jsou hlavně zájmy třídními (zejména socialistickými a občanskými), proto se poměrně často střídaly vlády a dvakrát (r. 1920—1921 a r. 1926) vládlo ministerstvo složené ze státních úředníků. Také snahy Němců a jisté části Slováků (katolických) působily potíže. Avšak na podzim r. 1926 vstoupili do vlády zástupci německých zemědělců a německé strany křesťansko-sociální. Od té doby vládne mezi stranami ve vládě zastoupenými (koalici) klidnější soužití a kroky vládou podnikané se opírají o předběžné úmluvy stran. Slovenská strana lidová (katolíci) jest v zásadní opozici, ježto žádá úplnou samosprávu pro Slovensko; německá národní strana ji požaduje pro pohraniční území zemí historických.

Přes některé vnitřní rozpory a nesnáze vládne v Československé republice náležitý pořádek a klid, jehož základem jest rovnoprávnost všech národů ji obývajících; nejen Čechové a Slováci, nýbrž i Němci a Maďari a v Podkarpatské Rusi tamější ruské a ukrajinské obyvatelstvo požívají náležitých práv jazykových a mají přístup ke všem hodnostem a úřadům. O vzdělání v jazycích mateřských jest pro všechny národy náležitě postaráno školami obecnými, středními a odbornými všech druhů. Němci mají i universitu (v Praze) a dvě vysoká učení technická (v Praze a v Brně). Pro Čechy a Slováky bylo ovšem potřebí, zvláště v prvních letech, mnoho nových škol teprve zakládati, a to zvláště na Slovensku a ve smíšeném území českoněmeckém. Zřízeny byly dvě nové university (v Brně a v Bratislavě) i jiné vysoké školy; stávající (zvláště Karlova universita v Praze) byly doplněny novými odbory a profesurami.

Vlády společně s národním shromážděním se vůbec staraly o to,

aby se mladý stát mohl vyrovnati v každém ohledu starším, kulturně pokročilým státům. Za nezbytnou podmínku toho pokládaly opatrné a svědomité finanční hospodaření, rovnováhu státního rozpočtu a stálou měnu. Po překonání rozličných nesnází, vyžadujících několikrát státní výpůjčky, ukládání nových daní a zvyšování daní starších bylo r. 1926 dosaženo rozpočtového přebytku. Téhož roku byla správa papírového oběživa svěřena nově ustavené Národní bance a roku 1929 byla uzákoněna zlatá měna tak, že za peněžní jednotku bylo prohlášeno 44·58 miligramů zlata. K tomuto výsledku nemálo přispěla aktivní obchodní bilance po několik let trvající, které bylo dosaženo dobrým odbytem výborných československých průmyslových výrobků v cizině, v první řadě cukru, zboží textilního a kovového (strojů). Nejlepší jméno si za několik let po válce zjednal také továrník Tomáš Baťa, který v moravském Zlíně zbudoval přes 30 továren na obuv a zjednal jí hromadný odbyt po celém světě.

Národní
banka.

Obchodní
bilance.

Baťa.

Nový stát měl potřebí velikých finančních prostředků, poněvadž skoro ve všech oborech života veřejného bylo budovati a zařizovati nebo opravovati a zdokonalovati: železnice (hlavně na Slovensku) a silnice (zvláště pro automobilovou dopravu), opatřovati železniční vozidla a lokomotivy, budovati údolní přehrady k získání lacinějšího elektrického pohonu (na př. na řece Dyji u Bítova a u Vraňan), organisovati dopravu letadlem, zřizovati nové vojsko a vyzbrojovati je, pečovati o válečné invalidy a prováděti vůbec veliké úkoly sociální, jako jest zdokonalené pojištění pro případ nemoci, pojištění invalidní a starobní, pensijní a úrazové, podpora družstev výrobních i konsumních, podpora bytové péče, podpora zemědělství a chovu dobytka, zřizování zemědělských ústavů výzkumných a pokusných, provádění pozemkové reformy a pod.

Veřejné
potřeby.

Sociální
úkoly.

Od samého počátku vyvíjí obyvatelstvo Československé republiky velikou činnost jak v oboru práce hmotné a hospodářské, tak i v oboru práce kulturní. Příznivým příznakem jest zejména čilý stavební ruch. K starším vědeckým ústavům přibyla po válce Masarykova akademie práce, jejímž úkolem jest organisovati technické vědy, a Československá akademie zemědělská. V Bratislavě byla založena Učená společnost Šafaříkova. Z daru presidenta Masaryka byly zřízeny Slovanský ústav a Orientální ústav za účelem badání kulturních i hospodářských poměrů a pěstování kulturních i hospodářských styků s dotýčenými národy a státy. Bylo též zřízeno několik vojenských vědeckých ústavů, jako Vojenský zeměpisný ústav, jenž

Vědecký
vývoj.

Krásná
literatura.

Styky
mezi-
národní.

m. j. vydává podrobné mapy pro potřeby vojska. Veliké oživení nastalo v literatuře krásné i vědecké. Některé plody krásné literatury (jako spisy Karla Čapka) a také divadelní kusy (Fr. Langra), česká hudba a nověji i české filmy našly oblibu v cizině. Česká věda bývá náležitě zastoupena v různých mezinárodních sjezdech a cizích časopisech vědeckých. V mezinárodních stycích politických republika Československá zaujímá místo ne poslední, uplatňujíc své zájmy a snahy, s vysokého hlediska pojímané a zosobněné presidentem T. G. Masarykem, v duchu obecného pokroku kulturního a klidného soužití všech národů dobré vůle, jsouc však zároveň odhodlána hájiti statečně svého práva proti jakémukoliv nespravedlivému násilí.

Výslovnost některých jmen cizích.

Andrássy, maď. (<i>Andraši</i>)	Gioberti, ital. (<i>Džoberti</i>)
Anjou, franc. (<i>Anžů</i>)	Giordano, ital. (<i>Džordano</i>)
Artois, franc. (<i>Artoa</i>)	Gladstone, angl. (<i>Glädstón</i>)
Bacon, angl. (<i>Bekn</i>)	Guizot, franc. (<i>Gizó</i>)
Balzac, franc. (<i>Balzak</i>)	Harvey, angl. (<i>Harvy</i>)
Beaconsfield, angl. (<i>Bíknsfild</i>)	Hébert, franc. (<i>Ebär</i>)
Beauharnais, franc. (<i>Boarné</i>)	Hogarth, angl. (<i>Hogärdsn</i>)
Bentham, angl. (<i>Bentem</i>)	Hudson, angl. (<i>Hödsn</i>)
Béranger, franc. (<i>Beránžé</i>)	Hugo, franc. (<i>Ügó</i>)
Blanc, franc. (<i>Blank</i>)	Hume, angl. (<i>Jüm</i>)
Boerové, hol. (<i>Bürové</i>)	Huygens, hol. (<i>Haichens</i>)
Boileau, franc. (<i>Boaló</i>)	Chamberlain, angl. (<i>Čembrlén</i>)
Boyle, angl. (<i>Bail</i>)	Chateaubriand, franc. (<i>Šatóbrian</i>)
Buonarrotti Michelangelo, ital. (<i>Buona- roti Mikelándželo</i>)	Chaumont, franc. (<i>Šomón</i>)
Byron, angl. (<i>Bajrn</i>)	Churchill, angl. (<i>Čörčil</i>)
Calonne, franc. (<i>Kalon</i>)	Jefferson, angl. (<i>Džefersn</i>)
Canning, angl. (<i>Kenyнк</i>)	Jemappes, franc. (<i>Žemap</i>)
Caracci, ital. (<i>Karači</i>)	Juarez, špaň. (<i>Chuarez</i>)
Carducci, ital. (<i>Karduči</i>)	Lafayette, franc. (<i>Lafayet</i>)
Carlyle, angl. (<i>Karlail</i>)	Lafontaine, franc. (<i>Lafontén</i>)
Carnot, franc. (<i>Karnó</i>)	La Hogue, franc. (<i>Laok</i>)
Cavaignac, franc. (<i>Kaveňak</i>)	Latour, franc. (<i>Latür</i>)
Cavour, franc. (<i>Kavür</i>)	Law, angl. (<i>Ló</i>)
Clive, angl. (<i>Klavi</i>)	Lebrun, franc. (<i>Lebrón</i>)
Colbert, franc. (<i>Kolbér</i>)	Lesseps, franc. (<i>Lesép</i>)
Comte, franc. (<i>Kont</i>)	Lincoln, angl. (<i>Linkón</i>)
Condorcet, franc. (<i>Kondorsé</i>)	Livingstone, angl. (<i>Livingstn</i>)
Cook, angl. (<i>Kük</i>)	Locke, angl. (<i>Lók</i>)
Cooper, angl. (<i>Küpr</i>)	Longfellow, angl. (<i>Longfeló</i>)
Corday, franc. (<i>Kordé</i>)	Lorrain, franc. (<i>Lorén</i>)
Corneille, franc. (<i>Kornej</i>)	Louvois, franc. (<i>Luvoa</i>)
Cuvier, franc. (<i>Kivié</i>)	Macaulay, angl. (<i>Makoly</i>)
Darwin, angl. (<i>Daruin</i>)	Mac Kinley, angl. (<i>Mäkinly</i>)
Defoe, angl. (<i>Difó</i>)	Mac-Mahon, franc. (<i>Makmaon</i>)
Descartes, franc. (<i>Dekárt</i>)	Magenta, ital. (<i>Madženta</i>)
Desmoulins, franc. (<i>Demulén</i>)	Maine, angl. (<i>Mén</i>)
Diderot, franc. (<i>Dydó</i>)	de Maistre, franc. (<i>Deméstr</i>)
Dumas, franc. (<i>Dymá</i>)	Marat, franc. (<i>Mará</i>)
Dupleix, franc. (<i>Dyplé</i>)	Marchand, franc. (<i>Maršan</i>)
Emerson, angl. (<i>Ěmersn</i>)	Marlborough, angl. (<i>Malböró</i>)
Favre, fran. (<i>Fávř</i>)	la Mettrie, franc. (<i>Lametri</i>)
Fulton, angl. (<i>Föln</i>)	Michelet, franc. (<i>Mišlé</i>)
Gainsborough, angl. (<i>Gensböró</i>)	Milton, angl. (<i>Miltn</i>)
Gilchrist, angl. (<i>Gilkrist</i>)	Mirabeau, franc. (<i>Mirabó</i>)
	Molière, franc. (<i>Moljér</i>)

Monroe, angl. (*Monro*)
Montesquieu, franc. (*Monteskjö*)
Montgolfier, franc. (*Mongolfjé*)
Montijo, špañ. (*Monticho*)
Murat, franc. (*Mürá*)
Murillo, špañ. (*Muriljo*)
Nelson, angl. (*Nelzn*)
Newton, angl. (*Njutn*)
Nijmwegen, hol. (*Najmegen*)
Owen, angl. (*Ohn*)
Palmerston, angl. (*Palmrstn*)
Papin, franc. (*Papén*)
Peel, angl. (*Píl*)
Polignac, franc. (*Poliňak*)
Pompadour, franc. (*Ponpadúr*)
Potemkin, rus. (*Patjomkin*)
Poussin, franc. (*Pusén*)
Quesnay, franc. (*Käné*)
Racine, franc. (*Rasín*)
Reynolds, angl. (*Renolds*)
Rhode Island, angl. (*Rodájlend*)
Richelieu, franc. (*Rišljö*)
Rijn, hol. (*Rain*)
Rijswijck, hol. (*Raisvaik*)
Robespierre, franc. (*Robespjér*)

Roosevelt, angl. (*Rózvelt*)
Rouget de Lisle, franc. (*Ružé de Líl*)
Rousseau, franc. (*Rusó*)
Roussillon, franc. (*Rusijon*)
Roux, franc. (*Rù*)
Saint Simon, franc. (*Sén Simon*)
Sanssouci, franc. (*Sansúsi*)
Spencer, angl. (*Spensr*)
Stanley, angl. (*Sténli*)
Stephenson, angl. (*Stívensn*)
Széchényi, mađ. (*Séceňi*)
Taine, franc. (*Tén*)
Talleyrand, franc. (*Talérán*)
Thiers, franc. (*Tyér*)
Torricelli, ital. (*Toricelli*)
Turgot, franc. (*Tyrgó*)
Vauban, franc. (*Voban*)
Vendée, franc. (*Vandé*)
Vignola, ital. (*Viňóla*)
Voltaire Arouet, franc. (*Voltér Arué*)
Warren Hastings, angl. (*Uorn Hestings*)
Washington, angl. (*Uóšingtn*)
Watteau, franc. (*Vató*)
Wellington, angl. (*Uelingtn*)
Whig, angl. (*Hvig*)

OBSAH.

Novověk	3
---------	---

Část I. Západní Evropa v době Ludvíka XIV.

1. Habsburské državy po válce třicetileté	5
2. Pokles Německa a rozmach Nizozemska	7
3. Francouzský merkantilismus	9
4. Turecké války a vznik podunajské monarchie	15
5. Anglie v 17. věku	18
6. Zápas o dědictví španělské	22
7. Západní Evropa na počátku 18. věku	25

Část II. Zápas o moře Baltské a převahu ve východní Evropě.

1. Zápas Polska se Švédskem	28
2. Zápas Polska s Moskvou	31
3. Převaha Ruska nad Švédskem i nad Polskem	36
4. Poevropštění Ruska za nástupců Petra Velikého	44

Část III. Vstup Pruska mezi velmoci.

1. Vzrůst moci hohenzollerské	47
2. Císař Karel VI.	49
3. Válka o dědictví domu rakouského.	51
4. Soupeřství francouzsko-anglické	52
5. Válka sedmiletá	54

Část IV. Doba osvícenská.

1. Pokroky věd exaktních	57
2. Hlediska osvícenská	59
3. Osvícenství v jižní Evropě	63
4. Německo v 18. století	64
5. Reformy Marie Terezie	66
6. Josef II.	71
7. Severní a východní Evropa v době Kateřiny II.	74
8. Vznik Spojených států amerických	80

Část V. Revoluce francouzská a Napoleon I.

1. Úpadek státní moci ve Francii	85
2. Konstituční monarchie ve Francii	87
3. Pád království a počátek republiky	90
4. Doba hrůzovlády a direktoria	92
5. Konsulát	96
6. Císařství Napoleonovo	98
7. Vrchol moci a pád Napoleonův	100

Část VI. Doba restaurace a reakce.

1. Kongres vídeňský a návrat Napoleonův	106
2. Svatá aliance a směry politické v Evropě	109
3. Reakce v Německu a v zemích rakouských	112
4. Rusko a Polsko za Alexandra I	115
5. Revoluční hnutí v jižní Evropě	118
6. Vzpoura děkabristů a poměry balkánské	121

Část VII. Doba revoluce červencové a únorové.

1. Revoluce červencová.	125
2. Revoluční hnutí v Belgii, v Itálii a v Německu	127
3. Povstání polské a Rusko za Mikuláše I. .	129
4. Anglie v první polovici 19. věku .	132
5. Francie za vlády Ludvíka Filipa.	135
6. Revoluce únorová ve Francii a Itálii	138
7. Revoluce v Německu a parlament frankfurtský	140
8. Revoluce r. 1848 v zemích domu rakouského	143
9. Počátky vlády Františka Josefa I.	147

Část VIII. Vznik národního státu vlašského i německého a otázka východní.

1. Císařství Napoleonovo a válka krymská.	150
2. Vznik národního státu italského .	153
3. Zápas Pruska s Rakouskem	154
4. Pád Napoleona III. a vznik říše německé .	157
5. Rusko za vlády Alexandra II.	161
6. Otázka východní od války krymské	165
7. Vývoj ústavní mocnářství rakousko-uherského	168

Část IX. Nové podmínky života kulturního a sociálního.

1. Úspěchy věd přírodních	173
2. Názory filosofické a věda historická v druhé polovici 19. věku	175
3. Písemnictví a umění výtvarné .	177
4. Kapitalismus a otázka sociální	179

Část X. Na cestě k světové válce.

1. Evropská politika na sklonku 19. století .	184
2. Světová politika a imperialism anglický.	187
3. Nový svět v 19. století .	191
4. Rusko a dálný východ asijský	194
5. Kulturní pokrok Slovanů na rozhraní století 19. a 20.	198
6. Trojdohoda a trojspolek	202
7. Zmatky balkánské a válka 1912—1913	205

Část XI. Světová válka a její následky.

1. Průběh války	209
2. Výsledek války	218

Výslovnost některých jmen cizích	237
---	------------

34. J. Kupecký. Vlastní podoba umělce

35. P. Brandl. Hrabě Špork (zámek ve Frýdlantu).
(Gal. v Brunšviku).

Tabulky III.—XVI.
byly pojaty do II. dílu.

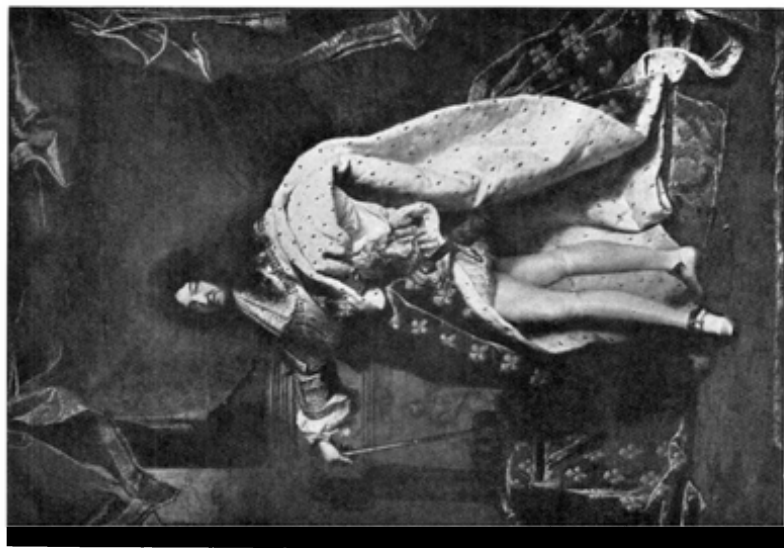
32

33

32. Pohled do sálu knihovny na Strahově. — 33. Koncertní sál Friedricha Velikého v Sanssouci.

30. H. Rigaud. Podobizna Ludvíka XIV (Gal. Louvre).

31. La Tour, Podobizna markýzy de Pompadour (Gal. Louvre).

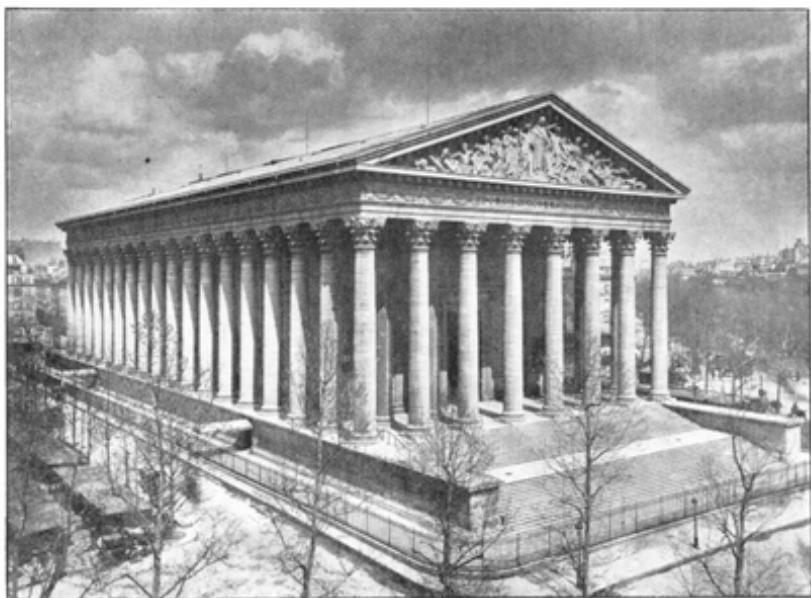
42. Vítězná brána Napoleona I. na Place de l'Etoile v Paříži (J. F. Chalgrin).

43. Ložnice císařovny Josefíny v Malmaisonu.

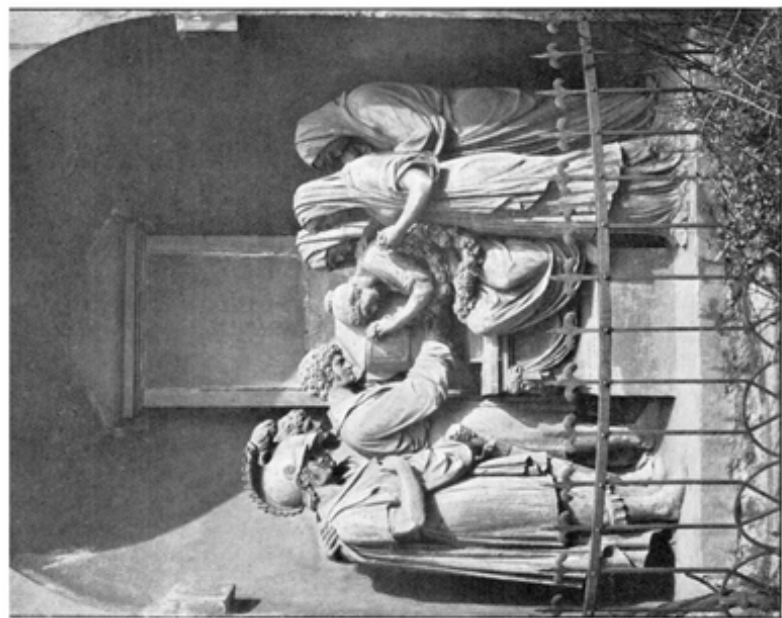
40

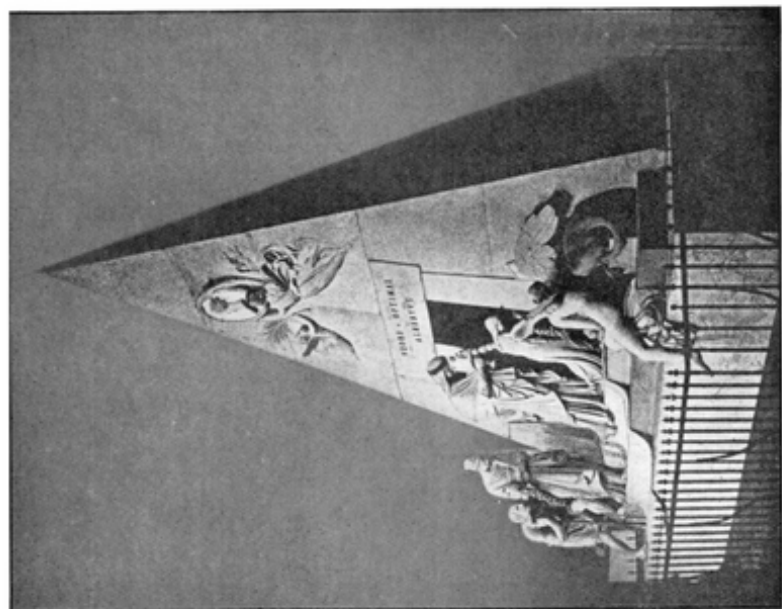
41

40. J. L. David, Korunovace císařovny Josefíny Nôtre Dame. 41. Chrť Magdaleny La Madeleine) v Paříži (od P. Vignora).

38. Náhrobek z Olšan od J. Prachnera. — 39. A. G.

Náhrobek Marie Kristiny v kostele Augustiniánském ve Vídni.

44

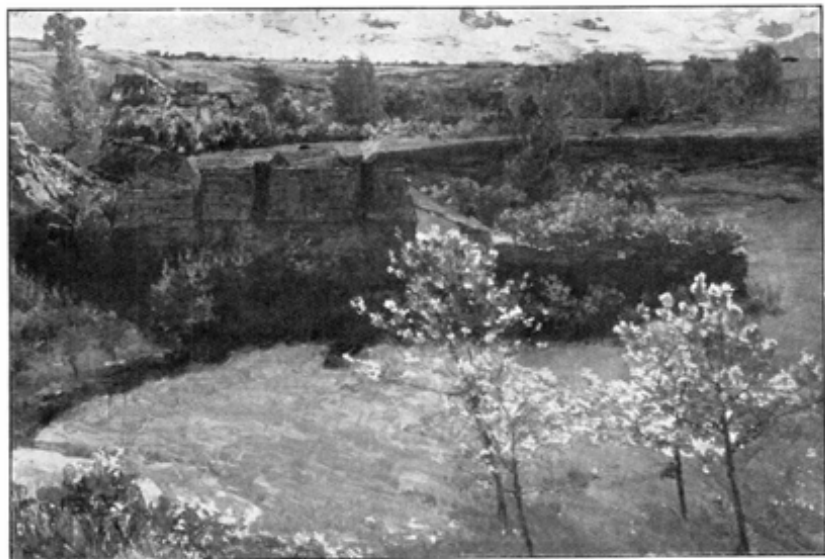
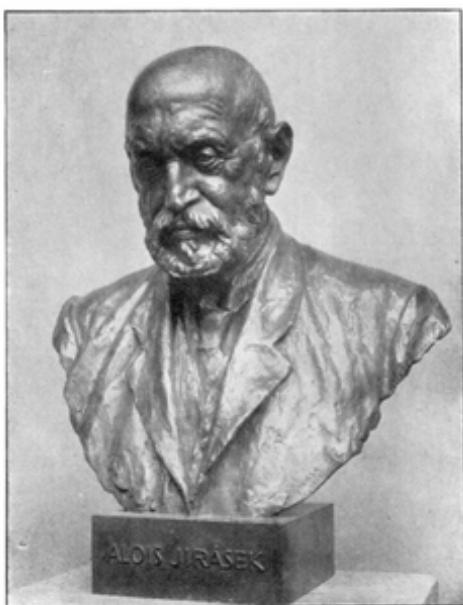

45

44. Zámek Kačina Čechách. 45. Hlavní strážnice Berlíně (dílo K. F. Schinkela)

54

55

54. Jan Štursa, Alois Jirásek (Nár. div.)

Ant. Slaviček, Červnový den.

36

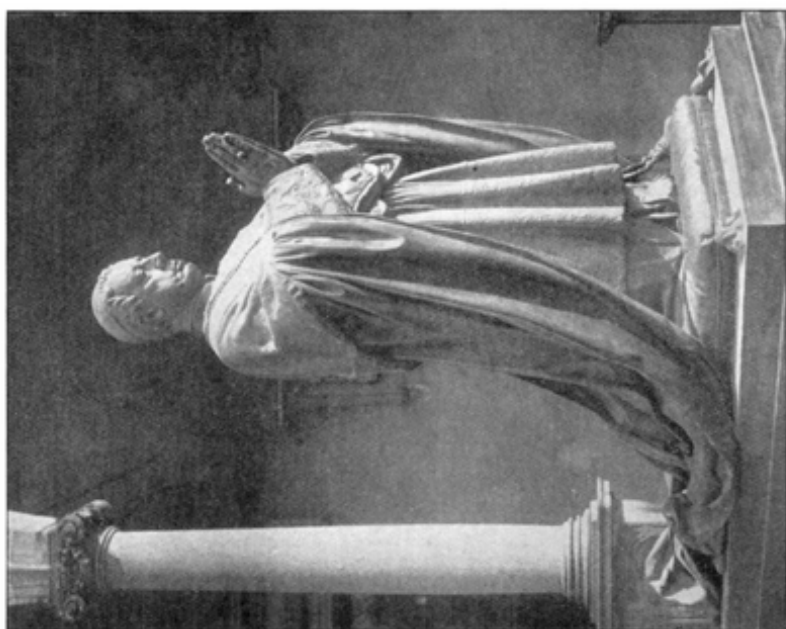
37

36. Zámek v Dobříši. — 37. W. Hogarth, Svatební smlouva (Nár. gal. Londýn).

Max Švabinský, České jaro. 53. Mikuláš Aleš, Jirí z Poděbrad a Matiaš Korvín (Mod. Gal.).

J. V. Myslbek, Kardinál Schwarzenberg. — 51. J. Č. rnák, Husité háji prusnyk.

48

49

48. Národní divadlo v Praze (od J. Zítka). — 49. Museum v Hradci Králové (od J. Kotěry).

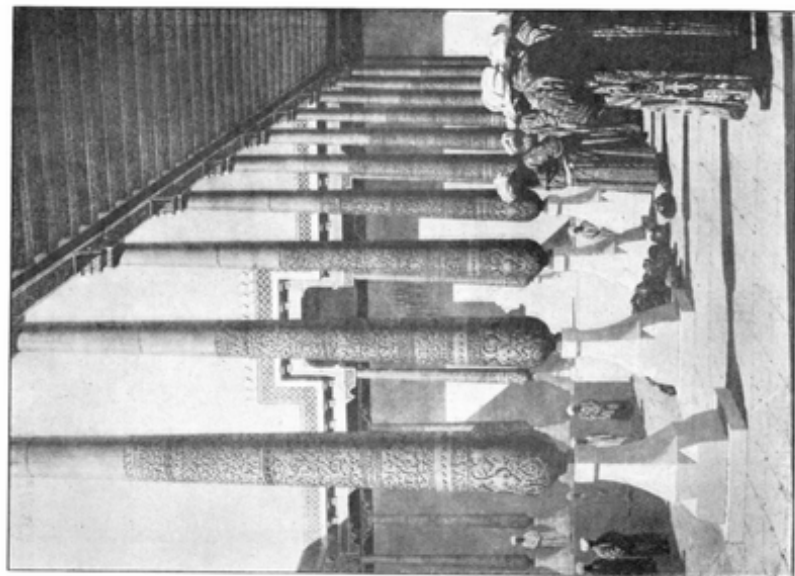
46

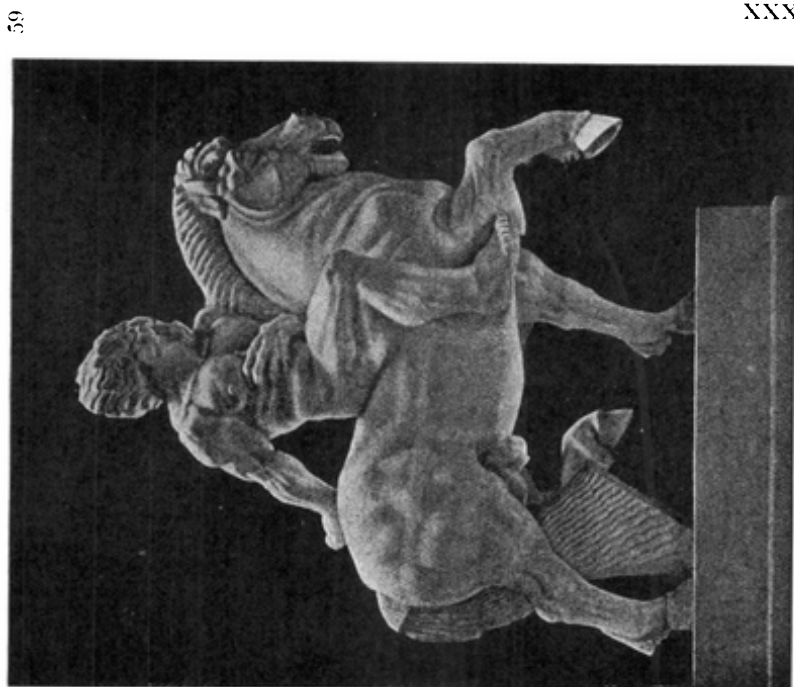
47

46. J. Mánes. Orloj (Měsíc listopad

47. J. Mánes, Píseň válečná.

V. Vereshagin, Trofejce.

59. J. Meč, Kralevic Marko.

56

57

56. J. J. Rěpin, Zaporožci. — 57. J. Matejko, Štěpán Báthory přijímá ruské poselství.

SEZNAM VYOBRAZENÍ.

1. Chrám sv. Petra v Římě; kopule Michelangelova.
2. Vnitřek chrámu sv. Petra v Římě.
3. Chrám „Il Gesù“ v Římě, dílo J. Vignoly; hlavní fasáda.
4. Vnitřek chrámu „Il Gesù“ v Římě.
5. Kolonády před sv. Petrem v Římě.
6. S. Ivo alla Sapienza v Římě, dílo F. Borrominiho.
7. Villa d'Este v Tivoli u Říma.
8. L. Bernini, Socha sv. Terezy v chrámu Panny Marie Vítězné v Římě.
9. L. Bernini, Kašna čtyř řek na Piazza Navona v Římě.
10. M. da Caravaggio, Obrácení sv. Pavla (S. Maria del Popolo v Římě).
11. Pietro da Cortona, Nástropní fresco v paláci Barberini v Římě.
12. Velasquez, Las Meninas (výsek); Museum Prado v Madridu.
13. P. P. Rubens, Oltář bratrstva sv. Ildefonsa ve Vídni; Národní galerie.
14. Fr. Hals, Čarodějnice z Haarlemu; Fridrichovo museum v Berlíně.
15. Vermeer van Delft, Pán a dáma u klavíru (Windsor Castle).
16. Rembrandt van Rijn, Anatomie prof. Tulpa (Mauritshuis v Haagu).
17. Rembrandt van Rijn, Noční hlídka (Říšské museum v Amsterdamu).
18. J. B. Mathaei, Schodiště zámku v Troji u Prahy.
19. T. Caratti a F. M. Kaňka, Černínský palác na Hradčanech.
20. Křištof a Kilián J. Dienzenhoferové, Kostel sv. Mikuláše na Malé straně.
21. Kilián J. Dienzenhofer, Kostel sv. Jana na Skalce v Praze.
22. F. M. Brokoff, Sv. Vincenc Ferr. a sv. Prokop na Karlově mostě.
23. M. B. Braun, Kariatidy v Clam-Gallasovském paláci v Praze.
24. V. V. Reiner, Freska na klenutí kostela sv. Kateřiny v Praze.
25. Hlavní průčelí zámku Versailles.
26. J. Harduin Mansart, Zrcadlová galerie v zámku Versailles.
27. Ch. Perrault, Východní průčelí Louvru v Paříži.
28. Nic. Poussin, Arkadští pastýři (Paříž, Louvre).
29. A. Watteau, Nalodění k plavbě na Kythéru (Paříž, Louvre).
30. H. Rigaud, Ludvík XIV. (Paříž, Louvre).
31. La Tour, Podobizna markýzy de Pompadour (Paříž, Louvre).
32. Sál knihovny na Strahově.
33. Koncertní sál Fridericha II. v Sanssouci v Postupimi.
34. J. Kupecký, Vlastní podobizna se synem (galerie v Brunšviku).
35. P. Brandl, Hrabě Špork (Zámek ve Frýdlantu).
36. Zámek v Dobříši.
37. W. Hogarth, Svatební smlouva (Nár. galerie v Londýně).
38. J. Prachner, Náhrobek na hřbitově olšanském v Praze.
39. A. Canova, Náhrobek arciv. Marie Christiny ve Vídni.
40. J. L. David, Korunovace Napoleona I. (Paříž, Louvre).
41. P. Vignon, Chrám sv. Magdaleny v Paříži.
42. J. F. Chalgrin, Vítězná brána na Place de l'Etoile v Paříži.
43. Ch. Percier a P. F. Fontaine, Ložnice císařovny Josefiny v Malmaisonu.
44. Zámek Kačina v Čechách.
45. K. F. Schinkel, Hlavní strážnice v Berlíně.
46. Josef Mánes, Orloj (měsíc listopad).
47. Josef Mánes, Píseň válečná.
48. J. Zitek, Národní divadlo v Praze.
49. J. Kotěra, Museum v Hradci Králové.
50. J. V. Myslbek, Kardinál Schwarzenberg (chrám sv. Vítá).
51. Jar. Čermák, Husité hájí prusmyk.
52. M. Švabinský, České jaro.
53. M. Aleš, Setkání Jiřího z Poděbrad s Matyášem Korvínem.
54. Jan Štursa, Poprsí Al. Jiráka.
55. A. Slaviček, Červnový den.
56. J. J. Répin, Zaporožci.
57. J. Matejko, Štěpán Báthory přijímá ruské poselství.
58. V. Verěščagin, Trofeje.
59. J. Městrovic, Kralevic Marko.